

Міністерство освіти і науки України

Національний університет фізичного виховання і спорту України

На правах рукопису

КОВАЛЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК: 798.032.063 (477)

СПОРТСМЕН В УМОВАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ  
СПОРТУ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ

24.00.01 – олімпійський і професійний спорт

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук  
з фізичного виховання і спорту

Науковий керівник

Платонов Володимир Миколайович,

доктор педагогічних наук,

професор

Київ – 2016

## ЗМІСТ

	Стр.
<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. РОЛЬ ТА МІСЦЕ СПОРСТМЕНІВ У СПОРТІ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ, ВКЛЮЧАЮЧИ ОЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ..</b>	11
1.1. Сучасний олімпійський спорт як сфера діяльності, місце і роль атлета в ньому.....	11
1.2. Навколишнє середовище атлета всередині спорту вищих досягнень.....	13
1.3. Фактори зовнішнього середовища, що впливають на спортсмена в процесі його тренувальної та змагальної діяльності.....	17
1.4. Заняття спортом як професійна діяльність, трансформація професії «спортсмен» у сучасних умовах.....	19
1.5. Антураж і його роль у діяльності і житті спортсмена. Комісія МОК з антуражу атлетів .....	24
1.6. Роль і значення освіти в житті спортсмена.....	29
Висновки до розділу 1.....	32
<b>РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ</b> .....	35
2.1. Методи досліджень.....	35
2.2. Організація досліджень.....	37
<b>РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ СПОРТСМЕНИ У СПОРТІ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ</b> .....	39
3.1. Проблеми, що породжуються факторами, які впливають на спортсменів всередині сфери спорту.....	39
3.2. Проблеми, що породжуються факторами, які впливають на спортсменів ззовні сфери їхньої тренувальної і змагальної діяльності.....	76
3.3. Об`єктивні та суб`єктивні фактори, які впливають на життя і професійну діяльність спортсменів України.....	86

	3
Висновки до розділу 3 .....	96
<b>РОЗДІЛ 4. ПОЄДНАННЯ СПОРТИВНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ І АДАПТАЦІЯ СПОРТСМЕНІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДО ПОСТСПОРТИВНОГО ЖИТТЯ.....</b>	<b>100</b>
4.1. Процес професіоналізації і комерціалізації в олімпійському спорті та його вплив на становлення професії «спортсмен».....	100
4.2. Самоідентифікація спортсмена і труднощі, які виникають у нього у зв'язку з цим.....	108
4.3. Труднощі поєднання спортсменами процесу багаторічної спортивної підготовки з отриманням повноцінної освіти .....	110
4.4. Труднощі адаптації спортсменів високої кваліфікації, які завершили спортивну кар'єру, до постспортивного життя.....	125
Висновки до розділу 4.....	131
<b>РОЗДІЛ 5. АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....</b>	<b>134</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>143</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>148</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>165</b>

## ВСТУП

**Актуальність.** Останнім часом серед фахівців сфери спорту вищих досягнень та олімпійської підготовки сформовано тверде переконання в тому, що реалізація спортсменом своїх природних задатків і досягнення найвищих результатів є не лише наслідком схильності до майстерності в конкретному виді спорту, добре спланованою і забезпеченою тренувальною та змагальною діяльністю, а й створенням навколо спортсмена атмосфери соціального і психологічного благополуччя, профілактикою факторів ризику, рішенням численних життєвих проблем, що виникають протягом спортивної кар'єри.

У сучасній системі спорту вищих досягнень, зокрема олімпійського, поряд зі спортсменами задіяно величезну кількість різних фахівців: чиновників різного рівня, менеджерів, тренерів, лікарів, масажистів і представників різних галузей науки (фізіологів, біохіміків, психологів, біомеханіків, дієтологів, фармакологів, економістів, юристів та ін.), технічних сфер, пов'язаних із підготовкою й експлуатацією спортивних споруд, спортивного інвентарю та обладнання тощо. Проте ніхто не заперечує, що центральною фігурою в сучасному спорті є спортсмен, тобто людина, майстерність якої створює дивовижне за красою, емоційною насиченістю і непередбачуваністю результатів захопливе видовище, що привертає увагу, приводить на трибуни і до екранів телевізорів величезну глядацьку аудиторію, котра значно перевищує, характерну для інших сфер людської діяльності [13, 70]. Не менш важливою є виховна роль спортсменів, майстерність і досягнення яких залучають до спорту мільйони дітей, підлітків, юнаків і дівчат, формують у різних верств населення прагнення до фізичної досконалості, здорового способу життя [14, 65, 66, 90].

Проте роль, що відводиться спортсмену в системі олімпійського спорту, як свідчать спеціальні дослідження і численні випадки з практики спорту вищих досягнень, не вберігає його від безлічі проблем і неприємностей, які супроводжують багаторічну спортивну кар'єру і негативно впливають на психіку спортсмена, стан його здоров'я, психічне та емоційне благополуччя. За

твердженням фахівців [13, 28, 72, 75] спортсмен у системі сучасного спорту є найменш захищеною і найбільш вразливою фігурою, яка перебуває в незрівнянно гіршому становищі порівняно з іншими фахівцями – представниками МОК, НОК, міжнародних і національних спортивних федерацій, спонсорами, медичними та науковими працівниками, тренерами і менеджерами [65, 66].

У спортивній кар'єрі будь-якого спортсмена виникають труднощі у взаєминах із тренерами, батьками, друзями, товаришами по тренувальній групі і спортивній команді тощо, які не тільки можуть ускладнити і знизити ефективність підготовки та участі в змаганнях, а й привести до закінчення спортивної кар'єри.

Неадекватні тренувальні та змагальні навантаження, форсування процесу підготовки, нераціональний режим роботи і відпочинку, нераціональне харчування і багато інших чинників не тільки позначаються на якості підготовки, а й є серйозним ризиком для здоров'я спортсменів [28, 32].

На якість підготовки та змагальної діяльності впливає безліч факторів, пов'язаних із комерціалізацією і професіоналізацією спорту, взаємовідносинами з представниками засобів масової інформації, поєднанням занять спортом з навчанням і роботою, використанням фармакологічних засобів і застосуванням допінгу, переходом з однієї вікової і кваліфікаційної категорії в іншу, закінченням спортивної кар'єри та соціальною адаптацією до нових умов життя і діяльності.

Проблеми, які виникають у цих та інших сферах, вважали предметом особливої уваги фахівців спорту в останні десятиліття, багато в чому загострилися у зв'язку з різким зростанням конкуренції в сучасному спорті та збільшенням тривалості спортивної кар'єри, яка у переважної більшості спортсменів знаходиться в межах 18–22 років, а в багатьох випадках може збільшуватися до 25–30 і більше років [74]. Протягом такого тривалого періоду спортсмен змушений витратити дуже великий обсяг часу на тренувальну і змагальну діяльність і переносити величезні фізичні навантаження. Перші 8–12 років спортивної кар'єри, від початку занять спортом (зазвичай у 7–12 років) до виходу на рівень вищих досягнень у 18–22-річному віці, як правило, вимагають близько 10 000 годин, що можна порівняти з часом, який відводився на навчання в

середній школі. У наступні роки спортивної кар'єри на заняття спортом і супутні заходи можуть щодня витрачатися до 6–8 годин, формуючи для спортсменів принципово інший спосіб життя, порівняно з однолітками [8]. Труднощі, проблеми, фактори ризику, здатні негативно позначитися на ефективності тренувальної та змагальної діяльності, здоров'ї, професійних перспективах, місці у соціальному житті тощо, привертають увагу фахівців, що відображається у спеціальній літературі [28, 32, 76]. Проте, наведені відомості фрагментарні і не систематизовані, велика частина матеріалу, що стосується спорту 1950–1970-х років, не враховує радикальних змін, що відбулися в останні роки в спорті вищих досягнень, особливо олімпійському. У зв'язку з цим вивчення проблем і чинників ризику, з якими стикаються спортсмени на різних етапах спортивної кар'єри, розробка шляхів їх подолання, рекомендації до систематизації способу життя атлетів, що забезпечує оптимальне поєднання занять спортом з іншими складовими (освітою, сімейними стосунками, культурними потребами тощо) являє безперечну актуальність.

**Зв'язок роботи з науковими планами, темами.** Дослідження виконано відповідно до «Зведеного плану науково-дослідної роботи в сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр.» Міністерства науки і освіти України за темою 1.9 «Історичні умови та соціальні наслідки участі українських спортсменів в Олімпійських іграх» (№ державної реєстрації 0113U004010) та «Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2016–2020 рр.» за темою 2.38 «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту та олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019). Роль автора як співвиконавця теми полягає у всебічному вивченні ролі і місця спортсменів у спорті вищих досягнень в умовах професіоналізації і комерціалізації олімпійського спорту, факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на тривалість і успішність спортивної кар'єри, проблем, пов'язаних з отриманням освіти і майбутньої професії, а також адаптації спортсменів вищої кваліфікації до постспортивного життя.

**Мета дослідження** – вивчення способу життя спортсменів вищої кваліфікації в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень, проблем, небезпек і факторів ризику, здатних негативно позначитися на ефективності тренувальної і змагальної діяльності, способі життя та здоров'ї спортсмена, його освіті, культурному розвитку, життєвих перспективах, соціальній і професійній адаптації.

**Завдання дослідження:**

1. Охарактеризувати роль і місце спортсмена в сучасному спорті та соціальному житті і розглянути особливості його спортивної діяльності.
2. Всебічно вивчити сукупність проблем і чинників ризику, з якими стикаються спортсмени протягом спортивної кар'єри і після її закінчення.
3. Здійснити аналіз проблем і чинників ризику, що впливають на ефективність тренувальної та змагальної діяльності спортсменів і знаходяться власне у сфері спорту.
4. Здійснити аналіз проблем і чинників ризику, що впливають на кар'єру спортсменів і знаходяться у зовнішньому середовищі відносно тренувальної і змагальної діяльності.
5. Вивчити проблему адаптації спортсмена після завершення спортивної кар'єри до нових умов життя і професійної діяльності.

**Об'єкт дослідження** – місце і спосіб життя спортсмена в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень.

**Предмет дослідження** – проблеми, труднощі, фактори ризику, пов'язані з заняттям спортом, що впливають на ефективність тренувальної та змагальної діяльності, трудове і соціальне життя спортсмена.

**Методи дослідження.** Використовувався діалектичний метод пізнання як загальнонауковий метод, який визначав методологію досліджень. Для досягнення мети роботи та вирішення її конкретних завдань було застосовано вивчення й аналіз біографічної і автобіографічної, науково-методичної літератури в галузі спорту вищих досягнень, анкетне опитування, біографічний, ретроспективний та порівняльно-історичний метод, системний аналіз.

**Наукова новизна роботи** полягає у визначенні ролі та місця спортсмена в сучасному спорті вищих досягнень в умовах професіоналізації і комерціалізації, вивченні та аналізі проблем, труднощів і факторів ризику, які супроводжують його професійну спортивну діяльність, обмежуючи життєві перспективи та ускладнюючи соціальне життя і трудову діяльність після завершення спортивної кар'єри.

У результаті проведених досліджень:

- уперше піддано всебічному вивченню роль і місце спортсмена в сучасному спорті вищих досягнень, численні труднощі і фактори ризику, які обмежують ефективність тренувальної та змагальної діяльності, ускладнюючи спосіб життя і життєві перспективи, соціальну адаптацію та трудову діяльність після завершення спортивної кар'єри;

- уперше представлено у вигляді цілісної системи сукупність проблем і чинників ризику, з якими стикаються спортсмени безпосередньо у сфері спорту вищих досягнень: стосунки з тренерами та спортивними чиновниками різного рівня, нераціонально побудовані підготовка і змагальна діяльність, травми і захворювання, труднощі поєднання занять спортом з освітою, культурним і громадським життям, сімейні стосунки, використання речовин і методів, віднесених до допінгу тощо;

- уперше представлено у вигляді цілісної системи сукупність проблем і чинників ризику, з якими стикаються спортсмен поза сферою спорту вищих досягнень: незадоволеність життєво-побутовими умовами, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням; проблеми, які породжуються політизацією спорту, проявами расизму, тероризму, військовими конфліктами, надлишковою комерціалізацією спорту й експлуатацією спортсменів, залежністю від менеджерів і організаторів змагань, недобросовісністю і тенденційністю засобів масової інформації, соціальною та професійною адаптацією після завершення спортивної кар'єри тощо;

- уперше показана роль Комісії з антуражу атлетів Міжнародного олімпійського комітету та значно розширено поняття «оточуюче середовище»;



- доповнено дані про різноманітні фактори, що впливають на спортсменів, мають динамічний характер і залежать як від історичного етапу розвитку спорту вищих досягнень, так і від ставлення держави до розвитку спорту і досягнень на світовій та олімпійській аренах, фінансових, матеріально-технічних, організаційних можливостей системи спорту вищих досягнень;

- після всебічного аналізу розширено знання про проблематику, пов'язану з різким зростанням в останні роки тривалості спортивної кар'єри, яка часто досягає 20–30 і більше років, формуванням у спортсменів спортивної ідентичності, її розмиванням і втратою після завершення спортивної кар'єри, труднощами переходу до постспортивного життя;

- уперше встановлено, що перехід спортсменів високого класу до постспортивного життя і трудової діяльності на сьогодні перетворився в одну з гострих соціальних проблем, вирішення якої залежить від усвідомлення її наявності та реалізації сукупності превентивних заходів протягом спортивної кар'єри;

- уперше вивчено питання поєднання спортивної кар'єри з отриманням освіти і підготовкою до трудової діяльності після завершення занять спортом; показано, що найбільш раціональною виявляється орієнтація спортсменів на отримання освіти та трудову діяльність у сфері спорту і фізичного виховання, де сьогодні існує широкий перелік спеціальностей.

**Практична значущість** дисертаційного дослідження полягає у всебічному аналізі місця і ролі спортсменів вищої кваліфікації в сучасній системі спорту вищих досягнень, вивченні численних проблем і труднощів, які супроводжують спортсмена в процесі тренувальної та змагальної діяльності, впливають на його спосіб життя й ускладнюють процес соціальної адаптації та переходу до трудової діяльності після завершення спортивної кар'єри.

Результати наукового дослідження впроваджено у практику діяльності Міністерства молоді та спорту України, Національного олімпійського комітету України, Олімпійської академії України, Міжнародного центру олімпійських досліджень та олімпійської освіти, державного підприємства «ОНСЦ Конча-

Заспа», Федерації стрільби України, Луганського обласного відділення НОК України, про що свідчать відповідні акти.

**Апробація результатів дисертації.** Апробація матеріалів дослідження відбулася на VIII Міжнародній науковій конференції «Молодь та олімпійський рух» (Київ, 2015), Всеукраїнському семінарі для тренерів вищої кваліфікації «Періодизація і зміст процесу підготовки за рік до Олімпійських ігор» (Київ, 2015), Всеукраїнському семінарі для тренерів вищої кваліфікації «Система підготовки спортсменів до Олімпійських ігор: спортивно-педагогічні та медичні аспекти» (Київ, 2015), щорічних науково-методичних конференціях кафедри історії та теорії олімпійського спорту (Київ, 2013–2016), засіданнях виконкому Національного олімпійського комітету України.

**Публікації.** За результатами дисертаційного дослідження опубліковано п'ять наукових статей у фахових виданнях України, включених до наукометричних баз даних, та дві праці апробаційного характеру.

## РОЗДІЛ 1

### РОЛЬ ТА МІСЦЕ СПОРТСМЕНІВ У СПОРТІ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ, ВКЛЮЧАЮЧИ ОЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ

#### **1.1. Сучасний олімпійський спорт як сфера діяльності, місце і роль атлета в ньому**

Сучасний олімпійський спорт являє собою унікальне (і не тільки суто спортивне) явище в суспільному житті людства, що розвивається вже більше ста двадцяти років, котрі минули з моменту створення в 1894 році Міжнародного олімпійського комітету (МОК) на установчому конгресі в Парижі і прийняття там рішення про відродження Олімпійських ігор, перші з яких відбулися в 1896 році в Афінах.

Фахівці, які вивчають історію розвитку олімпійського руху та олімпійського спорту (з кінця ХІХ століття до сьогодні) і їх проблематику в сучасних умовах, зазначають, що в цьому багатогранному процесі всебічно поєднується діяльність різних складових міжнародної олімпійської системи (МОК, національних олімпійських комітетів, міжнародних спортивних федерацій, організаційних комітетів Олімпійських ігор), державних і громадських діячів, фахівців спортивної науки та освіти, тренерів, спортивних лікарів, спортивних функціонерів, спортивних суддів, менеджерів, журналістів і, звичайно ж, самих спортсменів, які є – завдяки своїй специфіці – центральними фігурами в сучасному олімпійському спорті і в його сприйнятті суспільством. При цьому підкреслюється [13, 65, 75, 91 та ін.], що спортсмени (особливо видатні), чия майстерність, досягнення, поведінка і спосіб життя є основою прояву багатьох складних процесів, що відбуваються в олімпійському спорті, всебічно впливають не тільки на його розвиток, а і на ряд інших сфер людської діяльності.

Відмічається, що саме спортсмени створюють те надзвичайно цікаве і емоційно насичене видовище, яким є олімпійські та інші великі міжнародні спортивні змагання, за якими безпосередньо на трибунах стадіонів з хвилюванням спостерігають десятки тисяч глядачів, а за допомогою телебачення – мільярди

людей у всіх куточках нашої планети, і що демонстрацією своїх можливостей і досягнень вони активно і дієво сприяють популяризації тих країн, чийми представниками є на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу та інших престижних міжнародних спортивних змаганнях [31, 57, 77].

Важливо і те, що спорт – з огляду на його популярності – є тим фактором, що робить істотний виховний вплив на підростаюче покоління, оскільки значна його частина (насамперед молодь) прагне багато в чому наслідувати своїх кумирів – тих чи інших видатних спортсменів [13, 65, 140]. До того ж багато відомих спортсменів беруть активну участь у різних проявах суспільного життя – політичних заходах, благодійних, просвітницьких та інших акціях [45].

Варто зауважити, що невинним прагненням спортсменів до вдосконалення, підвищення спортивної майстерності і до нових перемог на олімпійських, світових та інших спортивних аренах мотивується розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері теорії та методики спортивної підготовки, спортивної фізіології, спортивної біомеханіки, спортивної медицини, спортивної психології тощо, а також стимулюється науково-технічний прогрес у розробці нового високоефективного спортивного обладнання, інвентарю, спортивної форми, спеціалізованих продуктів харчування для спортсменів, дозволених фармакологічних та інших засобів і їх виробництво [65, 76].

Багато учених та інших фахівців констатують, що на тривалому шляху спортивної підготовки і вдосконалення, в напруженій тренувальній та змагальній діяльності спортсменам доводиться стикатися з багатьма труднощами і небезпеками, які породжуються різноманітними проблемами, як у самому спорті вищих досягнень, так і з тими, що впливають на атлета ззовні.

Мова іде і про необхідність раціональної побудови спортивної підготовки (яка являє собою досить складний багаторічний процес, в якому необхідно враховувати численні закономірності фізичного, технічного, тактичного і психологічного вдосконалення спортсмена з використанням для цього надзвичайно великих за обсягами і інтенсивністю фізичних і психічних

навантажень), і про важливість належного організаційного забезпечення та матеріально-технічного оснащення тренувальної та змагальної діяльності, її медичного забезпечення, профілактики спортивного травматизму і лікування його наслідків, професійної кваліфікації тренерів та їхньої педагогічної майстерності, а також про проблеми, пов'язані з соціальним та матеріально-фінансовим становищем спортсменів, умовами їхнього життя, побуту, навчання, набуття професії тощо, як під час виступів у спорті вищих досягнень, так і після завершення спортивної кар'єри [65, 76, 114, 153, 177]. Причому спортсмени, порівняно з іншими згадуваними вище учасниками системи олімпійського спорту, є найбільш уразливими і найменш захищеними [66].

## **1.2. Навколишнє середовище атлета всередині спорту вищих досягнень**

Людина, яка прийняла рішення присвятити своє життя спорту, в будь-якому випадку потрапляє в особливе середовище, яке утворилося в цій сфері діяльності. Його особливості викликані специфічним характером професійної діяльності спортсмена, оскільки його головне виробниче завдання – формування в процесі тренувальної діяльності і життя спеціальних умінь і навичок, що дозволяють досягати тих чи інших спортивних результатів. При цьому отримання найвищих спортивних результатів (рекордів, завоювання медалей) неможливе без жорсткого підпорядкування всього життя спортсмена вимогам тренувального процесу на шкоду іншим сферам життя (навчання, творчого розвитку, спілкування з друзями тощо). Професійна діяльність і життя атлета проходить у досить закритому товаристві (тренерів, лікарів, фахівців і колег – спортсменів) і специфічному навколишньому середовищу: під час тренувальних зборів і змагань – це, зазвичай, територія спортивної бази, стадіону або спортивного центру. Природньо, що в таких умовах життя і роботи всередині спорту навколо спортсмена виникає унікальне середовище, яка має свої як позитивні, так негативні сторони [14, 32, 75 та ін.].

До переліку проблем, породжених негативними факторами, що впливають на спортсмена всередині спорту вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), належать насамперед ті проблеми, які пов'язані з недостатньою професійною кваліфікацією наставника, його педагогічними та організаторськими здібностями і відсутністю довірливих конструктивних (з тих чи інших причин) взаємовідносин між спортсменом і тренером або між тренерами, що, крім інших негативних явищ, нерідко призводить до конфліктів і в результаті – до сумних для спортсменів наслідків [21, 33, 40, 53, 64, 82 та ін.].

Чимало проблем у спортсменів виникає в спорті вищих досягнень через нераціонально сплановану підготовку [7, 11, 12, 24, 30, 39, 50, 81, 100 та ін.].

На долю спортсменів і їхню спортивну кар'єру нерідко негативно впливають всілякі «навколоспортивні ігри» спортивних функціонерів і тренерів, включаючи необ'єктивний відбір кандидатів під час формування збірних команд країни для участі в міжнародних змаганнях, тенденційне суддівство (як на змаганнях у середині країни, так і на міжнародному рівні) і багато іншого [5, 15, 18, 59, 101, 104 та ін.].

До числа проблем, які піддають небезпеці спортсменів у спорті вищих досягнень, можна віднести і серйозні негативні наслідки для їхнього здоров'я, які пов'язані з травмами і захворюваннями, викликаними як впливом надто інтенсивних навантажень і надмірно форсованої підготовки, так і передчасним (незакінченого лікування, неповного відновлення після одужання і непроведення всього комплексу реабілітаційних заходів) поверненням до тренувальної та змагальної діяльності після травми або хвороби [2, 3, 23, 60, 84, 130].

Багато різноманітних проблем у спортсменів, задіяних у спорті вищих досягнень, виникає через використання заборонених (фармакологічних та інших) засобів і методів. При цьому, з одного боку, їх застосування, виявлене допінг-тестуванням (як у ході змагань, так і у позазмагальному допінг-контролі), призводить до дискваліфікації таких спортсменів, до безславності і ганьби, нерідко – до вимушеного завершення спортивної кар'єри, а з іншого боку, використанням різних допінгових засобів та інших заборонених методів

породжуються загрози (часто дуже серйозні) для здоров'я спортсменів у процесі їх виступів у спорті вищих досягнень та після завершення спортивної кар'єри [93, 102, 120, 132, 139, 149, 158, 161, 178].

Значна кількість різних небезпек для спортсменів криється в неякісному спортивному інвентарі та обладнанні, а також, часом, у занадто ускладнених спортивних спорудах (наприклад, у бобслеї, санному спорті, фристайлі, гірськолижному спорті, сноубордингу та деяких інших видах спорту), що загрожує зривами атлетів на дистанціях змагань і травмами (іноді вельми складними).

Серйозні проблеми для спортсменів виникають і в результаті багаторічної односторонньої концентрації їхніх інтересів і зусиль на спортивній підготовці та змагальній діяльності – на шкоду освіті, сімейним відносинам, культурному та громадському життю, а також відсутністю у атлета різноманітних інтересів або можливостей для їх задоволення, що загрожує небезпечним для подальшого життя (після завершення спортивної кар'єри) явищем, котре називають одновимірною самоідентифікацією. Це проявляється в сприйнятті атлетом себе винятково як спортсмена, а не як всебічно розвиненої людини, для якої спорт – лише частина різноманітного соціального життя [65, 75].

Відбувається це через те, що реалії сучасного спорту з їх надмірно високими навантаженнями і великими часовими витратами на тренувальну і змагальну діяльність протягом спортивного життя обмежують формування у спортсменів інших соціальних ролей. Це може серйозно перешкоджати переходу атлета до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри, привести до розчарувань, втрати спортивної ідентичності і відсутності формування нової ідентичності [152].

Фахівці відмічають, що встановлення соціальної ідентичності в професійній діяльності є тривалим процесом, який починається з юнацьких років і протікає протягом всього професійного життя [57].

При цьому професійна ідентичність як найважливіша складова професійного життя людини виражає його уявлення про своє місце в професійній

групі, наділяє ціннісними орієнтирами і можливостями для самореалізації, забезпечуючи професійний розвиток і стійкість професійної діяльності [61].

Формування соціальної ідентичності багато в чому залежить від статусу соціальної групи, від її положення в соціальній структурі суспільства. Якщо в першій половині ХХ ст. соціальна група висококваліфікованих спортсменів не відрізнялася високим статусом у суспільстві, то в подальшому її статус поступово підвищувався, і на сьогодні (в ХХІ ст.) група спортсменів високої кваліфікації сприймається як високостатусна. Це проявляється у високій оцінці суспільством спортивних досягнень – світових рекордів і перемог у великих міжнародних змаганнях (на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу тощо).

Для більшості видатних атлетів, які присвятили спорту вищих досягнень багато років свого життя, наповнених важкою працею в тренувальній та змагальній діяльності, спортивна ідентичність є центральною, а її неминуче розмивання і втрата по завершенні спортивної кар'єри створюють для них гостру психосоціальну проблему і суттєво ускладнюють перехід до нового – постспортивного – життя [113, 182 та ін.].

Після завершення спортивної кар'єри атлети з яскраво вираженою спортивною ідентичністю стикаються з серйозними психологічними труднощами своєї самооцінки. Пояснюється це тим, що колишні відомі спортсмени, які раніше користувалися популярністю і прихильністю політиків, представників державних і комерційних структур, мали підвищений інтерес до себе з боку засобів масової інформації (телебачення, газет, журналів), були розпечені увагою тренерів і спортивних керівників, потім – після завершення спортивної кар'єри – досить швидко опиняються в категорії звичайних людей, втрачаючи при цьому загальну увагу і пошану, а місця вчорашніх героїв спорту займають нові спортивні кумири. І чим вища у того чи іншого атлета спортивна ідентичність, чим вужче коло його інтересів і, відповідно, менше можливостей для адаптації до нових умов життя після закінчення спортивної кар'єри, тим гострішими виявляються ті психологічні проблеми, з якими він стикається у незвичному для нього звичайному житті, і



далеко не всім колишнім спортсменам вдається ці проблеми подолати [152, 159 та ін.].

Відомо чимало прикладів, як видатні спортсмени (олімпійські чемпіони та чемпіони світу) не зуміли у подальшому здолати різні життєві труднощі (психологічні, соціальні, фінансові та інші) через кілька років після завершення спортивної кар'єри, робили спроби повернутися в спорт вищих досягнень – в своїй колишній якості – діючих спортсменів. Проте, в переважній більшості випадків такі спроби виявлялися невдалими, ще більше посилюючи проблему спортивної ідентичності [79].

### **1.3. Фактори зовнішнього середовища, що впливають на спортсмена в процесі його тренувальної та змагальної діяльності**

Серед проблем, які породжуються негативними факторами, що впливають на спортсменів ззовні сфери їх тренувальної і змагальної діяльності, вагоме місце займають ті, що викликані незадоволеністю атлетів своїми житлово-побутовими умовами, недостатнім фінансовим, матеріально-технічним та іншим забезпеченням, відсутність нормальних (з тих чи інших причин) взаємовідносин зі спортивним керівництвом тощо.

Усе це нерідко призводить до того, що спортсмени, які відчувають незадоволеність умовами свого життя і професійної спортивної діяльності, відїжджають в інші країни, змінюють громадянство і, відповідно, в подальшому виступають на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу та інших міжнародних спортивних змаганнях уже за збірні команди тих країн, чие громадянство прийняли [70, 76]. Подібні явища «відтоку» сильних спортсменів (і тренерів) спостерігаються в різних країнах, у тому числі і в Україні.

Безліч різних проблем для спортсменів породжуються політизацією спорту вищих досягнень – і перш за все олімпійського спорту. Прикладами цього рясніє історія сучасного олімпійського руху, включаючи негативні – особливо для спортсменів – наслідки бойкотів Олімпійських ігор та інших політичних кампаній [17, 63, 64, 84, 104, 127, 151].

До проблем для спортсменів, що породжуються чинниками політичного характеру, відносяться і прояви тероризму під час Олімпійських ігор (напад палестинських терористів на делегацію Ізраїлю під час Ігор XX Олімпіади-1972 Мюнхені – найбільш гострий і трагічний, але далеко не єдиний приклад).

Відчутним неоднозначним чинником для талановитих спортсменів із слаборозвинених країн (і одночасно проблемою для олімпійського спорту) є те, що нерідко такі атлети, не маючи можливостей для розвитку свого обдарування у власній країні, переїжджають (не змінюючи громадянства) в спортивні центри інших – економічно високорозвинених – країн, де створені набагато кращі умови для занять спортом. Але, в той же час такі спортсмени не мають гарантій на отримання належної освіти і на соціальний захист у разі серйозної травми, а також після завершення спортивної кар'єри [76 та ін.].

Негативні для спортсменів явища були викликані і відбувалися на кінці XX – на початку XXI ст. інтенсивною комерціалізацією і професіоналізацією спорту вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), зокрема – підходом до атлетів високого класу як до товару, який купується за ту чи іншу плату [144, 175 та ін.].

Помітно зросла і залежність спортсменів, задіяних у спорті вищих досягнень, від менеджерів, спонсорів і організаторів змагань. У наслідок цього в ряді видів спорту, які є найбільш привабливими в комерційному відношенні, стала повсякденною інтенсивна і часом безжалісна експлуатація спортсменів, яких спонукають брати участь у якомога більшій (нерідко зайвій) кількості змагань на шкоду і здоров'ю атлетів, і їх планомірній підготовці до головних змагань року (чемпіонатів світу) або до головних змагань чотириріччя (Олімпійських ігор) [65, 106, 125, 172, 174].

До того ж під час вибору часу проведення великих міжнародних змагань комерційні інтереси їх організаторів, телебачення та спонсорів часто переважають над інтересами головних дійових осіб – спортсменів, як це було, наприклад, на Іграх XXIII Олімпіади-1984 в Лос-Анжелесі, Іграх XXIV Олімпіади-1988 в Сеулі, Іграх XXVI Олімпіади-1996 в Атланті та іграх XXIX Олімпіади-2008 в Пекіні [75, 76 та ін.].

Проблеми для спортсменів, які виступають у спорті вищих досягнень, нерідко породжуються також недобросовісністю і тенденційністю засобів масової інформації, які далеко не завжди об'єктивно висвітлюють спортивні змагання, а часом спотворено інтерпретують ті чи інші вчинки атлетів і безцеремонно втручаються в їхнє особисте життя.

Фахівці також відмічають наявність серйозних проблем, породжуваних труднощами суміщення спортсменами процесу багаторічної спортивної підготовки з отриманням повноцінної освіти. Зокрема, у ході підготовки атлетів високого класу до майбутнього постспортивного життя звертається особлива увага на важливість отримання ними належної середньої та вищої освіти паралельно з процесом занять спортом, на поєднання спортивної та освітньої кар'єр [117, 165 та ін.].

#### **1.4. Заняття спортом як професійна діяльність, трансформація професії «спортсмен» у сучасних умовах**

Професіоналізація в спорті, особливо в останній чверті ХХ ст. набула загального характеру, при цьому, в суспільстві відбулися серйозні зміни ставлення до спортсменів-професіоналів і участі їх у спортивних змаганнях, особливо олімпійських.

Міжнародний олімпійський рух пережив цілий ряд трансформацій, разом з ними змінювалася і позиція МОК щодо комерціалізації спорту, що нерозривно пов'язано з професіоналізацією. Адже комерціалізація будь-якого процесу, в свою чергу, неминуче призводить до формування певної групи професіоналів, які забезпечують його розвиток і зростання. Через такі процеси пройшли багато професій, починаючи з індустріального буму у Великій Британії і закінчуючи зростанням і зміцненням управлінської ланки в сучасному світі. Логічно, що через такі трансформації проходить і професія «спортсмен».

Слід зазначити, що, починаючи з 1930-х років і особливо в 1950–1960-ті роки, передова спортивна практика наочно продемонструвала пряму залежність спортивних результатів від обсягів тренувальної та змагальної діяльності. У

різних видах спорту атлети перейшли від трьох-п'яти тренувальних занять на тиждень до 10–12, а в окремих випадках – і 15–18 занять на тиждень [66, 76]. Загальна кількість тренувальних занять за рік досягало 450-650, а сумарний річний обсяг роботи досяг 1200-1500 год. В окремі дні сумарна тренувальна і змагальна діяльність, доповнена теоретичними заняттями і відновними процедурами, досягала 5–7 год. і більше. Таким чином, часові витрати спортсменів на заняття спортом стали практично порівнянні зі встановленою тривалістю трудового дня робітників і службовців і з тривалістю навчального дня школярів і студентів. Причому це – без урахування відмінностей впливу на організм людини звичайних трудових або навчальних навантажень і тих навантажень сучасного спорту вищих досягнень, які за своїми обсягами та інтенсивністю не мають аналогів навіть серед найбільш напружених в фізичному сенсі трудових професій [72, 76].

Яскравим прикладом якісної зміни життя, що вплинула на становлення людини як спортсмена-професіонала, є історія відомого бійця-професіонала і нашого земляка Івана Піддубного. Ще наприкінці XIX – на початку XX століття він перемагав своїх суперників, застосовуючи не тільки силу, а й техніку, що викликало схвалення глядачів. Прочитавши книги про важку атлетику та боротьбу, атлет склав для себе індивідуальну програму підготовки. Він щодня бігав, стрибав, виконував вправи з гирями, працював над правильним диханням і обливався крижаною водою, відмовився від надмірностей у їжі, встановивши години її прийому, яких строго дотримувався. Він також відмовився від шкідливих звичок: куріння і вживання спиртних напоїв. Незабаром, після оголошення про його перехід в борці-професіонали (приблизно в 1897 році), став невпізнаним, бо з незграбного і грубого силача перетворився на спортсмена, який досконало опанував технікою боротьби, та ставився до своєї професії, як до справжнього мистецтва.

Розглянувши значення слова «професія» в багатьох тлумачних енциклопедичних словниках, можна зробити висновок, що найпоширенішим її визначенням є (лат. *professio* – від *profiteor* – оголошую своєю справою) як роду

трудової діяльності, занять, що вимагає спеціальної підготовки і що є джерелом існування. Професіонал постійно практикується, вдосконалюється, розвивається, має освіту, періодично проходить перепідготовку. Він займається не епізодичною, а регулярною справою. Професія – це джерело коштів для існування.

Ще 25–30 років тому виокремлення занять спортом у професію стримувалося відносною короткостроковістю спортивної кар'єри в більшості олімпійських видів спорту. В ті часи переважна більшість спортсменів, які досягли вищої кваліфікації, починали заняття спортом у 8–12 років і потім протягом 5-6 років виходили на рівень максимальних тренувальних навантажень, у 19–22-річному віці демонстрували свої найвищі результати, а в 21–25-річному – завершували спортивну кар'єру [74, 75 та ін.].

Це дозволяло спортсменам шукати і знаходити способи відділення спортивної кар'єри від професійної, поєднувати заняття спортом з навчальною та трудовою діяльністю, а питання фінансування спортивної діяльності вирішувати лише в тих обсягах, які були необхідні для належного забезпечення повноцінного тренувального процесу та змагальної діяльності.

Проте, протягом останніх кількох десятиліть ситуація в олімпійському спорті кардинально змінилася. По-перше, традиційний спорт вищих досягнень, зокрема олімпійський, став активно комерціалізуватися, в ньому стали відбуватися ті самі процеси, які раніше зустрічалися в світовому футболі, тенісі, американських ігрових видах спорту. По-друге, в різних олімпійських видах спорту було продемонстровано, що спортсмени можуть прогресувати ще протягом ряду років після виходу на рівень спорту вищих досягнень, і багато років зберігати конкурентоспроможність на олімпійських, світових та інших спортивних аренах.

У багатьох видах спорту, наприклад, у легкій атлетиці, веслуванні на байдарках і каное, академічному веслуванні, велосипедному спорті, лижних гонках, біатлоні, бобслеї, санному спорті тощо середній вік спортсменів світової еліти досяг 32–35 років, тривалість виступів на вищому рівні – 12–15 років, а в окремих випадках – протягом 20–25 років і більше [8, 49] Яскравими прикладами

в українському спорті є спортивні кар'єри відомого стрибун з жердиною Сергія Бубки, який встановив 35 рекордів світу та протягом чотирнадцяти років (з 1983 по 1997 рр.) виграв підряд шість чемпіонатів світу і чотири чемпіонати світу у приміщеннях, та лижниці Валентини Шевченко, яка увійшла до складу збірної команди України в 1995 році, протягом понад п'ятнадцяти років була лідером української збірної команди і нині в свої 42 роки готується до шостих у її житті Олімпійських ігор у Пхьончхан (Корея).

Багато видатних спортсменів, які почали займатися спортом у віці 7–10 років, досягали своїх перших великих спортивних успіхів в 17–20-річному віці, а потім протягом 10–15 – 20–25 років і більше виступали на рівні, що відповідав вимогам спорту вищих досягнень. Таким чином, у них тривалість спортивної кар'єри становила від 20–25 років до 30–35 років, а сумарний обсяг тренувальної та змагальної діяльності – від 25–30 тисяч годин до 40–45 тисяч годин [76, 109 та ін.].

Саме тому, виявилось природним прагнення до визначення професії «спортсмен», що відносно олімпійського спорту в різних країнах наприкінці ХХ століття почало знаходити конкретні втілення в тих чи інших законодавчих актах і нормативних документах [14].

У незалежній Україні вперше поняття професійної діяльності в спорті було введено Законом України «Про фізичну культуру і спорт» 24 грудня 1993 року (надалі – Закон). Стаття 23 зазначеного акту визначила, що професійна діяльність спортсмена є основним джерелом його доходів, з ним укладається трудовий контракт, в якому визначаються обов'язкові умови, в тому числі умови організації занять спортом, страхування життя і здоров'я. Відповідними актами Кабінету Міністрів України та Міністерства праці України затверджені Положення про порядок укладання контрактів при прийомі на роботу працівників (постанова КМУ від 19.03.94 р. № 170 (з наступними змінами та доповненнями)) і Типова форма контракту з працівником (наказ Мінпраці від 15.04.94 р. № 23 (з подальшими змінами і доповненнями)). Одночасно на спортсмена як сторону трудового контракту поширюється дія норм трудового законодавства України.

З'явився об'єкт трудових взаємин зі спортсменом – штатна збірна команда. На виконання Закону в подальшому професія «Спортсмен» була внесена до Національного класифікатора України «Класифікатор професій», що дозволило вирішити всі питання регулювання трудових відносин, пенсійного та соціального забезпечення.

Умови організації занять спортом на професійному рівні визначаються не тільки законодавчими актами України а й статутами, положеннями та іншими регламентними документами відповідних українських і міжнародних організацій.

Так, до основних трудових обов'язків спортсмена, передбачених у контрактах з членами штатної збірної команди України, належать:

- виконання вимоги Олімпійської хартії, правил міжнародних і національних федерацій;
- дотримання умов контракту;
- участь у всіх спортивних змаганнях, навчально-тренувальних зборах, медичних обстеженнях і тестуваннях, допінг-контролі, передбачених планом підготовки;
- участь в міжнародних змаганнях різного рівня, які не передбачені індивідуальним планом підготовки, тільки за згодою державного органу управління спортом і федерації з виду спорту;
- планування спільно з тренерами і виконання тренувальних і змагальних завдань, індивідуального плану підготовки;
- підвищення спортивної майстерності, досягнення результатів міжнародного класу, відповідно до індивідуального плану підготовки;
- підвищення спортивного престижу України, гідне представлення її в міжнародному спортивному товаристві;
- створення в команді духу товарищескості, прояв поваги до суддів, глядачів, дотримання правил чесної спортивної боротьби;
- сумлінне виконання вказівок і порад тренерів під час навчально-тренувальної роботи і змагань, розпорядок дня, загальний і індивідуальний режим тренувань, відпочинку та участі в змаганнях;

- турбота про своє здоров'я, особисту гігієну. У разі отримання травм або захворювання суворе дотримання режиму лікування і реабілітації, узгоджених з тренером-лікарем з виду спорту спеціалізованого медичного закладу;
- носіння форми збірної команди України в період участі в офіційних спортивних змаганнях у складі збірної команди. Дотримання умов використання спортивної форми в комерційних і показових заходах, згідно з домовленостями з Національним олімпійським комітетом України, Спортивним комітетом України та національною федерацією;
- своєчасна звітність за отриманий в користування інвентар та спортивну форму;
- дбайливе ставлення до спортивних споруд, обладнання, інвентарю, спорядження та спортивної форми і несення матеріальної відповідальності в установленому порядку і відповідно до договору на їх отримання при нанесенні їм шкоди;
- дотримання положень Всесвітнього антидопінгового кодексу, виконання Антидопінгових правил ВАДА;
- утримання від укладення будь-яких контрактів без узгодження з роботодавцем;
- дотримання законодавства щодо сплати податків, надання в установленому порядку декларації про отримання доходів, в тому числі валютних;
- досягнення певних спортивних результатів на основних змаганнях року або в період дії контракту.

### **1.5. Антураж і його роль у діяльності і житті спортсмена. Комісія МОК з антуражу атлетів**

На сьогодні постійно розширюється коло фахівців, безпосередньо пов'язаних з підготовкою спортсменів високого класу. Якщо вона в першій половині ХХ століття була майже повністю сферою діяльності тренерів і спортсменів, то у другій половині ХХ ст. і в ХХІ ст. коло тих фахівців, які



залучаються до підготовки спортсменів у сфері спорту вищих досягнень, стає набагато ширшим. Зазначимо, що в СРСР у 1950-х роках до підготовки найсильніших атлетів стали залучати фахівців сфери теорії і методики спортивного тренування, фізіології, біохімії, біомеханіки, медицини, психології. Кількість таких фахівців і обсяги виконуваної ними роботи зі спортсменами постійно збільшувалися. Це, в свою чергу, сприяло створенню нових і розширенню існуючих науково-дослідних інститутів, залученню до цієї діяльності фахівців з фізкультурно-спортивних ВНЗ, формуванню специфічних напрямів фізіології, морфології, біохімії, медицини, психології та підготовки відповідних фахівців.

Розвиток цього напрямку в СРСР, потім у східноєвропейських державах «соціалістичної співдружності», а також в ряді інших країн західного світу (Франції, Італії, Австралії та ін.) привів до того, що до кінця 1980-х років було усвідомлено і практично доведено необхідність підготовки спортсменів високого класу на основі комплексного підходу, що передбачав діяльність тренерів у тісній співпраці з представниками інших спеціальностей, здатних вплинути на якість підготовки атлетів, задіяних у спорті вищих досягнень [68].

Подальший розвиток цієї тенденції наприкінці ХХ століття і в ХХІ столітті спричинив розширення спектру послуг, що використовуються спортсменами в процесі тренувальної та змагальної діяльності, і, відповідно, розвиток ряду вузьких спеціальностей (спортивна фізіологія, спортивна біомеханіка, спортивна медицина, спортивна психологія, менеджмент і маркетинг в сфері спорту та ін.) і формування системи підготовки таких фахівців [76, 77].

В умовах глобалізації, яка відбувається в світі, спорт став не тільки змаганням атлетів, а й універсальним видовищем, що задовольняє естетичні вимоги людей різних національностей, культурних традицій, конфесійної приналежності, різного віку і статі [13].

Проте, зростання соціокультурного значення спорту в сучасному світі проявляється не тільки в перетворенні спорту в шоу-індустрію, а й у значному розширенні поля практичної спортивної діяльності для різних груп населення.

При цьому, в кожному з таких сегментів спорт виконує важливі функції соціалізації, тобто ним забезпечується процес засвоєння індивідом певної системи знань, соціальних норм і загальнозначущих цінностей, що дозволяють людині стати (і залишатися) повноцінним членом суспільства [32, 57 та ін.].

Однією з особливостей сучасного спорту вищих досягнень є істотне розширення кола різних організацій і установ, зацікавлених у розвитку спорту, але безпосередньо не пов'язаних з тренувальним процесом підготовки спортсменів і їхньою змагальною діяльністю. Це – державні структури різного рівня, органи управління спортом (державні і громадські), спеціалізовані (фізкультурно-спортивні) навчальні заклади, виробники різних товарів спортивного призначення (інвентарю, спортивної форми, спеціалізованого харчування і харчових добавок, фармакологічних засобів, що сприяють підвищенню працездатності спортсменів, поліпшення функціонування систем організму в умовах великих за обсягами і інтенсивністю тренувальних і змагальних навантажень, прискоренню процесів адаптації і відновлення), представники торгівлі, засоби масової інформації, власники спортклубів та спортивних команд, агенти спортсменів тощо. Їх різноманітна діяльність протягом останніх десятиліть, з одного боку, перетворила спорт вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт) в глобальне явище сучасного світу, що має потужну економічну, політичну, соціальну і культурну основу [73, 164 та ін.], а з іншого – сформувала потребу у добре підготовлених фахівцях у сфері менеджменту, які повинні мати фундаментальні базові знання в галузі спорту та відповідні професійні навички [160 та ін.].

Міжнародним олімпійським комітетом у 2010 році було створено Комісію з антуражу атлетів, головою якої обрано С. Н. Бубку. Комісія є важливою складовою Міжнародного олімпійського комітету і займається питаннями, що стосуються взаємин спортсменів з їх антуражем – оточенням, яке має вплив на атлета і його підготовку. До кола цих осіб входять менеджери, агенти, тренери, медичний персонал, вчені, спортивні організації, спонсори, юристи, а також ті, хто впливає на кар'єру спортсмена, включаючи членів сім'ї.

Перед Комісією МОК з антуражу атлетів, так само як і перед Комісією атлетів, стоїть завдання забезпечити створення найбільш сприятливого середовища для спортсмена. Але, якщо в рамках роботи Комісії атлетів в основному задіяні тільки самі спортсмени, то до роботи Комісії МОК з антуражу атлетів залучається значно ширше коло експертів та членів олімпійського руху.

Позиція МОК визначає, що до антуражу спортсмена входять без обмежень особи, пов'язані зі спортсменами, включаючи, менеджерів, агентів, тренерів, медичний і науковий персонал, спортивні організації і спонсори тощо.

Таким чином, до антуражу спортсменів належать: сім'я і рідні, тренери, технічний обслуговуючий персонал, глядачі, судді, агенти, представники медіа, спонсори, організатори, роботодавці, постачальники форми і обладнання, юристи, лікарі та масажисти, психологи, персонал тренувальних центрів. Важливо зауважити, що повноцінний успіх спортсмена залежить, в тому числі, і від правильної побудови взаємин з антуражем.

Голова Комісії МОК з антуражу атлетів С. Н. Бубка 2 серпня 2013 року під час зустрічі з провідними українськими спортсменами на олімпійській базі «Конча Заспа» провів майстер клас «Антураж спортсмена: знати, щоб бути успішним», під час якого визначив загальні принципи побудови взаємовідносин між спортсменом і антуражем, в тому числі принципи цілісності, конфіденційності, прозорості, відповідальності.

Принцип цілісності: антураж повинен діяти сумлінно і демонструвати найвищий рівень безпеки з урахуванням таких правил:

- не допускати виникнення конфліктів інтересів;
- у боротьбі проти будь-яких форм хабарництва вживати рішучих і належних заходів стосовно будь-якої форми обману або корупції в спорті;
- відкидати будь-які форми допінгу;
- дотримуватися Кодексу ВАДА і підтримувати антидопінгові програми;
- утримуватися від будь-якої форми ставок на старті спортсменів;
- утримуватися від будь-яких форм переслідування;
- утримуватися від будь-яких зловживань.

Принцип конфіденційності полягає в тому, що представники антуражу спортсменів повинні поважати конфіденційність, у тому числі норми їх контракту і особисту інформацію. Антураж покликаний захищати всю внутрішню інформацію (непублічну), отриману в оточенні спортсмена, в рамках правил спортивної організації.

Принцип прозорості означає, що взаємодія антуражу має бути чітко і прозоро регламентована в рамках відповідного договору. Рекомендується, щоб спортивні організації (федерації, національні олімпійські комітети, клуби, ліги і т.д.) забезпечували стандартизовані шаблони контракту. Спортивні організації зобов'язані інформувати спортсменів про їхні права та обов'язки, у тому числі правові засоби для вирішення будь-яких суперечок.

Однією з форм захисту спортсменів є діяльність комісій атлетів, створених практично у всіх національних олімпійських комітетах і міжнародних федераціях. Флагманом є Комісія атлетів МОК, членом і головою якої довгий час був український легкоатлет Сергій Бубка. Сьогодні відома українська легкоатлетка, олімпійська чемпіонка Наталія Добринська є заступником голови Комісії атлетів Європейських олімпійських комітетів.

Нині практикується обрання представника НОК із захисту прав спортсменів (НОК Словенії), основним завданням якого є ведення переговорів і вирішення конфліктів, що виникли за участю спортсменів і мають відношення до порушення їхніх прав, у досудовому порядку (медіація).

Принцип відповідальності / звітності визначає, що антураж завжди повинен діяти з належною ретельністю і в інтересах спортсмена; короткострокові інтереси не повинні превалювати над успішною і збалансованою спортивною кар'єрою і довгостроковим партнерством.

Договірні відносини зі спортсменами повинні бути засновані на збалансованих умовах, включаючи справедливі фінансові умови і страхування професійної відповідальності. Антураж повинен поважати моральні, фізичні і психологічні якості спортсмена, поважати та заохочувати норми і правила виду спорту, спонукати спортсмена вести себе відповідно. Антураж повинен постійно

тримати спортсмена в курсі всіх угод і домовленостей, що стосуються його інтересів.

Дотримуючись і виконуючи всі викладені вище принципи, представники антуражу повинні поважати та заохочувати етичні принципи, в тому числі ті, які прописані в Олімпійській хартії, Кодексі етики МОК і Кодексі ВАДА, вони повинні діяти суто в інтересах спортсмена. Причому, порушення принципів і правил представником антуражу викликає застосування до нього відповідних санкцій. З огляду на те що цільова робота з антуражем ведеться не так давно – з 2012 року, не складно припустити, що найближчим напрямом діяльності як міжнародних спортивних структур, так і національних стане напрацювання санкцій і практики їх застосування за порушення, допущені антуражем. Прикладом цього може стати практика залучення тренерів і лікарів до відповідальності за вживання допінгу. Такі пропозиції вже були внесені у процесі написання цієї роботи у практику роботи НОК України та національних федерацій і знайшли своє відображення у типовому контракті з членом національної делегації на Олімпійські ігри та у договорі про співробітництво між НОК України та національними федераціями. При цьому МОК не звільняє від відповідальності і спортсменів, закликаючи їх до дотримання домовленостей і умов контрактів.

Важлива вимога до антуражу, яку визначив МОК, це наявність у антуражу, зокрема тренерів, фахівців, відповідної кваліфікації. Члени антуражу повинні мати кваліфікацію, щоб працювати в своїй галузі знань, маючи при цьому необхідні ліцензії, сертифікати або дипломи, зокрема, коли такі видаються будь-якою національною спортивною організацією.

### **1.6. Роль і значення освіти в житті спортсмена**

Фахівці спорту звертають увагу на проблеми, які часто виникають у спортсменів високого класу при отриманні повноцінної середньої та вищої освіти під час занять спортом, на труднощі поєднання спортивної кар'єри з навчанням [117, 165 та ін.].

Зазначимо, що в цій сфері багатий досвід був накопичений в свій час у вітчизняному спорті ще в СРСР, починаючи з 1970-1980-х років, коли поєднання занять спортом з навчанням у школах і ВНЗ забезпечувалося за рахунок державної підтримки цілим рядом організаційних форм. Серед них – створення в загальноосвітніх школах спеціалізованих спортивних класів з особливим графіком навчання; формування широкої мережі шкіл-інтернатів спортивного профілю, в яких діти, починаючи з 11–12-річного віку, мали повноцінні умови для поєднання навчання із спортивною підготовкою; надання у ВНЗ студентам-спортсменам індивідуальних графіків навчання, доповнене відрядженням викладачів-консультантів для організації навчального процесу на тренувальних зборах; створення при спеціалізованих (спортивних за своїм профілем) навчальних дакладах центрів олімпійської підготовки та експериментальних груп, в яких навчання і спортивна підготовка являли собою єдиний процес [16 та ін.].

Слід зазначити, що фахівці, які займаються проблемами, що виникають у спортсменів через труднощі поєднання занять спортом із навчанням і після закінчення спортивної кар'єри та під час переходу у звичайне життя, на жаль, не піддають серйозному аналізу роль профілю навчання у ВНЗ і сфери трудової діяльності колишніх спортсменів. Йдеться, в основному, про різного роду програми підтримки спортсменів високого класу, основною метою яких є сприяння в отриманні ними повноцінної освіти і їх професійне навчання [117, 119, 134, 142, 152, 166, 183 та ін.].

При цьому не звертається увага на ті факти, які свідчать, що спортсменам високої кваліфікації через велику завантаженість і інтенсивну тренувальну та змагальну діяльність, яка займає багато часу і сил, дуже важко поєднувати спортивну кар'єру з повноцінною освітою і з подальшою трудовою діяльністю в інших сферах, де їм вельми складно скласти конкуренцію на ринку праці тим людям, які присвятили роки не спорту вищих досягнень (що займає щорічно, в середньому, по 1200–1800 годин), а різнобічній базовій і фаховій освіті і виробничій практиці, що сприяє досягненню в подальшому професійних кар'єрних успіхів [134, 142, 171].

Повноцінна спортивна кар'єра, зазвичай, не залишає спортсменам навіть мінімального часу на отримання повноцінної освіти і підготовки до подальшої професійної діяльності в тій чи іншій сфері (якщо ця сфера не належить до спорту), а зменшення часу, який виділяється на заняття спортом, на користь освіти неминуче знижує ефективність спортивної підготовки [47].

Нині з огляду на ті тенденції, які – особливо в останні роки – проявилися в спорті вищих досягнень (різке зростання спортивних результатів, підвищення вимог до природної обдарованості спортсменів, збільшення тривалості спортивної кар'єри, фінансових витрат на підготовку та участь у змаганнях тощо), підхід, який свого часу реалізовувався в НДР [72, 115], може бути розглянутий як доцільний.

Ще одним дуже важливим питанням, що належать до отримання спортсменом освіти і планування подальшої трудової кар'єри, є правильне визначення ним майбутньої професії та спеціальності. На жаль, з цих позицій проблеми отримання спортсменом освіти і подальшої (після завершення спортивної кар'єри) трудової діяльності в спеціальній літературі аналізуються вкрай поверхово [107, 112, 115].

Усе викладене вище свідчить про велику актуальність згаданих проблем (об'єктивних і суб'єктивних факторів, що негативно впливають на спортсменів як безпосередньо у сфері спорту вищих досягнень, так і ззовні; труднощів із соціальною самоідентифікацією спортсмена як під час занять спортом, так і після завершення спортивної кар'єри; труднощів у поєднанні занять спортом з отриманням повноцінної освіти і професії для постспортивної життєдіяльності та ін.), а також про недостатність теоретичних і практичних розробок таких аспектів у вітчизняній і зарубіжній спеціальній літературі.

Усе це спонукало нас провести всебічні дослідження згаданих актуальних питань, вивчаючи їх на матеріалі сфери олімпійського спорту не тільки в колишніх СРСР і НДР та в ряді інших країн, а й на матеріалі спорту вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт) в Україні, що отримала в 1991 році державну незалежність і з того часу самостійно розвиває свій спорт.

Актуальність питання підтверджується і позицією МОК з цього питання. Силами Міжнародного олімпійського комітету, національних олімпійських комітетів і бізнес-структур, за підтримки держав протягом ряду років реалізуються програми, спрямовані на вирішення різноманітних проблем, які виникають у спортсменів у сфері спорту та поза ним, що також стало об'єктом нашого дослідження.

Таким чином, дослідивши всі аспекти життя і діяльності спортсмена, можна дати такі практичні рекомендації:

- при формуванні навчально-тренувальної роботи враховувати потреби спортсмена в освіті, зокрема знаходити можливість для розвитку спортсмена як особистості (курси іноземних мов, лекції з психології, культури, мистецтва, відвідування театру, ознайомлення з історією місця знаходження і т.д.);

- здійснювати професійну орієнтацію спортсменів з урахуванням наявних у них знань про спорт і навичок, пропонуючи максимальне число професій, які близькі і знайомі атлету і певною мірою пов'язані зі спортом;

- продовжити практику впровадження програм професійної практичної підготовки у федераціях та регіонах (за прикладом програми стажування атлетів, розробленої та впровадженої в НОК України);

- розробити серію тренінгів зі спортивного маркетингу і провести навчання з провідними спортсменами для вироблення у них навичок роботи з потенційними спонсорами і меценатами;

- включити в програму підвищення кваліфікації тренерів розділ про останні рішення МОК щодо антуражу, зокрема його відповідальності за порушення антидопінгового законодавства.

## **Висновки до розділу 1**

1. Головними фігурами в олімпійському спорті є спортсмени, причому не тільки в суто спортивних, а й у соціальних аспектах. Це, передовсім пояснюється тим, що саме вони своїми виступами створюють такі масштабні, захоплюючі й емоційні видовища, як спортивні змагання. У той самий час своїми



досягненнями (перемогами на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу та інших престижних змаганнях, світовими та іншими рекордами), атлети, з одного боку, сприяють підвищенню іміджу тих країн, честь яких захищають на міжнародних спортивних аренах, а з іншого – мають вельми істотний виховний вплив на підростаюче покоління, оскільки молодь прагне наслідувати своїх кумирів. Крім того, в неухильному прагненні до підвищення рівня своїх досягнень спортсмени здійснюють стимулюючий вплив на розвиток різних напрямів спортивної науки як фундаментальних, так і прикладних досліджень, а також на розвиток економіки, що спонукає розробку, створення і виробництво більш ефективного спортивного обладнання, інвентарю, спортивної форми, спеціалізованих продуктів харчування, дозволених засобів фармакологічної підтримки спортсменів тощо.

Однак, не дивлячись на все це, атлети є найбільш уразливими і найменш захищеними серед усіх, хто задіяний у спорті вищих досягнень (і перш за все – в олімпійському спорті). Саме тому спортсмени стикаються з дуже великою кількістю різноманітних (не тільки суто спортивних, а й соціальних, економічних, психологічних та інших) проблем. Одні з них породжуються різними негативними факторами, що діють усередині сфери спорту, а інші – різними негативними чинниками, які впливають на спортсменів ззовні цієї сфери.

Важливою частиною міжнародної політики, спрямованої на захист інтересів спортсмена і його місця в житті як спорту, так і суспільства в цілому, відіграють різні структури, створені для представлення його інтересів і для їх захисту.

2. Однією з форм захисту спортсменів є діяльність різноманітних комісій (Комісії атлетів, Комісії з антуражу атлетів), створених в МОК, континентальних об'єднаннях національних олімпійських комітетів, у національних олімпійських комітетах, у міжнародних і національних федераціях.

Нині з'явилася нова організаційна форма роботи із захисту спортсменів – представник в НОК із захисту прав спортсменів, основним завданням якого є ведення переговорів і вирішення конфліктів, що виникли за участю спортсменів і мають відношення до порушення їх прав, в досудовому порядку (медіація). Не

менш важливою є і роль Комісії МОК з антуражу атлетів, покликаної забезпечити створення для нього найбільш сприятливого середовища.

Основні положення даного розділу відображені в публікаціях автора [43, 46].

## РОЗДІЛ 2

### МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для досягнення мети і вирішення завдань роботи використовувалися такі методи: діалектичний метод, вивчення й аналіз біографічної та автобіографічної літератури, науково-методичної літератури в галузі спорту вищих досягнень, анкетне опитування, біографічний, ретроспективний, порівняльно-історичний метод, метод логічного аналізу, системний аналіз.

#### 2.1. Методи досліджень

**Діалектичний метод пізнання**, покладений в основу методології наших досліджень, припускав всебічність вивчення виділеної предметної області, різноманітність процесів і явищ, розгляд їх у розвитку та взаємодії. Значущість методу визначалася великим масивом інформації про спортивну кар'єру і життя багатьох видатних спортсменів протягом тривалого історичного періоду в розвитку спорту вищих досягнень – від 1952 року до 2016 року.

Вивчення та аналіз біографічної й автобіографічної літератури, в якій представлено яскраві події, досягнення, труднощі і протиріччя спортивної кар'єри і життя видатних атлетів, стали найважливішим джерелом збору й аналізу інформації, що стосується проблем, труднощів і факторів ризику, які супроводжують життя і діяльність спортсменів.

Аналіз науково-методичної літератури в галузі спорту вищих досягнень, системи підготовки спортсменів та їх участі в змаганнях використовувався для вивчення й аналізу причин, що призводять до виникнення у спортсменів проблем і труднощів, котрі негативно впливають на ефективність спортивної кар'єри, спосіб життя атлетів, їхні професійні і життєві перспективи.

**Анкетне опитування** спортсменів використовували для отримання відомостей про події у їхньому спортивному житті, проблеми і труднощі, які пов'язані зі специфікою спорту і виявляються як в спортивній, так і в соціальній та професійній сферах життя.

Для цього було підготовлено анкету, яка включала 25 запитань, що стосуються різних аспектів спортивної кар'єри і супутніх факторів (Додаток А). 25 запитань, запропонованих спортсменам, було сформульовано так, щоб, з одного боку, по можливості максимально охопити ті проблеми, з якими спортсменам України, задіяним у спорті вищих досягнень, доводиться безпосередньо стикатися в спортивній діяльності, і проблеми, що впливають на них ззовні цієї сфери, а з іншого боку – щоб у відповідях анкетованих якомога ширше було представлено весь спектр об'єктивних і суб'єктивних факторів, а також змішаних за своїм характером об'єктивно-суб'єктивних факторів, що впливають на життя і професійну діяльність спортсменів під час їхньої спортивної кар'єри і після її завершення.

**Біографічний метод**, заснований на дослідженні професійного шляху та особистих біографій атлетів, дозволив виявити безліч проблем, труднощів, протиріч, факторів ризику, що підстерігають спортсмена протягом спортивної кар'єри. Біографічні дані збиралися шляхом вивчення літератури біографічного й автобіографічного характеру, опитування видатних спортсменів.

**Ретроспективний метод** передбачав дослідження стану досліджуваної галузі знань від сучасного періоду через послідовну реконструкцію подій і явищ минулого.

**Порівняльно-історичний метод** використовували для виявлення подібності і відмінностей в досліджуваній предметній сфері, характерних для різних етапів розвитку олімпійського спорту в Україні – радянського (1952-1991 рр.) і сучасного (з 1992 р.).

**Метод логічного аналізу** використовували для виокремлення найбільш значущих явищ та подій, вивчення їх взаємозв'язків і взаємодій, виділення найбільш істотних і значущих.

**Системний аналіз** як метод наукового пізнання використовували для вивчення та подання даної галузі знань як цілісності, так і сукупності багатьох складових.

## 2.2. Організація досліджень

Процес дослідження включав ряд відносно самостійних етапів, обумовлених метою та завданнями роботи, методологією і логікою дисертаційного дослідження.

*На першому етапі досліджень (2012-2013 рр.)* на підставі вивчення літературних джерел, статистичного матеріалу, законодавчих і нормативних актів, опитування експертів було зроблено аналіз ролі і місця спортсменів у спорті вищих досягнень, включаючи олімпійський спорт, історичні передумови та сучасні підходи до організації навколишнього середовища спортсмена, яке б сприятливо впливало на підготовку спортсменів високого класу. Також піддавали аналізу діяльність і досвід Комісії Міжнародного олімпійського комітету з антуражу атлетів.

*Другий етап досліджень (2014 р.)* включав проведення анкетного опитування групи діючих і колишніх спортсменів вищого класу (від майстрів спорту до заслужених майстрів спорту) з метою отримання від них відомостей про події у їхньому спортивному житті, проблеми і труднощі, пов'язані зі специфікою спорту, які проявляються у спортивній, соціальній та професійній сферах життя. Серед учасників анкетування були чемпіони та призери Олімпійських і Паралімпійських ігор, переможці та призери чемпіонатів світу, Європи, України. Також, було проведено дослідження професійного шляху та особистих біографій понад ста відомих українських спортсменів різних років: профіль їхньої спеціалізованої вищої освіти, здобутої під час спортивної кар'єри, і ефективність пов'язаної з цим професійної трудової діяльності в тій самій спортивній сфері після закінчення спортивної кар'єри, вивчення і систематизація безлічі факторів навколишнього середовища, здатних вплинути на ефективність процесу підготовки та змагальної діяльності спортсмена.

*На третьому етапі досліджень (січень-червень 2015 р.)* проводили обробку, аналіз і узагальнення даних, отриманих у ході анкетування. Здійснювали аналіз проблем і чинників ризику, що впливають на ефективність тренувальної та змагальної діяльності спортсменів і знаходяться власне у сфері спорту.

*Четвертий етап досліджень (липень-грудень 2015 р.)* був присвячений вивченню питань поєднання спортивної кар'єри з отриманням освіти і підготовкою до трудової діяльності після завершення занять спортом; піддано аналізу практичний досвід провідних спортсменів, які були орієнтовані на отримання освіти і трудову діяльність у сфері спорту і фізичного виховання, порівняно з тими спортсменами, які вибрали інший профіль спеціалізації. Також аналізували проблеми адаптації спортсмена після завершення спортивної кар'єри до нових умов життя і професійної діяльності.

*Заключний п'ятий етап досліджень (2016 р.)* включав всебічний аналіз проблематики, пов'язаної з різким зростанням в останні роки тривалості спортивної кар'єри, яка часто досягає 20–30 і більше років, формуванням у спортсменів спортивної ідентичності, її розмиванням і втратою по завершенні спортивної кар'єри, труднощами переходу до постспортивного життя.

### РОЗДІЛ 3

## ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ СПОРТСМЕНИ У СПОРТІ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ

Об'єктом нашого дослідження стало широке коло різноманітних проблем, з якими стикаються спортсмени, задіяні в спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт).

Фахівці зазначають, що, хоча центральне місце в олімпійському спорті займають спортсмени, проте – порівняно з іншими учасниками цієї системи (членами Міжнародного олімпійського комітету, представниками національних олімпійських комітетів, міжнародних і національних спортивних федерацій), а також тренерами, менеджерами та іншими спортивними функціонерами, спортивними суддями, лікарями, журналістами – вони є найбільш вразливими і найменш захищеними [66].

Саме тому МОК як організацію, яка стоїть на вершині піраміди олімпійського руху, питання оточення спортсмена цікавить з кожним роком все більше. Таке оточення часто відіграє важливу роль як у спортивних досягненнях, так і в особистому житті спортсмена.

У ході дослідження всебічному аналізу й узагальненню було піддано відомості з літературних джерел, що містяться у вітчизняних та зарубіжних виданнях (як спеціальних, так і популярних), що охоплюють події в житті багатьох відомих спортсменів – чемпіонів та призерів Олімпійських ігор, переможців чемпіонатів світу і Європи в період 1952–2016 рр.

### **3.1. Проблеми, що породжуються факторами, які впливають на спортсменів всередині сфери спорту**

Зазначимо, що передовсім слід зупинитися на проблемах, які породжуються взаємовідносинами спортсмена і тренера, професійною кваліфікацією наставника, його педагогічними та організаторськими здібностями [67]. Вони, крім інших негативних явищ, нерідко призводять не тільки до конфліктів, а ще і до

нераціонально спланованої підготовки спортсменів і до пов'язаних з цим інших сумних наслідків. Наприклад, у книзі «Одержимість» [30] срібний (1952 р.) і бронзовий (1956 р.) призер Олімпійських ігор в академічному веслуванні, заслужений тренер Української РСР Ігор Ємчук (один з двох авторів – разом з Гелієм Ароновим) описує нюанси тренерській професії: «у спорті, як і в будь-якій сфері, поряд з яскравою особистістю скільки завгодно посередніх. Це неминуче. Хоча я переконаний, що саме в спорті (як і в педагогіці взагалі) посередність найменш терпима. І найбільш небезпечна! Найменш терпимі байдужі люди, «холодні шевці», «заробітчани», як кажуть у нас на Україні... Ні престижні, ні кар'єрні, ні кон'юктурні міркування не повинні брати участі у виборі [професії тренера], бо всі вони тимчасові і проходять так стрімко, що людина не встигає навіть озирнутися і зрозуміти, як із вчорашнього прекрасного спортсмена він перетворився в поганенького тренера, який понуро тягне свою лямку і незадоволений всім і вся... Дуже сумнівно, що тренером зможе стати і спортсмен, який через свої природні дані дозволяє собі порушувати або навіть ігнорувати основні принципи тренувального процесу. Він просто не зможе вчити інших того, у що так і не повірив сам».

Прославлений спортсмен, семиразовий чемпіон Ігор Олімпіад зі спортивної гімнастики (1956, 1960, 1964 рр.) Борис Шахлін в книзі «Олимпийский орден» [100], повертаючись у своїх спогадах до кінця 60-х років ХХ століття, писав, пояснюючи причини тодішнього відставання радянських гімнастів-чоловіків від японських суперників: «протягом доброго десятка років наші юнацькі змагання відверто засмучували. Учасники допускали елементарні помилки, у вправах було багато похибок, та й самі комбінації не відрізнялися оригінальністю. Звичайно, винні були в цьому, передовсім, тренери. Більшість з них керувалися старими уявленнями про методику навчання, тоді як загальносвітові тенденції в гімнастиці вимагали нового підходу».

Спортивний журналіст Євген Чен в книзі «Молот на рекордной орбите» [96], присвяченій видатному легкоатлету, дворазовому олімпійському чемпіону (1976, 1980 рр.) в метанні молота Юрію Седих, приводить його спогади про те, як



він ще на початковому етапі шляху в спорті вищих досягнень, приїхавши з Нікополя до столиці республіки і ставши студентом Київського державного інституту фізичної культури, тренувався в групі, якою керував один з викладачів кафедри легкої атлетики КДІФК, і зіткнувся там з тим, що було для молодого спортсмена неприпустимим: «Звикнувши до справжньої тренувальної дисципліни, не пропускаючи жодного заняття, Юрій відчував внутрішню потребу в тому, щоб подібне ставлення до праці виявляли і всі члени групи, включаючи педагога. На жаль, в новому для нього колективі всього цього не було... Траплялося, що тренер, призначивши чергове заняття, міг пропустити тренування, а спортсмени, багато з яких займалися легкою атлетикою тільки тому, що від студентів інституту вимагалось займатися в будь-якій секції, сприймали такі тренерські відлучки як школярі, у яких раптом видався вільний урок, і з радістю залишали стадіон» [6]. Така негативна ситуація трохи не привела до звільнення Юрія з інституту і до його можливого переїзду в інше місто. Але Юрій все таки залишився в КДІФК і потрапив у групу до прославленого метальника молота, олімпійського чемпіона 1972 року, заслуженого майстра спорту Анатолія Бондарчука, який власну спортивну підготовку став поєднувати з тренерською діяльністю [6].

У книзі Олександра Скляренка «Юрій Захаревич» [86], присвяченій відомому штангістові – переможцю Ігор XXIV Олімпіади в Сеулі (1988 р.), неодноразовому чемпіону світу і Європи, є рядки про те, як «тренери на місцях... ховали своїх талановитих хлопців від функціонерів юнацької та молодіжної збірних. І неспроста: чимало дров встиг наламати, наприклад, старший тренер юніорської збірної країни Михайло Окунев. Типовий представник хвилі «тренерів-організаторів», яка, на загальну нашу біду, накрила один час важку атлетику, він мав дуже убогі знання в цьому предметі: сам не домігся популярності як штангіст, учнів гідних не мав. Мало того, основна спортивна спеціальність Окунева була не важка атлетика, а... футбол. Але на той час, як це з'ясувалося, він зумів стати незамінним фахівцем – і результати не забарилися. Не

одного талановитого хлопця в буквальному сенсі слова зламав Окунів бездумними «перенавантаження».

У цій самій книзі наставник штангіста Юрія Захаревича – заслужений тренер СРСР Віктор Науменко говорить в розмові з автором: «Є, як відомо, два типи тренерів – тренер-диктатор і тренер-демократ. Слово «диктатор», звичайно, звучить не дуже привабливо, але, за моїми спостереженнями, таких більшість. Особливо в дитячому та юнацькому спорті. Не бажають наставники зійти до розуміння особистості свого учня: адже їх так багато, стану я ще до кожного підлаштовуватися! Нехай вони до мене підлаштовуються... Переконалий, що диктатор – поганий тренер. Може, з нього вийшов би адміністратор – не знаю. Але тренер...» [86].

У згаданій книзі Олександра Скляренка заслужений тренер СРСР Віктор Науменко, кажучи про тих, «хто бозна якими шляхами опинився біля керма збірної», зупиняється на особистості Олександра Рикова: «В період лихоліття в збірній спливла раптом його кандидатура в головні тренери. Втім, чому раптом? Це ми, наївні люди, його серйозно не сприймали, коли він кружляв у помічниках навколо Прилепіна [головного тренера збірної команди СРСР з важкої атлетики] і ліз в телевізійний кадр на будь-яких великих змаганнях... У будь-якому разі, після змагань «Дружба-84», Рикова, як людину, яка багато зробила для національної збірної, возвели в титул заслуженого тренера СРСР – не більше і не менше! Хоча кожному ясно, що нікого з наших провідних штангістів він ніколи не тренував і тренувати не міг – з його рівнем знань! Але після гучних перемог, знаєте, багато встигають підставити капелюх під нагороди, які розкидають щедро, але, зазвичай, не далеко: хто ближче до керівного стола, тому шматки жирніші... Знаєте, є така категорія тренерів: вони не особливо вміють працювати в спортзалі, там помітних досягнень немає, але що стосується вміння прийняти і провести керівництво, влізти йому в душу, зробитися потрібним – тут вони великі майстри...» [86].

Нерідко до негативних результатів призводить і прагнення тренерів у роботі зі своїми вихованцями сліпо копіювати методику підготовки того чи іншого видатного спортсмена, не враховуючи при цьому його суто індивідуальних

особливостей, непридатних для інших. Це відзначав, наприклад, Борис Шахлін у книзі – «Путь к пьедесталу» [101], в якій, зокрема, згадував, як він майже п'ять років тренувався разом з Віктором Чукаріним, але копіювати його виснажливу систему тренувань не збирався, оскільки вона Бориса просто гнітила. У інших же гімнастів склалося по-іншому. «Він [Чукарін] працював як тягловий кінь», – розповідали його товариші по команді. – «І наші тренери, дивлячись на нього, стали і нас змушувати так працювати. І гімнастика перетворилася з радості на важку працю. Навіть каторжну працю. Ми дико втомлювалися, відразу ж пішли травми» [101].

Не так уже й рідко конфлікти між спортсменом і тренером породжуються тими чи іншими причинами психологічного характеру, різними поглядами на методику спортивної підготовки.

Іноді такі конфлікти відбуваються з юними спортсменами ще в шкільні роки, як це сталося, наприклад, з гімнасткою з міста Чимкент (на півдні Казахстану) Неллі Кім (майбутньою п'ятиразовою олімпійською чемпіонкою 1976 і 1980 рр.), яка через норавливий характер посварилася з тренером групи в дитячо-юнацькій спортивній школі Володимиром Байдіним і перестала ходити на тренування [78]. На щастя, той конфлікт виявився нетривалим, взаєморозуміння між тренером і його ученицею було відновлено – і надалі їхня творча співпраця привела до численних успіхів Неллі Кім на Іграх Олімпіад, чемпіонатах світу та інших великих змаганнях.

Заслужений майстер спорту Яків Железняк, який у 1972 році став у Мюнхені олімпійським чемпіоном в змаганнях з кульової стрільби (у вправі «кабан, що біжить»), у книзі «На олімпійських полігонах» [35] згадував, як у середині 1960-х років він – на той час уже чемпіон Європи, але ще задовго до своєї перемоги на Іграх XX Олімпіади – через свою нестриманість і образи на старшого тренера збірної команди СРСР Іллю Андреева, котрий пред'являв, як тоді здавалося спортсмену, надмірні вимоги до нього в ході відбіркових перестрілок претендентів у підмосковних Митищах, самовільно поїхав зі зборів додому в Одесу, вважаючи, що назавжди розпрощався зі збірною країни.

Наведемо тут деякі цитати зі спогадів Железняка: «Аж через деякий час я розібрався, що тоді сталося у Митищах, чому виник конфлікт, внаслідок якого я на кілька років вибув із збірної і трохи не кинув стрільбу. Спочатку мені здавалося, що моєї вини у тому конфлікті немає, що винний тільки Андреев. Насправді все було набагато складніше: йшлося про досить типовий конфлікт між членом збірної та її наставником, між спортсменом і тренером... Тепер я розумію, що моє прагнення після тренування і в його паузах добитися розрядки, вдаючись до жартів і різних витівок, здавалось Андрееву недопустимою легковажністю... Але потім у цій ситуації я побачив й інший аспект: чому це Железняк розраховував, що заради нього тренер зламає свої звички, свій характер? Адже ні з ким із збірної Андреев не зближувався, нікого, так би мовити, не виділяв, тож і я не міг претендувати на якесь «особливе розуміння» з його боку... Довго я потім відновлював свою спортивну репутацію, перекреслену одним необдуманим, дійсно легковажним вчинком».

Конфлікт між тренером і спортсменом був і в спортивній біографії важкоатлета Василя Алексеєва, коли молодий спортсмен у 1966 році (тоді його майбутні досягнення, включаючи феноменальні світові рекорди і вражаючі перемоги на двох Іграх Олімпіад – в 1972 і 1976 рр. – були ще попереду) приїхав з Архангельської області, де жила його сім'я, в місто Шахти Ростовської області, де в тамтешньому спортивному центрі тренував штангістів прославлений атлет – чемпіон Ігор XVIII Олімпіади (1964 р.) Рудольф Плюкфельдер. Про ті події згадується в нарисі спортивного журналіста, який добре знає важку атлетику, Дмитра Іванова «Василий Алексеєв» [38]: «Все сподобалося [спортсмену] в цьому опорному важкоатлетичному центрі – і робота на шахті, і тренування в цьому гирьовому залі, і з навчанням справу налагодив – подав документи до філіалу Новочеркаського політехнічного інституту на гірське відділення... Лише з самим Р. В. Плюкфельдером не знаходив спільної мови. У Василя був уже свій, міцно сформований погляд на те, як треба розвивати силу. І цей погляд не збігався з методичною концепцією Плюкфельдера».

Конфлікти траплялися і між юним спортсменом з дитячої гімнастичної спортшколи у Володимирі Миколою Андріановим (майбутнім семиразовим чемпіоном Олімпійських ігор 1972, 1976 і 1980 рр.) і його тренером Миколою Толкачовим. Про один з таких епізодів йдеться у нарисі журналіста Володимира Голубєва «Микола Андріанов» [19], де наводиться спогад М. Г. Толкачова: «...помітив я – курить, паршивець! Так втягнувся, що не відірвати від цигарки. Хлопчисько, сисунець, а до тютюну привчився. Я багато методів боротьби з курінням перепробував. Потім заявив йому: «Кидай курити, і крапка. Вибирай – або куриво, або гімнастика». Я знав, на що треба бити. Без гімнастики Коля вже не міг існувати. І начебто став відучуватися».

Можна також згадати і про епізод в біографії видатної легкоатлетки – заслуженого майстра спорту Тетяни Казанкіної, яка після двох тріумфальних перемог на Іграх XXI Олімпіади-1976 Монреалі в бігу на 800 м (зі світовим рекордом) і в бігу на 1500 м зважилася на істотні зміни в особистому житті. Про цей період так розповідається в нарисі Леоніда Леонідова «Тетяна Казанкіна» [56]: «Тоді, в 1977 році, після Монреальської Олімпіади вони [Казанкіна та її тренер Микола Малишев] свідомо знизили навантаження. Таня багато уваги приділяла навчанню. І все-таки була найкращою на Кубку Європи та першому розіграші Кубка світу з легкої атлетики. Але втома фізична і ще більше – емоційна, давали про себе знати. До того ж, і це головне, Тетяна – сімейна людина. Про своє бажання мати дитину вона з властивою їй прямоотою і щирістю повідомила Миколі Єгоровичу. Тренер тільки порадив за неї, а про продовження співпраці навіть не заїкнувся. Про себе вирішив, що поповнення в сімействі, нові і настільки природні клопоти, радощі і тривоги знімуть накопичену напругу великих стартів, розвантажать емоційно, в усіх відношеннях принесуть добрі зміни в Таніну долю. І Казанкіна пішла зі спорту». Але потім вона все таки повернулася в спорт вищих досягнень – і на Іграх XXII Олімпіади-1980 в Москві завоювала третю золоту олімпійську медаль, ставши переможцем в бігу на 1500 м.

Володимир Голубєв в нарисі «Александр Дитятин» [21], присвяченому гімнастові, який на Іграх XXII Олімпіади-1980 в Москві завоював вісім нагород –

три золоті, чотири срібні і одну бронзову, наводить спогади наставника цього спортсмена – Анатолія Ярмовського – про дитячі роки ленінградського школяра Дитятин: «Прийшов Саша до нас в зал «Динамо» третьокласником. Немічний, тонкий, як вербовий прутик. Тільки прутик гнеться, а Саша не був гнучким. Таких у школі хлопці прикро звать «хлюпик» або «слабак». Саша потрапив спочатку до іншого тренера. Ну, дали йому для перевірки, як і всім, виконати різні вправи. Підтягнувся Дитятин два або три рази, віджався теж слабенько, «місток» не зміг толком зробити. Загалом, для спеціалізованої спортшколи новачок ніяк не підходив. Тренер йому так і заявив. А я теж набір вів поруч. Дивлюся: цей худенький хлопчина сльози кулаком втирає. Щось у мені здригнулося – спробувати, чи що? Аж надто хлопчина симпатичний! Звичайно, директор школи мене не похвалить: не можемо ж ми всіх в групі запрошувати! Беремо тільки здібних...». Якби тоді на життєвому шляху юного Саші Дитятин не зустрівся вдумливий наставник, то згаданий негативний вердикт іншого тренера, який проводив в Ленінграді набір до динамівської спортшколи, швидше за все закрив би Олександрю шлях у спорт – і тоді вітчизняна та світова спортивна гімнастика могли б так і не дізнатися про майбутнього олімпійського чемпіона Олександра Дитятин.

Триразова олімпійська чемпіонка з фігурного катання на ковзанах Ірина Родніна (1972, 1976, 1980 рр.) і дворазовий олімпійський чемпіон у цьому виді спорту Олександр Зайцев (1976, 1980 рр.) у книзі «Олимпийская орбита» [82] одну з глав присвятили подіям 1974-го року – конфлікту з їхнім тренером Станіславом Жуком, наслідком чого стало розставання пари Родніна–Зайцев з їх наставником і перехід до нового тренера – Тетяни Тарасової. Родніна, зокрема, згадує: «Станіслав Олексійович завжди був жорсткою людиною на тренуваннях. Максималізм вимог часом приводив до безцільного натиску, до втрати відчуття міри... Тренування зривалися. Всі ми нервували... У такій боротьбі губляться і останні крихти взаєморозуміння... А обстановка розпалювалася. Ніби відчуваючи нашу рішучість або розуміючи, що ми стоїмо на порозі важливого рішення,

Станіслав Олексійович ставав все більш різкий. Діставалося мені... Але найбільше Саші. Звичайно, все це було несправедливо».

Кілька конфліктних ситуацій у взаєминах між спортсменами і тренерами наведено в нарисі Леоніда Рейзера «В'ячеслав Фетисов», присвяченому видатному хокеїстові – володареві двох золотих олімпійських медалей (1984 і 1988 рр.), багаторазовому чемпіону світу, капітану команди ЦСКА і збірної СРСР в 1983-1988 роках. Фетисов згадував: «У спортсменів є своя правда, у тренера – своя. Тренер дає схему. Саме розуміння гри йде вже від тебе, від партнерів. Звичайно, буває і незгода. Починаєш сперечатися з тренером. Він каже: «Якщо ти мені доведеш, то буде по-твоєму». Довів – так. Ні – доводиться відмовлятися від свого. Якби ми були завжди «слухняними» з тренерами, не було б тієї гри в ланці. Вона будувалася на новому розумінні хокею. Нас лаяли за те, що ми з Касатоновим – захисники – підключаємося майже постійно в атаку. А ми все одно продовжували гнути своє...» [81].

Набагато гостріший конфлікт у стосунках хокеїста В'ячеслава Фетисова зі старшим тренером команди ЦСКА і збірної СРСР Віктором Тихоновим стався на початку 1989 року. Відображаючи той конфлікт, одна з публікацій у пресі вийшла під помітним заголовком – «В'ячеслав Фетисов: я не хочу грати в команді Тихонова». У нарисі Леоніда Рейзера цитується вельми красномовне висловлювання хокеїста [81]: «Максималізм Тихонова найчастіше ставиться йому в заслугу: мовляв, завдяки його постійній вимогливості ми і граємо добре. Але у постійній вимогливості грати і тренуватися «через не можу» є й інша сторона, про яку багато простих любителів хокею, напевно, і не здогадуються... Тихонову і в голову, напевно, не приходять в легких матчах звільнити кого-небудь з лідерів, дати можливість відпочити. Він вважає, що навіть одна пропущена гра приведе до втрати форми. Насправді ж він просто боїться, що без ведучого хокеїста команда зіграє слабше. В результаті тягар відповідальності від постійних «ви повинні, ви зобов'язані...» з кожним роком стає все важче, і цей фактор часом позначається несприятливо на фініші престижних турнірів». Далі в тому самому нарисі підкреслюється: «Фетисов вже не міг залишатися просто талановитим і

беззаперечно слухняним підлеглим тренера. Стиль керівництва командою, атмосфера в ній не вигідно контрастували з тим, до чого прагнули люди в інших сферах нашого життя. Гравці стали розуміти, що вони не мають юридичних прав. Адміністративно-командний стиль керівництва у великому спорті вже не відповідав велінням часу. І в цій складній ситуації, як і раніше на льоду, на видноті опинився Фетисов. Що не побоявся вступити в конфлікт з тренером, наділеним великою владою. Скільки довелося Фетисову пережити, переосмислити в ті зимові дні 89-го, чого тільки не довелося почути від всякого роду начальників, від друзів і недругів... Але собі не зрадив ні на йоту, твердо стояв на своїй позиції – боротьба за елементарні, юридично підкріплені права. Приводом для тріщини, яка утворилася в відносинах між Тихоновим і Фетисовим стало запрошення кращого нашого захисника в НХЛ. Вірніше, явно тривале вирішення цього питання, яке було цілком в дусі часу» [81].

Проблеми у спортсменів можуть виникати не тільки через ті чи інші негативні аспекти у стосунках між тренером і спортсменом, а й через відсутність нормальних взаємин між тренерами збірних команд. Одним із негативних прикладів цього може служити призначення тренерів збірної команди СРСР з футболу, здійснене під час підготовки до Ігор XV Олімпіади 1952 року. Старшим тренером тієї олімпійської збірної призначили Бориса Аркадьєва, а другим тренером – Михайла Якушина. Як зазначає в книзі «Трофимов» [65] Олександр Нілін, «це виявилось першою помилкою – відправною помилкою у створенні збірної. Якушин не міг бути другим тренером за всім своїм людським і спортивним складом. І вплив його мало відчувався: бути партнерами посправжньому на тренерському терені з Аркадьєвим він не міг. Суми не вийшло. А різниця, яка неминуче виникає при такому поєднанні, давала взнаки. Футболісти, які цінували думку обох видатних тренерів, губилися. Якось Трофимов [один з футболістів з московського «Динамо» в тій збірній] попросив Якушина звернути увагу на те, що запропонована розстановка форвардів призводить до того, що вони з Ільїним занадто висунуті вперед і центральний захисник їх перекриває. Якушин відповів: «Що я можу зробити? Я другий...».



У спорті вищих досягнень чимало проблем для спортсменів виникає і через нерационально сплановану підготовку [66]. Наприклад, у книзі «Голубі дороги» [33] дворазовий олімпійський призер з академічного веслування (1952 і 1956 рр.) Ігор Ємчук згадував: «Після XV Олімпійських ігор було висунуто гасло: максимальні фізичні навантаження. Але точно визначити, де закінчуються можливі навантаження і де починаються перевантаження, ніхто не міг. І тому більшість знавців вважають, що слід тренуватися, не зважаючи на самопочуття: воно, мовляв, необ'єктивний показчик спортсмена». Про те саме йдеться і в згаданій книзі «Одержимість» [30], в якій Ємчук писав: «Перший дзвіночок задзвонив в Хенлі... Висновки зі свого [двійка Ємчук–Жилін] хенлейського дебюту ми зробили в повній відповідності до вимог теорії максимальних навантажень: недопрацювали? Треба збільшити навантаження! І збільшили. Стали тренуватися тричі на день: два рази на воді і один раз крос по піску Труханового острова. Потім був чемпіонат країни. Ми його виграли, в кожному заїзді везучи на своїх плечах стопудову тяжкість хронічної втоми, і відразу стали готуватися до першості Європи. Кроси бігати перестали, але, долаючи справжню відразу до веслування, ввели третє тренування на воді. Результати не забарилися позначитися: з'явилася млявість, безсоння, постійне глухе роздратування. Зробили свій внесок в наше прекрасне самопочуття і постійні змагання з Вербіним і Сорокіним. Хоча, ми не програли їм жодного старту, нам продовжували влаштовувати прикидки. Остання була буквально за кілька днів до відльоту на першість Європи. Від усього цього виграли тільки наші суперники в Амстердамі... А кінець сезону був ще гіршим. Стало ясно, що божевільна схема максимальних навантажень – головна причина наших невдач... А втома і дратівливість вимагали виходу. Тепер я розумію: ми були на межі нервового зриву, але навряд чи могли запобігти його самотійно. І зрив стався. Почалося це розмовою про тренування, про режим, а скінчилося появою в київському «Буревіснику» двох нових одиночників замість однієї двійки. Таку максимальну ціну ми заплатили за ідею максимальних навантажень...». А далі: «Минула осінь, зима... Тільки пізно навесні гіркота роздратування пройшла. Непримиренність змінилася розумінням,

і з двох одиночників знову виникла двійка. Це звучить парадоксом, але вимушене перетворення в одиночників явно пішло нам на користь. Ми стали більш терпимими, уважнішими як один до одного, так і до самих себе. Як не наполягало керівництво збірної на жорсткому продовженні курсу максимальних навантажень, ми працювали по своїй схемі. Вірніше, схеми-то якраз і не було. Була планомірна робота, підпорядкована головним подіям сезону, була потрібна індивідуалізація завдань, поступовість у всьому. Підсумки року підтвердили нашу правоту» [32].

Олімпійський чемпіон (Мельбурн-1956), відомий футболіст московського «Спартака», капітан збірної команди СРСР на Іграх XVI Олімпіади, заслужений майстер спорту Ігор Нетто в книзі «Це футбол» [63] так згадував про підготовку претендентів до складу олімпійської футбольної команди, у якій повинен був брати участь у перших для радянських спортсменів Іграх XV Олімпіади 1952 року: «Ми всі дуже багато і старанно працювали. Кожен ясно віддавав собі звіт в тому, що попереду змагання серйозне і велике, якого ще не було в історії нашого футболу. Наші тренери порядком нервували. Особливо це відчувалося навесні, коли розпочалися товариські, тренувальні за своїм призначенням, міжнародні зустрічі. Ми грали з командами Болгарії, Польщі, Румунії та Чехословаччини. Іноді програвали, іноді закінчували зустріч внічию, більше – вигравали. Але ж, у всіх випадках результат не міг, не мав бути чимось самодостатнім. Однак, якщо ми не вигравали товариську зустріч, починалася мало не паніка. Негайно відбувалися зміни в команді, вводилися нові гравці. Пам'ятається, ми і двох матчів в той час не зіграли в одному і тому ж складі».

У книзі Левона Григоряна і Святослава Чумакова «И снова – гонг!» [24], присвяченій відомому боксеру, чемпіону Ігор XVI Олімпіади-1956 Мельбурні Володимиру Енгібаряну, є, наприклад, опис такого епізоду з життя молодого спортсмена (вже встиг перемогти на чемпіонаті Європи, але ще до олімпійського тріумфу): «Прийшов виклик на збори в Подольськ... Відразу ж захопила повсякденність тренувань, занять. Володя обурювався: «Навіщо кожен день спаринг, навіщо щоранку крос на дванадцять кілометрів? Це ж не навантаження – перевантаження. До початку студентських ігор вимотати так, що в першому бою

скиснеш». «Все нормально, – заспокоював тренер [Едуард Аристакесян]. – Тепер у тебе як при переході з четвертого класу в п'ятий. Був один учитель – стало багато. Ціла тренерська рада. Тепер на кожних зборах не тільки я – різні тренери будуть шліфувати твою майстерність. І у кожного свій стиль роботи, свої вимоги. І, як учителі в школі, один стане улюбленим, іншого не злюбиш, але терпіти доведеться». Енгибаряна не переконали ці пояснення. Чи не переконували вони і самого Аристакесяна... Він і сам був проти цих спроб, призначених Щербаковим [тодішнім старшим тренером збірної СРСР з боксу] безапеляційно, в наказовому порядку. Заїкнувся було Аристакесян про індивідуальний підхід, про психологію спортсмена. Говорив, що не можна всіх стригти під одну гребінку. Але Щербаков був непохитний: «План погоджено? Затверджено? У лікаря заперечень щодо перевантажень немає? Ось і виконуйте. Нічого вишукувати лазівки для поблажок...» [24].

Багаторазовий чемпіон країни з гірськолижного спорту, а в подальшому заслужений тренер СРСР Дмитро Ростовцев у книзі «Зеркало швидкості» [83] згадував, як радянські гірськолижники готувалися до перших для спортсменів СРСР VII зимових Олімпійських ігор в Кортіна д'Ампеццо: «На Олімпіаду 56-го року ми виїхали заздалегідь, обстрілюючись у великих змаганнях класу А, як тоді іменувалися етапи, що проводяться сьогодні під егідою Кубка світу. Від старту до старту хлопці покращували результати, набираючи класифікаційні очки. Важко це діставалося... Істотно зросла для нас щоденна доза проходження слаломних трас і особливо швидкісного спуску. До всього іншого зарубіжні траси виявлялися і швидшими, і, головне, складнішими. З кожним днем накопичувалася у спортсменів незрозуміла ні мені, ні їм якась втома...».

Відомий легкоатлет, олімпійський чемпіон (Рим-1960) в бігу на 10 000 м, заслужений майстер спорту Петро Болотников у книзі «Останнє коло» [7] так згадував про події 1963 року: «Меморіал Знаменського закінчився невдало – головні призи на всіх трьох дистанціях [маються на увазі змагання стаєрів] поїхали за кордон. Потім відмінно виступили Юрій Тюрін і Леонід Іванов. Тюрін виграв «п'ятірку» на Спартакіаді народів СРСР (13.48,6) і на матчі СРСР-США

(13.50,0), а потім чудово провів серію вересневих матчів. Збірна команда РРФСР в той рік відпрацювала поспіль три матчі – в Москві на стадіоні «Динамо» з командами НДР і Польщі, потім в Парижі проти збірної Франції і в Волгограді проти збірної Великобританії. Раз в тиждень – матч. Це велике навантаження, і не всі могли витримати. Тим більше керівники збірної не подбали про запасних, і більшості наших легкоатлетів довелося витримати всі три важких поєдинки, що виявилось нелегкою справою, хоча б через одні нескінченні переїзди з місця на місце. Юра переміг в Москві, потім протягом двох тижнів стартував на двох дистанціях в Парижі, причому обидва рази був першим... Ці два важких старту його добили. У Волгограді Тюрін безнадійно програв англійцям. На «десятку» спішно заявили Леоніда Іванова, хоча він житель Киргизії, а не РСФСР. Не дуже це пристойно... Зробивши стратегічні помилки (не треба було влаштовувати настільки щільний графік матчів, не маючи резервів), керівники збірної РРФСР в паніці пішли і на порушення етичних норм. Заодно заганяли і Тюріна. Юра, правда, виступав ще не один рік, але домогтися колишніх успіхів так і не зумів».

Дворазовий олімпійський чемпіон у веслуванні на байдарках (Мехіко-1968 – в двійці і Мюнхен-1972 – в одиночці) Олександр Шапаренко в книзі «Золотое весло капитана» [97] згадував період свого приходу до дорослої збірної команди СРСР і, зокрема, невтішний перший загальний висновок тренерів тієї збірної: «Шапаренко?! Так він же зовсім веслувати не вміє! Талановитий юніор, але з жахливою технікою». Дійсно, схема моєї техніки веслування не дуже-то вписувалася в тогочасні уявлення про досконалість рухів людини з веслом у руках. Тренери шукали по всій країні налитих м'язами здорованів, які могли розвинути достатні зусилля на веслі, тому тренували функціональні можливості веслувальника, намагаючись, щоб спортсмени зберігали міць гребка якомога довше. А я був високий на зріст (189 см), сухорлявий, навіть швидше худий, і прорубував воду не потужним ударом весла, а, потягнувшись якнайдалі, майже до носа байдарки, різко включав розворот корпусу... І ті чи інші рухи веслом робив я не тому, що так роблять всі або так гребуть знамениті чемпіони, а тому що вони [рухи під час веслування] краще, ніж інші, рухали вперед байдарку. Цей критерій

– просування човна – і дозволив мені інтуїтивно намацати найкращу для мене схему рухів або, як потім визнали, досконалу індивідуальну техніку веслування. Але це було набагато пізніше, коли вже стали шукати високих худорлявих веслувальників з «моїми» фізичними даними і переучувати молодих гребти «під Шапаренка»... [97].

В іншій книзі – «Золоті весла» [98] Олександр Шапаренко згадував події 1971 року, що відбувалися після Спартакіади Української РСР: «Тепер розпочалась підготовка в складі збірної республіки до Спартакіади народів СРСР. За традицією після останнього спартакіадівського заїзду розпочиналася першість країни з неолімпійських видів програми. Отже, готувалися й до неї. Відразу попросивши тодішнього старшого тренера байдарочників Миколу Петровича Костюченка, щоб не ставили мене хоча б в естафеті, бо мої сили – на межі. А він відповідає: «Коли ти не підеш, то й решта не погодяться». Пояснюю: втомився, ще ж багато контрольних стартів, а першість світу – вже зовсім скоро. Ніякі вмовляння не допомогли». А далі – в подальшому вже після напружених виступів на Спартакіаді народів СРСР – Шапаренко згадував: «Відчуваю, що перепрацювався. Нашарувалася одна втома на іншу. А тут ще контрольні прикидки без краю і в одиночці, і в двійці. До Югославії на чемпіонат світу їхав як ніколи в поганому стані. І вперше в моїй спортивній біографії сталась поразка» [98].

Видатний легкоатлет-спринтер – дворазовий олімпійський чемпіон в бігу на 100 і 200 м (Мюнхен-1972) Валерій Борзов у книзі «10 секунд – целая жизнь» в числі інших подій своєї спортивної біографії згадував і ті, які відбувалися в 1970 році: «через 10 днів після матчу з американцями ми прилетіли до Цюріха, де в півфіналі Кубка континенту нам повинні були протистояти команди Франції, Великобританії, Румунії, Іспанії та Швейцарії... Керівництво нашої команди наполягало на тому, щоб я виступив у всіх трьох видах спринтерської програми – в бігу на 100 і 200 м і в естафеті 4x100 м. Петровський [тренер Валерія] заперечував: підготовка Борзова велася окремо до цих дистанцій, і їх поєднання в одних змаганнях може призвести до травми. Не випадково у всіх попередніх

змаганнях я виступав лише в одному виді бігу. На жаль, доводи Валентина Васильовича [Петровського] не були прийняті до уваги. Тренерам збірної країни не хотілося ризикувати. Стометрівку в Цюріху я виграв з результатом 10,3 с, а на наступний день треба було бігти 200 м... І ось старт. Метрів сто тридцять я біг попереду, але суперники були поруч... Спробував додати і тут же відчув – м'язи на межі... Всього кілька метрів я намагався боротися і все ж отримав травму задньої поверхні стегна. Ледве добрався до фінішу останнім з результатом 21,8...» [11].

Олімпійський чемпіон у фехтуванні на шпагах в особистій першості (Токіо-1964) Григорій Крісс у книзі «Формула бою» [50] писав: «В останні роки стали популярними так звані кооперовані збори. На них приїжджає одночасно до двохсот фехтувальників, тобто всі, хто має хоч найскромніші підстави на щось претендувати. Централізованою підготовкою в такий спосіб охоплюється максимум спортсменів, але цим і вичерпується позитивний досвід такої практики. А ось негативний. По-перше, відпадає стимул: виборювати право потрапити на такий збір немає потреби, все одно, мовляв, візьмуть, там і надолужу, а вдома можна відбувати тренування абияк. Як і друга, найбільші зали дають спортсменам змогу провести за одне тренування п'ять-шість боїв, тоді як п'ятнадцять-двадцять не зайві...».

У заключному розділі книги Дмитра Іванова «Русский исполин – Василий Алексеев» [39] коротко розповідається, як дворазовий олімпійський чемпіон у суперважкій ваговій категорії (в Мюнхені-1972 і Монреалі-1976) виступив на своїх третіх олімпійських змаганнях – Іграх XXII Олімпіади 1980 року в Москві, де в першому виді двоборства – ривку – Василь Алексеев тричі намагався підняти початкові 180 кг – і всі три рази невдало, що обернулося прикрою нульовою оцінкою. Автор книги задається питанням: «Що ж завадило Василю виступити успішно? Чому він програв? Немає жодних сумнівів, що фізично Алексеев був підготовлений чудово. Інакше такий досвідчений атлет не ризикнув би вступити в боротьбу. По-моєму, богатир не врахував однієї важливої обставини: після тривалої перерви в змаганнях атлети, навіть дуже досвідчені, втрачають відчуття

помосту. Два роки Алексєєв не брав участі ні в великих, ні в малих турнірах, намагаючись зберегти себе для Московської олімпіади. І це було його помилкою. Він «забув», як змагатися...».

Видатний легкоатлет – олімпійський чемпіон (Сеул-1988) у стрибках з жердиною Сергій Бубка в книзі «Попытка в запасе» [12] згадує і про долю талановитого легкоатлета – стрибуну в довжину Сергія Лапка, який на початку 1980-х років «ходив у тих «які подають надії», стрибав у довжину за восьмиметрову позначку. Родом він з невеликого донбаського містечка, де і почав займатися спортом. Фахівцям не міг не сподобатися високий, сильний, добре координований хлопець, і він отримав запрошення в Донецьк тренуватися у одного досвідченого і навіть титулованого наставника. Здавалося, що Сергія чекає велике і безхмарне спортивне майбутнє. На жаль, так тільки здавалося... Коли ми познайомилися з ним на одному з тренувальних зборів, Лапко поруч з іншими атлетами цілком міг зійти за інваліда. Травми одна за одною переслідували його з жахливою невідворотністю. Тільки підлікує спину – «летить» гомілкостоп, ледь позбудеться за допомогою лікарів від болісних відчуттів у хребті – з ладу виходить коліно... І так без кінця і без краю. Головним винуватцем всіх цих пригод хлопця був зовсім не холодний фатум, а, на жаль, тренер. Людина з гіпертрофованою зарозумілістю, що не визнає добрих порад збоку, він в гонитві за скоростиглим, миттєвим успіхом змушував спортсмена працювати до зносу. Форсуючи підготовку в ім'я його величності результату, тренер саме і знехтував принципом довіри до свого учня, до його можливостей розкритися сповна не в «заданий» термін, а коли прийде час. Він поспішав саме тому, що не вірив в атлета і врешті-решт сам позбувся його довіри. Справа дійшла до логічного завершення – розриву відносин. Правда, занадто пізнього, про що тепер залишається тільки пошкодувати» [12].

Серйозні проблеми породжує і прийнята в деяких видах спорту практика примітивної групової підготовки, заснованої на систематичній жорсткій конкуренції приблизно рівних за силами спортсменів, які змушені постійно демонструвати свої можливості практично в змагальних ситуаціях [66]. Ось що

писав, наприклад, легкоатлет-стаєр – чемпіон Ігор XVII Олімпіади в Римі (1960) Петро Болотников у книзі «Последний круг» [7]: «Вже не знаю, скількох олімпійських чемпіонів позбулися ми через ці нескінченні відбори перед Мельбурном, Токіо, Мехіко... Мені здається, що варто було б, окресливши на початку сезону коло кандидатів до збірної, поступово звужувати це коло за рахунок випробування спортсменів у міжнародних змаганнях, а не за рахунок спроб, які вимотують душу одноманітністю, монотонністю і постійною необхідністю бачити в товариша суперника».

Групова підготовка, заснована на систематичній жорсткій конкуренції приблизно рівних за силами спортсменів, протягом багатьох років використовувалася в СРСР у велосипедному спорті (шосе). Щорічно до 50-60 спортсменів брали участь у серії виснажливих зборів і контрольних змагань і були змушені в постійному суперництві підтверджувати своє право на місце в команді. При цьому виснажлива функціональна підготовка в таких умовах витісняла вдумливу індивідуальну роботу й ефективне тактико-технічне вдосконалення. Зазначимо, що більша частина спортсменів, які готувалися таким чином, через фізичне і нервово-психічне напруження не витримували і декількох місяців такої роботи і їх відраховували з команди, а ті велогонщики, кому вдалося витримати такі навантаження протягом року, нерідко демонстрували високі результати на чемпіонатах світу й Іграх Олімпіад, проте через рік-другий унаслідок нераціональної підготовки та постійних перевантажень були змушені залишити спорт [66].

Аналогічним чином будується робота і в ряді видів спорту в Китайській Народній Республіці. Так, наприклад, в КНР у безпосередній підготовці до Ігор XXIX Олімпіади 2008 року в Пекіні було задіяно близько 20 тисяч спортсменів. Вони – в умовах досить жорсткої внутрішньої конкуренції, величезних фізичних навантажень і граничної психічної мобілізації – змагалися між собою за право потрапити до складу олімпійської збірної команди Китаю, що вдалося лише приблизно одному з кожних тридцяти залучених у систему олімпійської підготовки китайських спортсменів (а успіху на Іграх 2008 домоглися приблизно



по одному спортсмену КНР з кожних ста п'ятдесяти, які проходили підготовку і відбір), тоді як більшість претендентів на місця виявилися невдахами і залишилися «за бортом» [66].

Проблеми, які породжують порушення прав спортсменів і їхніх інтересів, пов'язані і з випадками необ'єктивного відбору в складі збірних команд, найчастіше – у спортивних іграх, а також у спортивних єдиноборствах і складнокоординаційних видах спорту. Наприклад, відомо чимало випадків, коли тренери збірної команди СРСР з хокею з шайбою, які були в різні роки і тренерами хокейної команди ЦСКА (спочатку Анатолій Тарасов, потім Віктор Тихонов), перспективним гравцям з інших клубів нерідко умовою включення до складу збірної команди країни ставили добровільний (а часом і примусовий) перехід в армійський клуб.

У книзі «Гандбольна зірка із Закарпаття» розповідається про події спортивного життя відомої української гандболістки Ніни Лобової, яка в 1976 році в Монреалі стала олімпійською чемпіонкою в складі збірної команди СРСР, де береговчанка була одним із воротарів. На внутрішньосоюзних спортивних аренах вона виступала в команді «Спартак» (Берегово), потім – в команді «Колос» (Берегово), звідки перейшла в збірну команду Української РСР, а потім і СРСР, базовою командою якої був київський «Спартак», очолюваний тоді Ігорем Турчиним, який одночасно був і старшим тренером жіночої гандбольної збірної команди країни.

Події, що відбулися в подальшому, описуються так [18]: «Після монреальської Олімпіади Ігор Турчин запропонував Ніні Лобовій перейти грати в київський «Спартак». Її забезпечували квартирою та всім необхідним для життя. Звичайно, це було престижно, бо київський «Спартак» у колишньому радянському Союзі вважався гандбольною командою № 1... Працювати, грати під керівництвом І. Турчина, було заманливо и почесно. Доля відкривала перед Н. Лобовою світлі перспективи і велике майбутнє у дійсно елітному спорті... Але в берегівському «Колосі» за всі роки, відколи вона в цій команді, що не пам'ятає випадку, аби хтось із гравців покидав колектив і подався за вигодами в іншу

команду... до речі, від подібної пропозиції відмовилися и деякі інші її подруги по команді. Отже, вона також не захотіла промінати таку дорогу та рідну їй команду на якісь кращі умови заради спортивної кар'єри... Тоді І. Турчин з досади кинув фразу: «Подумайте, перш ніж відмовляти. Іншого такого шансу може й не бути! Глядіть, а то пошкодуєте, та буде пізно!»... Після цього прикрого випадку олімпійську чемпіонку впродовж довгих чотирьох років не запрошували до складу збірної команди країни». Через це Ніни Лобової не було в складі тієї жіночої гандбольної збірної команди СРСР, яка перемогла на Іграх XXII Олімпіади 1980 року в Москві. І тільки восени 1982-го Ніну Лобову-Гецько знову запросили до збірної СРСР, і вона взяла участь в чемпіонаті світу з гандболу в Угорщині, де радянська команда посіла перше місце.

Чимало небажаних моментів і негативних наслідків породила і порочна практика штучного омолодження складів збірних команд СРСР в деяких видах спорту, в тому числі в спортивній гімнастиці. Про це згадує, наприклад, прославлена гімнастка – дев'ятиразова олімпійська чемпіонка (1956, 1960, 1964 рр.) Лариса Латиніна в книзі «Равновесие» [53], кажучи про здійснене після Кубка СРСР-1964 переведення в запасні відомої гімнастки Софії Муратової: «нам важко було все це зрозуміти, і ми пішли з'ясовувати, чому її включають в команду [готувалася до Ігор XVIII Олімпіади 1964 року в Токіо] лише запасною. Думку команди, вірніше ветеранів: Астахової, Латиніної, Маніної, уважно вислухали, а потім з нами спокійно не погодились». Відмову керівництво аргументувало так: «І ви свого часу когось витісняли з команди... Аргумент гімнасток: «Ми вигравали, це було природньо». Відповідь керівництва: «Ну а ми маємо право і на штучне омолодження!». Рішенням керівництва в основний склад була включена Людмила Громова, яка, ставши потім на Іграх-1964 олімпійською чемпіонкою в командній першості набрала найменшу серед шістки радянських гімнасток суму в багатоборстві, опинившись лише на 30-му місці, тоді як інші п'ять спортсменок зі збірної СРСР були в багатоборстві набагато вище: Лариса Латиніна – друга, Поліна Астахова – третя, Олена Волчецька – восьма, Тамара Замотайлова (Люхіна) – тринадцята, Тамара Маніна – чотирнадцята. Не потрапила Громова, на

відміну від інших п'яти радянських гімнасток, і в шістки найсильніших у вправах на окремих снарядах. Таким чином штучне омолодження в даній ситуації ніяк себе не виправдало.

Схожі ситуації описані і дворазовою олімпійською чемпіонкою у веслуванні на байдарках (1960) Антоніною Серединою в книзі «В любую погоду» [85], і чотириразовим олімпійським чемпіоном у швидкісному бігу на ковзанах (1956, 1960 рр.) Євгеном Гришином у книгах «500 м» [25] і «Или-или» [26]. Так, спортсмен виступав на чотирьох Олімпійських іграх, завоювавши по 2 золоті медалі в 1956 і 1960 рр., срібну медаль в 1964 р. і вже в 37-річному віці зайняв четверте місце (краще серед радянських ковзанярів) на зимових Олімпійських іграх 1968 р., хоча вже був практично «списаний» керівництвом.

На кар'єру атлетів часто негативно впливають «навколоспортивні ігри» тренерів і функціонерів спорту [66], включаючи тенденційне суддівство змагань, необ'єктивне формування збірних команд та багато іншого. Наприклад, в книзі Бориса Шахліна «Олимпийский орден» [100] згадується непроста доля Аджатули (Аджата) Ібадулаєва, який протягом багатьох років «був одним з кращих гімнастів Союзу, в 1939–1940 роках – абсолютним чемпіоном країни. Так вийшло, що під час війни Ібадулаєв знаходився в Києві»... А далі: «Зате радянська держава довго не могло пробачити Ібадулаєву перебування в окупації... На чотирьох чемпіонатах СРСР – з 1945-го по 1948-й рік – Аджат був явно кращим, проте судді за негласним розпорядженням зверху в останньому виді кожен раз ставили йому незаслужено низьку оцінку» [100].

Борис Шахлін у книзі «Путь к пьедесталу» [101] розповідає про видатного гімнаста Віктора Чукаріна, який у червні 1941-го складав останній екзамен у Київському технікумі фізкультури, коли почалася війна. Чукаріна в числі багатьох призвали до армії. В одному з боїв Віктор був поранений, потрапив у полон і в 1941-1945 рр. був в'язнем нацистських концтаборів, через що в повоєнний час вважався невиїзним. «Тоді-то він [Чукарін] і вирішив, що тільки через великий спорт може хоч щось довести і повернути до себе нормальне людське ставлення. А що довести? Кому? Чи не тим «товаришам» по команді, які за спиною

частенько шепотіли, мовляв, хіба колишньому військовополоненому можна довіряти виступ за збірну СРСР? Втім, більшість розуміли, що за цими словами криється звичайна заздрість – бажання позбутися від сильного суперника» [101].

Ще один приклад впливу на спортсменів навів видатний футболіст і хокеїст Всеволод Бобров у книзі «Рыцари спорта» [5], де розповідав про перший для збірної команди СРСР з хокею з шайбою чемпіонат світу, що проходив у 1954 році в Стокгольмі. Ситуація в ході того турніру склалася так, що останнім був матч СРСР–Канада. А перед цим шведська команда програла канадській і зіграла внічию з радянською. Виходило так, що, якби в заключному поєдинку збірна команда СРСР програла канадській (яку вважали тоді явними фаворитами), то ті стали б чемпіонами світу, а двом командам – СРСР і Швеції, які в такому випадку мали б рівні кількості набраних очок, – довелося б провести між собою перегравання – додатковий матч за звання чемпіона Європи (в ті часи першість континенту розігрувалася разом з чемпіонатом світу). І тоді, як згадував потім Всеволод Бобров, заслужений майстер спорту Анатолій Тарасов (на тому чемпіонаті він був представником Всесоюзного комітету у справах фізкультури і спорту) напередодні матчу заявив: «Треба «сплавити» матч. У канадців нам ні за що не виграти. Треба берегти сили для перегравання зі шведами. Треба постаратися виграти хоча б звання чемпіонів Європи». А потім Бобров у книзі задається питанням: «Що сталося б, якби ми прислухалися до голосу Анатолія Тарасова і деяких інших керівників делегації? Ми б втратили те, що по праву належало нам...». На щастя, хокеїсти не почули тих домовленостей «сплавити» матч, а перемогли з рахунком 7:2, і вперше стали чемпіонами світу.

З непередбачуваними труднощами зіткнувся і відомий яхтсмен, чемпіон Ігор XIX Олімпіади 1968 року в класі «Фінн» Валентин Манкін, коли спробував створити (з розміщенням у Лютежі на березі Київського водосховища) першу в країні дитячу спеціалізовану школу парусного спорту в ДЗГ «Водник»: «Думав, стану в нагоді тренерам, добровільним помічником яких хотів бути у вільний час, мій досвід, мої знання вітрила і «Фінна». Але виявилось, що нікому не потрібен ні мій досвід, ні мої знання. Хлопчикам, може знадобилися б. Так ось тренери, ті,

кого сам рекомендував, відмовилися від моїх послуг... І вони поспішили позбутися мене, користуючись далеко не самими пристойними засобами. Не гребували елементарними кляузами, анонімками, звинувачуючи мене у всіх мислимих і немислимих гріхах. І якби не справжні друзі, які кинулися захищати мене (хоча і потреби в такому захисті не було – ніхто не сприймав серйозно «писання»), було б тяжко... Тоді, в 1968 році я розлучився з «Водником» [59].

З іншої точки зору розглядає деякі сторони управління спортом чотириразовий олімпійський чемпіон з біатлону, заслужений майстер спорту Олександр Тихонов: «У чиновників з Держкомспорту, можливо, багато турбот, але у мене таке враження, що їхні інтереси пов'язані в основному не зі змаганнями, а з поїздками на закордонні змагання. «Поїхати», «отоваритися» – ось мета функціонера. Якби вони любили спорт, вболівали за нього, якби були професіоналами в своїй справі, а то ж сідають в одне крісло з іншого... Спортивними чиновниками в основному стають колишні комсомольські працівники, а досвід таких чудових біатлоністів як олімпійські чемпіони Іван Бяков, Микола Круглов, Анатолій Аляб'єв, Олександр Ушаков зовсім не використовується» [15].

Варто згадати і ситуацію, яку створили функціонери з Держкомспорту СРСР і Федерації футболу СРСР, що проявилася в тенденційному суддівстві арбітрів проти київського «Динамо» на користь московських команд «Спартак», «Динамо», ЦСКА, а також в ряді скандальних ситуацій, пов'язаних з негативною реакцією спортивних чиновників з Москви на переходи деяких талановитих футболістів, які виявили бажання грати в команді «Динамо» (Київ). Так сталося, наприклад, в 60-і роки ХХ століття під час переходу в київське «Динамо» лівого захисника Леоніда Островського з московського «Торпедо», а на початку 70-х років ХХ століття – півзахисника Віктора Колотова з казанського «Рубіна». В обох цих випадках переходи призвели до дискваліфікації з боку московських спортивних функціонерів. І тільки через те, що ці спортсмени були затребувані в збірних командах СРСР і, відповідно, вимагали ігрової практики, дискваліфікації довелося скасувати і змиритися з їхніми виступами в київському «Динамо».

Дуже непривабливі дії функціонерів радянського спорту і спортивних суддів у фігурному катанні на ковзанах, які пішли у них на повідку, розгорнулися на початку 70-х років XX століття навколо видатних фігуристів – дворазових (1964 і 1968 рр.) олімпійських чемпіонів у парному катанні, заслужених майстрів спорту Людмили Білоусової та Олега Протопопова. Вони на початку 70-х років були визнаними лідерами і, не без підстав, збиралися не просто виступити на чергових зимових Олімпійських іграх 1972 року, а й стати там втретє олімпійськими чемпіонами. Однак в СРСР «їх вмовляли у всіх інстанціях, навіть у ЦК партії, піти з льоду і «поступитися місцем молодим» [104, 155]. Але уславлені спортсмени не піддавалися на подібні «переконавання», не виявляли бажання без боротьби поступатися своїм місцем у збірній команді СРСР, а тому стали небажаними для тодішнього керівництва, яке вирішило будь-якою ціною не допустити участі пари Білоусова–Протопопов в XI зимових Олімпійських іграх. І тому на чемпіонаті СРСР в 1971 році, який був вирішальним у відборі серед претендентів на участь у XI зимових Олімпійських іграх, після виконання обов'язкової програми впевнено лідирували Людмила Білоусова та Олег Протопопов. Але суддівські оцінки їх виступу в довільній програмі, яка минула без будь-яких збоїв, були істотно занижені, через що ця пара незаслужено опинилася лише на четвертому місці, і вони таким чином були позбавлені можливості брати участь в чемпіонатах світу, Європи та в Олімпійських іграх 1972 року (оскільки від кожної країни могли виступати лише по три пари). Надалі Білоусова і Протопопов, відчувши, що в СРСР вони – чужі і гнані, у вересні 1979 року, приїхавши на закордонні змагання, вирішили в Радянський Союз не повертатися, і незабаром їм у Швейцарії було надано політичний притулок, а в подальшому – громадянство.

Кілька прикладів цілеспрямованого суб'єктивного суддівства в спортивній гімнастиці привів у своїх книгах Борис Шахлін [99, 100, 101]. На олімпійському гімнастичному помості на Іграх XVIII Олімпіади 1964 року в Токіо в фіналі змагалися два радянських спортсмени – Борис Шахлін і Віктор Лисицький і два японських – Юкіо Ендо і Судзі Цурумі. «Ендо завершував змагання виступом на

коні. Добре почав вправу і раптом збився з ритму. Через кілька елементів ще одна груба помилка, а на завершення – зіскок вийшов зім'ятим... Ми з хлопцями прикидаємо, скільки судді повинні зняти за таке виконання, і сходимося на думці, що оцінка навряд чи буде вище 8,5 бала. Але на табло загоряється... 9,15. А це означає, що Ендо – абсолютний чемпіон... Але ж помилки були, і не помітити їх означало проявити неповагу як до учасників, глядачів, так і до гімнастики взагалі... Керівництво нашої команди подало протест, але тодішній президент Міжнародної федерації гімнастики швейцарець Тоені відмовився навіть розглядати відеозапис виступу Ендо» [100]. Так Шахлін, Воронін і Цурумі, кожен з яких набрав у багатоборстві однакову суму балів, замість золотих медалей здобули срібні, а переможцем був проголошений Юкіо Ендо – завдяки завищеній оцінці за виступ на коні.

Ще один із наведених Борисом Шахліним прикладів тенденційного суддівства олімпійських змагань зі спортивної гімнастики: «Не можу не згадати про суддівський конфлікт, який виник на Іграх XXVIII Олімпіади 2004 року в Афінах. Американський суддя, член технічного комітету FIG Джордж Бекстенд явно навмисно на 0,1 бала занижив корейському гімнастові величину вихідної (базової) оцінки за складність вправи і цією обладункою вивів Пола Хемме (США) в лідери змагань. Звичайно, від шефа корейської делегації надійшов протест, який довелося розглядати самому президенту FIG. Суддівська «помилка» була визнана й американського арбітра усунули від подальшого суддівства. Суддівська бригада була розформована. Начебто правда справляла перемогу, але в дійсності це виявився просто «пил», кинутий у бік корейських колег. Вся ця згубна традиція нечесного суддівства продовжувала набирати обороти... Американський гімнаст Пол Хемме, виконуючи опорний стрибок, не зміг чітко приземлитися і ледь не впав з гімнастичного помосту... Моя оцінка з усієї суддівської бригади була найнижчою – 9,0 балів і, як виявилось, найкоректнішою, тоді як всі інші оцінки суддів були явно завищені. Наприклад, суддя з Німеччини оцінив стрибок в 9,05 бала, американський суддя – 9,2 бала, а от суддя з Малайзії ще вище – 9,3 бала. Експерти техкому FIG зупинилися на оцінці за цей стрибок – 8,9 бала. Про це

писали журналісти, але чого варті ці «журнальні уколи», якщо американець Пол Хемме все одно став абсолютним чемпіоном Ігор 2004 року» [100].

Після Ігор XX Олімпіади 1972 року, які проходили в Мюнхені, функціонери з Міжнародної федерації гімнастики, як про це писала видатна спортсменка Лариса Латиніна в книзі «Равновесие», «побажали ні більше, ні менше як оголосити «поза законом» елементи, виконані Ольгою Корбут на Олімпіаді» [53]. Йшлося про деякі надскладні елементи, які розробив її тренер Ренальдо Книш, і вона виконувала їх на брусах і на колоді. Далі Латиніна продовжує: «Як же, однак, могла прийти думка – адміністративною заборонаю перекреслити творчість спортсмена і тренера? Зазіхнути на те, що завойовано величезною працею? Поставити під сумнів новаторство в гімнастиці? Основне посилення на необхідність «вилучити» нову зброю з арсеналу гімнасток відноситься до «небезпеки» елементів для здоров'я і навіть життя гімнасток» [53]. Пішла буря протестів національних федерацій гімнастики з різних країн, заперечення багатьох фахівців – і ініціаторам «заборони» надскладних елементів довелося відступити.

Коли МОК прийняв рішення про те, що в Іграх XXV Олімпіади-1992 у Барселоні (як і в XVI зимових Олімпійських іграх в Альбервілі в тому ж році) братиме участь Об'єднана команда Співдружності Незалежних Держав, створеної після розпаду СРСР, під час її формування було багато апаратних «навколоспортивних ігор», і відбір до складу ОК СНД був далеко не завжди справедливим і об'єктивним. Це описується в книзі Анатолія Волошина «На олімпійській хвилі»: «Організатори збірної Співдружності Незалежних Держав ліпили команду з видів спорту як хотіли, в основному з тих, на яких тільки падало око. Не діяли колішні принципи формування команд, ніхто не чув голосів тренерів, як і не цікавився, в якому стані готовності перебували потенційні претенденти до збірних. Працювали тільки з фаворитами, які постійно перебували під наглядом і знаходилися на зборах на основних базах олімпійської підготовки... Зазначимо, що збірна СНД складалась із 509 спортсменів... Із них Росію



представляли 277 далеко не найкращих спортсменів. 80 атлетів, або 16 відсотків від загальної кількості, включили з України...» [17].

Позитивним прикладом оптимального і справедливого формування національних (олімпійських) збірних команд може служити практика США, де орієнтуються тільки на спортивні результати, показані спортсменами на відбіркових чемпіонатах країни. Винятки не робляться навіть для найпрославленіших спортсменів. Наприклад, легендарному американському легкоатлету Карлтону Льюїсу дуже хотілося виступити на Іграх XXVI Олімпіади 1996 року в Атланті не тільки в стрибках в довжину, де він виграв дев'яту в своїй спортивній біографії золоту олімпійську медаль, а й в естафеті 4x100 м з тим, щоб мати шанс на отримання десятої золотої олімпійської нагороди, чого на той час не було у жодного спортсмена. Однак, оскільки на передолімпійському відбірковому чемпіонаті США він не зміг у бігу на 100 м потрапити в четвірку кращих, місце для нього в американському естафетному квартеті на Іграх-1996 року в Атланті не знайшлося.

Перелік прикладів необ'єктивного, а часом і явно тенденційного суддівства, від якого страждали спортсмени, поповнився і на XIX зимових Олімпійських іграх, що проводилися в 2002 році в Солт-Лейк-Сіті. Зокрема, в змаганнях із шорт-треку серед чоловіків на дистанції 1500 м спортсмен з Республіки Корея Кім Дон Сун у півфінальному забігу встановив рекорд світу, фінішував першим і в фіналі. Але судді, мотивуючи своє рішення тим, що він на дистанції нібито створював перешкоди суперникам, дискваліфікували його, а олімпійським чемпіоном був проголошений спортсмен з США Аполло Антон Воно, який у фінальному забігу фінішував другим. Делегація Республіки Корея подала протест, але він був відхилений [65].

Суддівським скандалом ознаменувалися на тих самих Іграх і змагання спортивних пар у фігурному катанні на ковзанах, де «основними претендентами на найвищі нагороди Ігор були російський дует Олена Бережна – Антон Сіхарулідзе і канадська пара Жамі Салі – Давид Пеллетьє. Після виконання короткої програми на перше місце вийшли росіяни, канадці йшли другими. Все

повинно було вирішитися в довільній програмі, яку дещо краще відкатали канадці. І, судячи з усього, в їх перемозі були впевнені не тільки самі Сале і Пеллетьє, але і більшість глядачів, які спостерігали за цими змаганнями. Однак показані на табло результати, проставлені дев'ятьма арбітрами, перекреслили надії канадської пари: їй віддали першість четверо суддів, тоді як п'ятеро присудили перемогу росіянам... Але тут з'ясувалося, що одна з дев'яти арбітрів, які судили змагання спортивних пар, – французенка Марі-Рен Ле Гунь – в своїй оцінці на користь росіян була тенденційною, в чому сама і зізналася...» [65]. У підсумку – після розгляду – протесту, поданого Канадською олімпійською асоціацією, він був задоволений: рішенням керівництва Міжнародного союзу ковзанярів, санкціонованим президентом МОК Жаком Рогге, олімпійськими чемпіонами в цьому виді програми змагань з фігурного катання на ковзанах в Солт-Лейк-Сіті були проголошені обидві пари – і російська, і канадська.

Характерною ілюстрацією того, до яких згубних наслідків деколи призводить безвідповідальне ставлення з боку спортивних функціонерів до здоров'я спортсмена і його інтересів, може служити гірка історія талановитої та перспективної юної румунської гімнастки Сабіни Кожокар. Їй уже в 14 років пророкували блискучу спортивну кар'єру. Сабіна тричі перемагала на юніорських чемпіонатах Європи зі спортивної гімнастики, а в 2001 р. виграла і чемпіонат світу серед юніорок. Потрапивши в збірну команду Румунії, гімнастка цілеспрямовано тренувалася, не без підстав розраховуючи в 2004 р. виступити на Іграх XXVII Олімпіади в Афінах. Однак, на жаль, цим мріям і надіям не судилося збутися: 17-річну спортсменку відрахували зі збірної команди країни, звинувативши в... ліні і небажанні працювати на тренувальних заняттях, при цьому абсолютно бездушно ставлячись до скарг Кожокар на стан здоров'я, який серйозно погіршився внаслідок прийому ліків, прописаних їй румунськими спортивними медиками... Але від спортсменки її наставники відмахувалися раніше, і їй доводилося продовжувати прийом ліків, які згубно діяли на неї. А потім, замість того, щоб надати обіцяний двотижневий період для відновлення, тренер Сабіни – Октавіан Белу заявив їй, що якщо вона не може справлятися з

навантаженнями, то нехай забирається зі збірної... Жодних результатів не дало і звернення батьків спортсменки в Федерацію гімнастики Румунії: звітти надійшла відповідь – відписка, в якій стверджувалося, що Сабіна Кожокар не приклала зусиль для того, щоб виконувати всі вимоги тренера, і не проявляла до тренувань належного інтересу [66].

До числа проблем, небезпекам яких піддаються спортсмени в сучасному спорті вищих досягнень, належать і серйозні негативні наслідки для їхнього здоров'я, пов'язані з травмами і захворюваннями, викликаними як впливом надто інтенсивних тренувальних і змагальних навантажень, так і передчасним (раніше настання повного одужання і проведення всього комплексу реабілітаційних заходів) поверненням спортсмена до тренувальної та змагальної діяльності після травми або хвороби. Фахівці зазначають [107, 148, 166 та ін.], що хоча прагнення спортсменів швидше повернутися в спорт цілком зрозуміле, особливо, якщо врахувати їхню молодість, ентузіазм і відсутність життєвого досвіду, проте «важко пояснити в цих випадках поведінку тренерів і спортивних чиновників, які, зазвичай, є ініціаторами такої практики й основними винуватцями наступних, значно серйозніших травм, які ламають не лише кар'єру спортсменів, але і якість їхнього подальшого життя» [67].

До факторів ризику сучасного спорту, які багато в чому обумовлюють проблеми спортсменів, пов'язані з травматизмом і різними захворюваннями, фахівці [143, 157, 163] відносять: ранню спортивну спеціалізацію, при якій високі тренувальні та змагальні навантаження припадають на пубертатний період; надмірні тренувальні та змагальні навантаження; помилкову стратегію розвитку того чи іншого виду спорту; необґрунтовану практику розширення жіночої частини олімпійської програми за рахунок таких видів спорту і змагальних дисциплін, які становлять небезпеку для їхнього здоров'я (важка атлетика, вільна боротьба, дзюдо, сучасне п'ятиборство, триатлон, марафонський біг в легкій атлетиці, шосейні гонки в велоспорті, бокс тощо); помилки тренерів в плануванні навантажень і занять, в підборі вправ, їх поєднанні та ін.; недостатньо ефективну реабілітацію спортсменів і передчасне відновлення ними тренувальної та

змагальної діяльності після перенесених захворювань і травм; хронічне недоїдання, споживання низькокалорійних продуктів, а також штучне зменшення ваги (що особливо характерно для спортивної і художньої гімнастики, боксу, вільної та греко-римської боротьби, важкої атлетики та деяких інших видів спорту); недосконалість правил змагань і лібералізм суддів, які допускають надмірно жорстке протиборство між суперниками (зокрема, в різних спортивних іграх – гандболі, футболі, хокеї з шайбою та ін.); недосконалість конструкцій спортивних снарядів і спортивного взуття, травмонебезпечні покриття на стадіонах, спортивних майданчиках і в спортзалах; нераціонально обране навколишнє середовище для тренувальних занять і змагань, які не відповідають їх одягу, питному режиму, й інші фактори (спека, холод, забруднене повітря і т.д.).

Фахівці відзначають [66 та ін.], що в суцільний ряд підготовки, змагань і травм перетворилося життя багатьох видатних спортсменів, що спеціалізуються в спортивній гімнастиці, боксі, тенісі, футболі, баскетболі, різних видах боротьби і в інших видах спорту. Більшість травм, характерних для сучасного спорту, належать до незначних (71 %), 20 % – до середніх і 9 % – до серйозних [154]. Кількість постраждалих, яким необхідне стаціонарне лікування в результаті отриманої травми, становить близько 10 % [154], а оперативне втручання – від 5 до 10 % [130].

Часом серйозні небезпеки травматизму спортсменів породжуються також надмірною складністю спортивних споруд, на яких проходять тренувальні заняття і змагання. Для ілюстрації таких небезпек можна було б навести чимало прикладів, та ми обмежимося тими, які пов'язані з XXII зимовими Олімпійськими іграми, що відбулися в 2014 році в Сочі і його околицях. Там наслідками надмірної складності ряду олімпійських спортивних об'єктів стали травми (часом досить серйозні) спортсменів, а також дуже велика кількість тих олімпійців, чий падіння (з тих самих причин) «вибивали» учасників зі змагань, зокрема, на трасах слоупстайлу в сноубордингу та фрістайлі, де отримали травми Юкі Цубота з Канади (тяжке ушкодження щелепи), російська спортсменка Марія Комісарова (перелом хребта зі зміщенням) та інші.

Серйозні проблеми, пов'язані з погіршенням стану здоров'я виникають у спортсменів і після закінчення їхньої спортивної кар'єри. Одним із сумних прикладів цього може служити відомий український баскетболіст, заслужений майстер спорту Анатолій Поливода, який у різні роки в складах збірних команд СРСР був чемпіоном світу (1967 р.), призером Олімпійських ігор (1968 р.), чемпіоном Європи (1967, 1969, 1971 рр.), олімпійським чемпіоном (1972 р.). Однак, великі ігрові навантаження загострили проблеми зі здоров'ям, які були у нього, що змусило спортсмена в досить молодому віці (трохи більше 25 років) залишити спорт вищих досягнень, а в подальшому призвело до інвалідності.

Прикладом негативного впливу фізичних перевантажень в змагальній діяльності спортсменів є те, що сталося в 1959 р. на стадіоні у Філадельфії під час легкоатлетичного матчу США–СРСР, де в той день під час забігу на дистанції 10 000 м (де, як і в інших видах програми, від кожної країни виступали по два спортсмени) спека сягала 33°C в тіні, до того ж при дуже високій вологості. Збірну СРСР в цій дисципліні представляли Олексій Десятчиков і Хуберт Пярнакві. Цей вид змагань завершував програму першого з двох днів матчу, і до того моменту лідирували американські атлети (75:73), а тому для радянської команди було дороге кожне очко (тим більше – в протистоянні з США, чому в СРСР надавалося велике – і не тільки спортивне – значення) [51].

Якщо спортсмен сховався з дистанції, то отримував «нуль» для своєї команди, тоді як четверте місце приносило одне очко, третє – два, друге – три, а перше – п'ять. Як усе відбувалося описує відомий легкоатлет Петро Болотников у книзі «Последний круг» [7], підкресливши, що «при спеці і вологості, яка була тоді в Філадельфії, один, навіть короткий ривок ментально виводив організм з робочого стану», далі писав: «...Пярнакві опинився в скрутному становищі. Ривок доконав Хуберта, але він не дозволив собі зійти. Особливо важко було йому на останній прямій. Він пробіг її за хвилину! Сто метрів за хвилину! Його кидало з боку в бік, він високо піднімав коліна і молотив ногами доріжку, не просуваючись вперед. Трибуни були в жаху. Такої нелюдської боротьби нікому ще не доводилося бачити на біговій доріжці. Хуберт все ж фінішував». Тоді радянська

преса чимало – і заслужено – в захоплених тонах писала про мужність Хуберта Пярнакві, залишаючи «в тіні» те, що його неймовірне перенапруження в кінці дистанції негативно вплинуло на здоров'я спортсмена й істотно скоротило термін його виступів у спорті вищих досягнень.

Відомий радянський ковзаняр, триразовий чемпіон світу, дворазовий чемпіон Європи, володар двох бронзових олімпійських медалей (1956 р.) Олег Гончаренко в книзі «Повість о коньках» [22] писав: «Несподіванки часто підстерігають спортсмена. Хвороби, травми – від них, на жаль, не застрахований ніхто. І складаються часом такі ситуації, коли знаєш: виступати необхідно, навіть незважаючи на травму, навіть перемагаючи хворобу. У моєму спортивному житті схожі ситуації виникали не раз. Однак найдраматичнішим був зимовий сезон 1956/57 року». Далі спортсмен згадував про події чемпіонату Європи 1957 року в Осло зі швидкісного бігу на ковзанах. Після двох дистанцій першого з двох днів тих змагань (500 і 5000 м), за підсумками якого Гончаренко лідирував (але впритул за ним були норвежці Юханнесен і Ос), Олег ввечері раптом відчув пронизливий біль у правій нозі. Масаж трохи допоміг, але вночі різкий біль відновився. Вранці – під час обговорення ситуації, що склалася, з керівництвом делегації, тренерами і лікарем – були відкинуті як неприйнятні заморозка ноги хлоретилем і новокаїнова блокада. Тоді Олег попросив у лікаря команди кілька таблеток анальгін у і проковтнув їх, запивши кока-колою. Відчуття болю трохи стихло, і Гончаренко, непогано пробігши 1500 м, вийшов на старт заключної дистанції 10000 м в парі з Юханнесеном, знаючи, що для перемоги в багатоборстві не може програти своєму суперникові більше дев'яти секунд, і, не дивлячись на наслідки травми, фінішував, поступившись норвежцю тільки близько восьми секунд, що принесло радянському ковзаняреві титул чемпіона Європи [22].

Анатолій Салуцький в книзі «Всеволод Бобров» [84], присвяченій видатному радянському футболісту і хокеїстові описав, як у матчі футбольного чемпіонату СРСР 1946 року в Києві між московською командою ЦДКА і київським «Динамо» (за рахунку 3:0 на користь москвичів) захисник киян Микола

Махиня, в черговий раз не впоравшись з опікою стрімкого форварда армійців, грубим прийомом (стрибок ногами на п'яту суперника) «зламав» Боброва, у якого серйозно травмувався колінний суглоб. Унаслідок цього Бобров так і не оговтався від тієї важкої київської травми, яка... відняла у нього «п'ятдесят відсотків гри». Починаючи з 1946 року, Бобров грав у футбол тільки наполовину своїх справжніх можливостей... Він грав на знеболюючих уколах, бинтував хвору ногу так туго, що частково припинявся кровообіг, і коли після матчів футболіст знімав пов'язку з опухлого коліна, товариші по команді думали: «Господи! Як він грає? Як він бігає, та ще забиває голи? Адже з такою ногою і ходити важко!». Далі відбулась операція на колінному суглобі, зроблена в Белграді, але, на жаль, виявилася невдалою (нога продовжувала хворіти), а потім одна за одною – ще чотири операції в Москві. «Ніщо не допомагало! Бобров тримався на уколах і процедурах, під час ігор йому доводилося перемагати сильний біль... А захисники-костоломи продовжували нещадно бити Всеволода Боброва, намагаючись потрапити саме по хворій нозі» [84].

В історії Олімпійських ігор залишився й епізод одного з матчів футбольного турніру Ігор XVI Олімпіади 1956 року, які проходили в австралійському Мельбурні між командами СРСР і Болгарії, де у радянського футболіста Миколи Тищенко після зіткнення з болгарським футболістом Яневим виявилася зламаною ключиця. Але Микола, незважаючи на важку травму, залишився на полі (заміни в футбольних матчах на Олімпійських іграх тоді не дозволялися), і навіть взяв участь у вирішальній комбінації збірної СРСР, яка привела його до переможного гола у ворота суперників [36].

В одній із книг [86] описано випадок, який стався восени 1983 року з олімпійським чемпіоном Ігор-1980 з важкої атлетики (у ваговій категорії до 110 кг) Леонідом Тараненко, що ледь не коштував йому життя: «А почалося все з дрібниці. У Леоніда боліла спина. Випадок для штангістів, взагалі то, банальний. Але наближався чемпіонат світу, потрібно збільшувати навантаження, а чортова спина, природно, відгукується на це болем. Вирішив Тараненко змотатися з Подольська, де у штангістів тренувальна база, в Центральний інститут

травматології і ортопедії... Леоніду швиденько зробили блокаду, і він покотив до Подольська. Але незабаром повернувся в інститут знову. Біль у спині посилювався і набував якогось незвичайного характеру... Тільки коли почала мертвіти шкіра і перестала розгинатися нога, стали здогадуватися, що справа не в хребті, а... в інфекції, яку внесли під час першої блокади... Однак незабаром з'ясувалося, що в інституті немає ефективного протизапального препарату. Тому інфекція продовжувала прогресувати» [86]. Виручив один з друзів спортсмена, який десь за готівку купив сто необхідних ампул, і це зіграло вирішальну роль у боротьбі із зараженням.

Травми і захворювання в різні часи серйозно ускладнювали спортивне життя багатьох чемпіонів, у тому числі радянських спортсменів – важкоатлетів Якова Куценка [52], Леоніда Жаботинського [34], гімнастів Віктора Чукаріна [4], Михайла Вороніна [20], легкоатлетів Валерія Борзова [80, 92], Тетяни Казанкіної [56], Людмили Кондратьєвої [67], Віктора Маркіна [55], важкоатлетів Юрика Варданяна [88], Юрія Захаревича [86], гімнастки Тамари Лазакович [54], хокеїста Владислава Третьяка [87], біатлоніста Олександра Тихонова [15], французького фехтувальника Крістіана д'Оріоля [66, 103], американського легкоатлета-спринтера Роберта Морроу [76] та інших відомих спортсменів.

А одна з найсильніших радянських гімнасток – абсолютна чемпіонка світу 1978 року Олена Мухіна під час тренувального заняття, виконуючи складний акробатичний елемент у вільних вправах, невдало приземлилася і пошкодила хребет. Наслідком важкої травми стала втрата рухливості, яка прикувала Мухіну до інвалідного крісла на все життя [100].

Часом, до сумних наслідків для здоров'я спортсмена (і для його результатів у змаганнях) призводить і проведене за наполяганням спортивних керівників інтенсивне скидання ваги. Так сталося, наприклад, з олімпійським чемпіоном Ігор-1976 з важкої атлетики (у ваговій категорії до 90 кг) заслуженим майстром спорту Давидом Рігертом під час підготовки до Ігор XXII Олімпіади 1980 року в Москві. Справа в тому, що відразу після Олімпійських ігор в Монреалі Давид перейшов у наступну вагову категорію (до 100 кг), де успішно освоївся (не треба



було, як раніше, зганяти вагу), став чемпіоном світу і Європи, а за три місяці до Ігор -1980 встановив світовий рекорд у поштовху. Але керівники збірної команди СРСР наполягли на тому, щоб Ригерт протягом місяців, що залишилися до Ігор повернувся в вагову категорію до 90 кг, щоб в ній протистояти на олімпійському помості сильним суперникам (а у ваговій категорії до 100 кг, мовляв, і інші є в збірній). Скидання ваги (всі заперечення Давида Ригерта ні до чого не привели) не тільки ґрунтовно змучило спортсмена, але і привело до інших небажаних і небезпечних наслідків. Далі наведемо спогади Ригерта про те, що сталося з ним під час змагань на Іграх-1980 [86]: «Ну а потім трапилося найгірше з того, що я припускав. На розминці в олімпійському залі відчув, що відмовляють м'язи. Виконую ривок, встаю – задня поверхня стегна починає рватися. Я відчуваю це, а болю немає». Через все це атлет тричі не зміг підняти в ривку штангу вагою 170 кг і отримав нульову оцінку. Образу спортсмена можна зрозуміти.

Чимало різноманітних проблем для спортсменів виникає в результаті використання заборонених (фармакологічних та інших) засобів і методів. З одного боку, їх застосування, виявлене при допінг-контролі (як під час змагань, так і при тестування поза змаганнями), призводить до дискваліфікації, до знеславлення і ганьби, а нерідко і до вимушеного завершення спортивної кар'єри. З іншого боку, використання різних допінгових засобів та інших заборонених методів породжує небезпеку (нерідко вельми серйозну) для здоров'я спортсменів як під час їх виступів у спорті вищих досягнень, так і після прощання з ним.

Прикладами з першої групи згаданих негативних для спортсменів наслідків виявлення фактів використання допінгу можуть служити дискваліфікації (з позбавленням олімпійських медалей різного гатунку) таких спортсменів, як канадський легкоатлет-спринтер Бен Джонсон (1988 р.), румунська гімнастка Андреа Радукан (2000 р.), болгарські важкоатлети Митко Граблев і Ангел Генчев (1988 р.), Ізабелла Драгнева, Іван Іванов та Севдалін Мінчев (2000 р.), російські лижниці Лариса Лазутіна і Ольга Данилова (2002 р.), німецький лижник Йохан Мюлегг (2002 р.), який виступав за Іспанію в лижних гонках, угорські легкоатлети-метальники Роберт Фазекаш і Адріан Аннуш (2004 р.), грецький

важкоатлет Леонідас Сампаніс (2004 р.), російська легкоатлетка у штовханні ядра Ірина Коржаненко (2004 р.), угорський важкоатлет Ференц Дюрковіч (2004 р.), російська біатлоністка Ольга Пильова (2006 р.), німецька біатлоністка Еві Захенбахер-Штеле, яка перейшла в біатлон з лижних гонок (2014 р.), та інші [17, 31, 104].

Деяких відомих спортсменів, у тому числі чемпіонів Ігор Олімпіад, дискваліфікація за використання допінгу наздогнала через кілька років після їхніх олімпійських тріумфів. Наприклад, американську легкоатлетку Меріон Джонс, яка спеціалізувалася у спринтерському бігу і в стрибках у довжину, відзначену трьома золотими та двома бронзовими медалями на Іграх XXVII Олімпіади-2000 в Сіднеї, дискваліфікували у зв'язку з викриттями в ході проведеного в США антидопінгового розслідування у справі лабораторії «BALCO» [66]. Український легкоатлет Юрій Білоног, нагороджений золотою медаллю в змаганнях зі штовхання ядра на Іграх XXVII Олімпіади-2004, був дискваліфікований майже через вісім років після цього – за результатами повторного (з використанням новітніх технологій) аналізу його допінг-проби, взятої у 2004 році .

Використання заборонених препаратів загрожує появою серйозних негативних відхилень від норми в стані здоров'я спортсменів [110, 124, 132, 145, 161, 181].

В окремих випадках застосування допінгу може привести і до летального результату (першим таким відомим епізодом стала смерть англійського велогонщика Томмі Сімпсона в 1967 році на гонці «Тур де Франс») [65].

Багато галасу як серед фахівців, так і в пресі (причому не тільки спортивній) наробило проведене в 90-х роках ХХ століття після об'єднання Німеччини розслідування різних аспектів використання допінгу в спорті колишньої НДР. Як відомо, свого часу спортсмени НДР (легкоатлети, плавці, веслувальники, велогонщики і представники інших видів спорту) в роки їхніх феєричних перемог на Олімпійських іграх і чемпіонатах світу жодного разу не були викриті в застосуванні допінгу. Однак, коли вже в 1990-і роки експерти отримали доступ до раніше таємних архівів спортивних, наукових і медичних установ Німецької

Демократичної Республіки, з'ясувалося, що, за оцінками фахівців, протягом майже двадцяти років у країні через систему інтенсивного фармакологічного забезпечення пройшло кілька тисяч спортсменів [66]. Виявилось, що в результаті інтенсивного застосування анаболічних стероїдів «у 142 колишніх спортсменок ГДР (в їх числі – чемпіонки світу й Олімпійських ігор) виникли серйозні негативні зміни в стані здоров'я – безпліддя, народження дітей з відхиленнями від норми та ін. Одній із спортсменок, яка спеціалізувалася в штовханні ядра, ввели стільки тестостерону, що вона була змушена змінити стать. Були порушені судові позови проти колишніх тренерів, лікарів і спортивних чиновників у зв'язку з серйозними наслідками для здоров'я колишніх спортсменок, викликаними незаконним застосуванням анаболічних стероїдів» [66, 138].

Використання спортсменами допінгу, на жаль, не єдиний виверт, який дозволяє поліпшити результати. Наприклад, можна згадати про те, як на Х зимових Олімпійських іграх в 1968 році в Греноблі в змаганнях з санного спорту серед жінок були дискваліфіковані спортсменки з ГДР, які вважалися фаворитками – Ортрун Едерляйн (олімпійська чемпіонка зимових Ігор-1964 в Інсбруку), Анжела Кнозель і Аннамарія Жюллер, – оскільки виявилось, що ці саночниці перед стартом з метою прискорення руху санок по льодовій поверхні жолоба траси нагрівали полози, що правилами заборонено [65].

Ще одним прикладом неправомірного застосування технічних хитрощів заради досягнення перемоги став випадок, який набув скандальної популярності, з радянським спортсменом – киянином Борисом Онищенком під час змагань з сучасного п'ятиборства на Іграх XXI Олімпіади 1976 року в Монреалі. Там він попався на махінації з фехтувальною зброєю (натискання на потаємну кнопку дозволяло запалювати на електричному фіксаторі лампочку, що сигналізує про завданий супернику укол, коли того в дійсності не було). В результаті викриття Борис Онищенко був дискваліфікований, з ганьбою виключений зі складу збірної СРСР і відсторонений від Олімпійських ігор [65, 102]. До того ж, він підвів своїх товаришів по команді, позбавивши їх будь-яких шансів на успіх у командній

першості з п'ятиборства (воно визначалося за сумою очок, набраних трьома спортсменами, які входили в команду).

Серйозні проблеми для спортсменів породжуються і багаторічною односторонньою концентрацією їхніх інтересів і зусиль на спортивній підготовці та змагальній діяльності. Фахівці відзначають [66, 127, 173 та ін.], що вже на ранніх етапах багаторічного вдосконалення юні спортсмени щодня витрачають на заняття спортом по дві-чотири години – і такий режим у подальшому зазвичай охоплює період тривалістю в 10-15 років і більше. До того ж, коло спілкування спортсменів і специфічна психологічна атмосфера тренувальних занять і спортивних змагань на багато років зумовлює спорт як гіпертрофовано домінуючу частину життя і діяльності. Психологи констатують, що одностороння концентрація атлетів на спорті (на шкоду освіті, сімейним відносинам, культурному та громадському життю), як і відсутність у спортсменів різноманітних інтересів і можливостей для їх задоволення, загрожує небезпечним для подальшого життя явищем, що має назву одновимірної самоіндефікації, що проявляється в сприйнятті атлетом себе винятково як спортсмена, а не як всебічно розвиненої людини, для якої спорт – лише частина різноманітного соціального життя [66].

### **3.2. Проблеми, що породжуються факторами, які впливають на спортсменів ззовні сфери їхньої тренувальної і змагальної діяльності**

Проблеми, що призводять до виникнення різних конфліктних ситуацій, породжуються і такими факторами, як незадоволеність спортсменів своїми житлово-побутовими умовами, недостатнім фінансовим, матеріально-технічним та іншим забезпеченням, а також стосунками, які не складаються, зі спортивним керівництвом. Усе це нерідко призводить до того, що спортсмени, які відчувають незадоволеність з тих чи інших згаданих причин, їдуть в інші країни, змінюючи своє громадянство на громадянство цих держав і, відповідно, виступають в подальшому вже за їхні збірні команди на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу та інших міжнародних змаганнях [66].

Прикладів подібних явищ можна було б навести чимало. Так, в різні роки громадянство України змінили на громадянство Білорусії фристайлісти Алла Цупер і Антон Кушнір (на XXII зимових Олімпійських іграх 2014 року в Сочі вони принесли білоруській команді дві золоті медалі в лижній акробатиці); на громадянство Німеччини – фігуристка Олена Савченко (на XXII зимових Олімпійських іграх 2014 р. вона стала бронзовою призеркою у змаганнях спортивних пар); на громадянство Росії – майстер спорту зі шорт-треку Володимир Григор'єв (на XXII зимових Олімпійських іграх 2014 р. завоював золоту медаль в естафеті на 5000 м і срібну нагороду в змаганнях на дистанції 1000 м) і фігуристка Тетяна Волосожар (на XXII зимових Олімпійських іграх в Сочі вона разом з росіянином Максимом Траньковим стала володаркою двох золотих медалей – у змаганнях спортивних пар і в командній першості).

Мабуть цим (і деяким іншим) спортсменам не потрібно дорікати в зневажливому і непатріотичному ставленні до своєї країни, оскільки причини їх переходів під прапори інших держав породжувалися, зазвичай, то відсутністю в нашій країні належних матеріально-технічних і фінансових умов для тренувальної та змагальної діяльності, то неможливістю вирішення житлово-побутових проблем, то чварами в деяких спортивних федераціях і конфліктами з їх керівництвом, а часом і сукупністю кількох згаданих причин.

Подібні явища, на жаль, відбуваються і в літніх видах спорту. Так, змінив громадянство нашої країни на російське один з найсильніших українських майстрів спорту зі спортивної гімнастики Микола Куксенков, громадянкою Азербайджану не так давно стала українська спортсменка Інна Осипенко-Радомська – олімпійська чемпіонка (2008 р.) і призер Ігор Олімпіад (2004 і 2012 рр.) у веслуванні на байдарках.

Цей перелік можна було б продовжити, причому прикладами, що стосуються не тільки України, але і багатьох інших країн.

Чимало всіляких проблем для спортсменів породжуються політизацією спорту вищих досягнень і перш за все – олімпійського спорту. Прикладами цього рясніє історія сучасного олімпійського руху та Олімпійських ігор. Це проявилось

вже на перших для радянських спортсменів Іграх XV Олімпіади 1952 року в Гельсінкі, де в умовах розпочатої у другій половині 40-х років XX століття «холодної війни» не було споруджено традиційного загального олімпійського селища, тому спортсмени з СРСР і з деяких східноєвропейських «країн народної демократії» жили в столиці Фінляндії окремо від інших учасників Ігор-1952 [65, 103 та ін.].

Серйозні наслідки для гравців олімпійської збірної команди СРСР з футболу приніс негативний для неї результат протистояння на Іграх-1952 зі збірою Югославії (в 1/8 фіналу). Загострена увага в СРСР до цієї події пояснювалася тим, що в Радянському Союзі, яким тоді керував сталінський режим, було неоднозначне ставлення до лідера Югославії Йосипа Броз Тіто, який у післявоєнні роки проявив недозволену, з точки зору керівництва СРСР, самостійність в політиці і небажання сліпо слідувати курсом, який Москва намагалася диктувати Белграду. Матч в Тампере між командами СРСР і Югославії завершився внічию з рахунком 5:5, у переграванні перемогли югославські спортсмени (3:1), а футбольна збірна команда СРСР вибула з олімпійських змагань Ігор-1952. Сумними для радянських футболістів наслідками стали вжиті спортивним керівництвом – за вказівкою ЦК ВКП (б) – покарання: позбавлення деяких гравців звання «заслужений майстер спорту» (зі старшого тренера збірної Бориса Аркадьєва зняли звання «заслужений тренер СРСР») і розформування армійської команди ЦДСА, що була у ті роки базовою для збірної СРСР [17, 63, 64, 84, 103].

Ігри XVI Олімпіади, що відбулися в австралійському Мельбурні, за часом їх проведення (22 листопада – 8 грудня 1956 р.) пройшли майже слідом за трагічними «угорськими подіями» – жорстоким придушенням радянськими військами народного повстання угорців проти правлячого в їхній країні комуністичного режиму, що сталися в кінці жовтня – початку листопада того року [65]. Одним із наслідків тих подій стало те, що чимало спортсменів з олімпійської збірної команди Угорщини (яка зайняла, до речі, на Іграх-1956 вельми високе четверте місце в неофіційному загальнокомандному медальному заліку,

поступившись лише СРСР, США і Австралії) вважали за краще не повертатися до Угорської Народної Республіки, а в пошуках кращого життя роз'їхалися по інших країнах. І далеко не у всіх з тих угорських спортсменів-емігрантів подальша доля склалася так успішно і благополучно, як, наприклад, у кращого форварда футбольної збірної Угорщини – чемпіона Ігор XV Олімпіади 1952 року в Гельсінкі Ференца Пушкаша, який після подій 1956-го жив у Іспанії і багато років блискуче виступав у складі мадридського «Реала».

Досить істотний збиток спортсменам різних країн завдала реалізована керівниками різних держав практика бойкотів Олімпійських ігор з тих чи інших політичних причин [10, 18, 94, 144, 152]. Так, із-за конфліктної ситуації, породженої турне, проведеним в 1976 році командою регбістів Нової Зеландії по Південно-Африканській Республіці, де правив расистський режим апартеїду, сім африканських країн вирішили бойкотувати Ігри XXI Олімпіади-1976, які проводилися в канадському Монреалі, а делегації ще 21 африканської країни, які вже прибули до Канади, також відмовилися від участі в цих Іграх. У результаті спортсмени з 28 країн, які тривалий час готувалися до виступів на олімпійських аренах, були – з волі керівників своїх держав – позбавлені такої можливості.

Через чотири роки, в 1980-му на знак протесту проти введення радянських військ в Афганістан (здійсненого в кінці 1979-го) вирішили бойкотувати Ігри XXII Олімпіади, які проводилися в столиці СРСР Москві, керівники таких країн, як США, Федеративна Республіка Німеччина, Японія, Канада, Китайська Народна Республіка, Туреччина, Норвегія, Іран, Республіка Корея, Аргентина, Пакистан, Єгипет, Ізраїль, Марокко, Чилі, Туніс, Уругвай та інші (понад 30 держав). У результаті спортсмени цих країн, які готувалися до найбільших спортивних змагань чотириріччя, не змогли зустрітися зі своїми суперниками на олімпійських аренах Ігор-1980. Близько п'ятдесяти спортсменів з олімпійської збірної команди США, які на базі в Колорадо-Спрингс готувалися до Ігор XXII Олімпіади, влаштували прес-конференцію, де піддали різкій критиці спроби американської влади бойкотувати Ігри в Москві. Із заявою від імені олімпійців виступив штангіст Боб Джордано: «Користуватися Олімпійськими іграми для бойкоту

протиричить інтересам миру в усьому світі» [104]. Чотириразовий олімпійський чемпіон у метанні диска американський легкоатлет Алфред Ортер так прокоментував ситуацію, що склалася: «Таке враження, ніби хтось викрав вітер з моїх вітрил» [104]. А п'ятиразовий олімпійський чемпіон зі швидкісного бігу на ковзанах Ерік Хайден на прийомі, влаштованому президентом США Джеймсом Картером на честь американських атлетів, які виступали на XIII зимових Олімпійських іграх 1980 року в Лейк-Плесіді, зробив під час церемонії таку заяву: «Спортсмени – учасники зимової Олімпіади – в більшості своїй вважають, що бойкот літніх Олімпійських ігор в Москві – справа негідна» [104].

Ще через чотири роки партійно-державне керівництво СРСР, слухняно підтримане кількома країнами «соціалістичної співдружності» (Болгарією, Угорщиною, В'єтнамом, Німецькою Демократичною Республікою, Корейською Народно-Демократичною Республікою, Кубою, Монголією, Польщею, Чехословаччиною), а також такими державами як Ангола, Афганістан, Лаос, Ефіопія, які фактично залежали в ті часи від СРСР (хоча термін «бойкот» в офіційних публічних документах не вживався) організувало бойкотування Ігор XXIII Олімпіади, які проводилися в 1984 році у в американському Лос-Анджелесі, чим було завдано моральних збитків спортсменам згаданих країн, які довго готувалися до олімпійських змагань і мріяли брати в них участь. Гірке розчарування спортсменів СРСР, що готувалися до Ігор XXIII Олімпіади 1984 року, знайшло своє відображення в численних засобах масової інформації того часу, а потім в різних книгах [10, 17, 18 та ін.].

Через політику бойкотів особливо не пощастило спортсменам Корейської Народно-Демократичної Республіки, Куби та Ефіопії, у яких «антракт» вимушеного відлучення від Ігор Олімпіад склав не чотири, а вісім років: ці країни слідом за ігноруванням Ігор-1984 в Лос-Анджелесі вирішили не посилати своїх спортсменів і на Ігри XXIV Олімпіади 1988 року, що проводилися в столиці Республіки Корея – Сеулі [9].

На вісім років не по своїй волі виявилися вилученими з Ігор Олімпіад і спортсмени Ірану: в 1980-му – через бойкот Ігор у Москві, а чотири роки по тому



– в зв'язку з тим, що Ігри-1984 проводилися на території Сполучених Штатів Америки, відносини з якими в Ірану були не просто напруженими, а відверто ворожими. І по волі іранських політиків постраждали іранські спортсмени.

До проблем для спортсменів, що породжуються чинниками політичного характеру, належать і прояви тероризму. Одна з таких трагічних подій сталася 5 вересня 1972 року в Мюнхені під час проведення Ігор XX Олімпіади: група озброєних бойовиків з екстремістської палестинської організації «Чорний вересень» проникла в олімпійське селище й увірвалася в корпус, де проживала делегація Ізраїлю, захопила заручників, зажадавши натомість випустити з в'язниць різних країн 250 терористів. Невдало проведена на військовому аеродромі операція західнонімецьких спецслужб призвела до того, що палестинські екстремісти знищили десять ізраїльських заручників – спортсменів і тренерів (ще один з ізраїльтян загинув від рук терористів раніше – в олімпійському селищі).

У різні роки серйозні проблеми для темношкірих спортсменів породжувала расистська політика правителів Південно-Африканської Республіки (апартеїд) і Родезії. Також, вельми відчутній дискримінації піддавалися протягом довгих років темношкірі американські спортсмени, як і все афро-американське населення США. Одним з проявів протесту проти расизму в США стала акція, яка отримала широкий резонанс у світі, проведена в 1968 році на Іграх XIX Олімпіади в Мехіко двома легкоатлетами з американської збірної команди на церемонії нагородження переможця та призерів фіналу у бігу на 200 м. Тоді Томмі Сміт, який виграв у цьому виді легкоатлетичної програми золоту медаль (зі світовим рекордом), і володар бронзової нагороди Джон Карлос, стоячи на олімпійському п'єдесталі пошани, під час виконання державного гімну США і підняття американського прапора опустили голови і підняли стиснуті в кулаки руки в чорних рукавичках, протестуючи таким чином проти процвітання в ті часи в США расової дискримінації [54]. НОК США тоді засудив цю акцію двох американських спортсменів.

Інтенсивна комерціалізація спорту вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт) викликала появу явищ, характерних для професійного спорту, в тому числі підхід до атлетів високого класу як до товару, який можна придбати за ту чи іншу плату, що нерідко породжує проблеми для спортсменів [130, 144, 150, 177 та ін.].

Також помітно зростає залежність спортсменів від менеджерів, спонсорів і організаторів змагань [36, 125, 127, 174 та ін.]. Внаслідок цього в ряді видів спорту (зокрема, в легкій атлетиці, тенісі, футболі та деяких інших), які є найбільш привабливими в комерційному відношенні, стала повсякденною інтенсивна, часом безжалісна експлуатація спортсменів, яких спонукають брати участь у занадто великій кількості змагань. До того ж, як зазначають фахівці, комерційні інтереси організаторів змагань, їхніх спонсорів і телебачення часто переважають над інтересами спортсменів при виборі часу проведення змагань, що було, наприклад, на Іграх XXIII Олімпіади в Лос-Анджелесі (1984 р.), Іграх XXVI Олімпіади в Атланті (1996 р.), Іграх XXIX Олімпіади в Пекіні (2008 р.) і деяких інших [66].

Проблеми для спортсменів нерідко породжуються також недобросовісністю і тенденційністю ЗМІ, які далеко не завжди об'єктивно висвітлюють спортивні змагання, спотворено подають ті чи інші вчинки атлетів, допускають і безцеремонне втручання в їхнє особисте життя.

Тенденційність ЗМІ часто породжується політичною заангажованістю. Наприклад, якщо в період після розпаду СРСР події, пов'язані з бойкотами Ігор XXII Олімпіади 1980 року в Москві і Ігор XXIII Олімпіади 1984 року в Лос-Анджелесі висвітлювалися у вітчизняній літературі, в основному, об'єктивно, то безпосередньо в 80-і роки XX століття радянська преса, як і американська, висвітлювали бойкоти досить тенденційно.

Ще одним красномовним прикладом може служити велика різниця у висвітленні подій, що сталися в 1979 році, коли видатні фігуристи – дворазові олімпійські чемпіони Людмила Білоусова та Олег Протопопов, виїхавши за кордон на змагання, вирішили не повертатися в СРСР і отримали політичний

притулок в Швейцарії, де живуть і нині. У виданнях, які побачили світ після розпаду СРСР в кінці 1991 року історія «неповерненців» Білоусової та Протопопова висвітлюється об'єктивно, а наприкінці 70-х років ХХ століття засоби масової інформації Радянського Союзу щосили таврували цих прославлених спортсменів як «зрадників», а потім просто піддали замовчуванню і забуттю. Цікаво й те, що відомі фігуристи – триразова олімпійська чемпіонка Ірина Родніна і дворазовий олімпійський чемпіон Олександр Зайцев (завоювали свої нагороди саме в змаганнях спортивних пар) в досить об'ємній за розміром книзі «Олимпийская орбита» [82], що вийшла у світ в 1984 році, примудрилися – навіть в розділах, де мова йде про ті чемпіонати СРСР початку 70-х років, де основними суперниками тодішньої молоді та перспективної пари – Ірини Родніної й Олексія Уланова – були дворазові олімпійські чемпіони Людмила Білоусова та Олег Протопопов, – жодного разу не згадати імен та прізвищ цих прославлених спортсменів. Втім, це, мабуть, залежало не тільки від авторів згаданої книги, а більшою мірою від видавництва і від інстанцій, які в СРСР цензурували будь-яке видання.

Прикладами тенденційності ЗМІ, породженої політичною заангажованістю, може служити і різка зміна – з позитивного на негативний (або ж на замовчування) – відносини радянської преси після 1968 року до таких видатним чехословацьких спортсменів, як легкоатлет-стаєр – володар п'яти олімпійських медалей (чотирьох золотих і однієї срібної) Еміль Затопек, легкоатлетка – олімпійська чемпіонка Ігор-1952 метанні списа Дана Затопкова, володарка одинадцяти олімпійських нагород у спортивній гімнастиці (семи золотих і чотири срібних) Віра Чаславська, після того, як вони негативно поставилися до здійсненого влітку 1968 року придушення «Празької весни» (процесів демократизації, що проводилися в Чехословаччині) військами СРСР і його союзників і публічно висловили свою позицію щодо тих подій.

Різні проблеми виникають у спортсменів, в тому числі відомих в спорті вищих досягнень, і після завершення спортивної кар'єри. У цікавій книзі спортивного журналіста Анатолія Юсіна, яка вийшла у світ в 1989 році «Что

получает победитель» [106] в одній із глав приведено цитату з щоденника відомої ковзанярки – олімпійської чемпіонки (Гренобль-1968), і чемпіонки світу в спринтерському багатоборстві, заслуженого майстра спорту Людмили Титової: «Тягар віку висить над спортсменом, як дамоклів меч. Наближаються ці тридцять років – вік розквіту людини... Саме в ці передгрозові роки – у віці від 27 до 30 років – спортсмени починають болісно усвідомлювати незадоволеність результатами своїх зусиль. Собі – то ми можемо сказати чесно: ми занадто дорого платимо за те, щоб на дві сотих поліпшити рекорд світу... Звичайно, новачками ми мріємо про більші перемоги, ніж випадають на долю більшості з нас – піщинок в бурхливому спортивному океані. Приходячи в спорт, ми всі сповнені надій. Кожен переконаний, що саме йому доведеться зробити щось надзвичайне, героїчне... Але на всіх претендентів просто не вистачить змагань, якими можна прославити себе. У Станіславського, великого реформатора і педагога, є формула: «Сьогодні – Гамлет, завтра – статист»... Це і про нас, спортсменів. За коротким життям у спорті нас чекає довге життя поза спортом. Ось в це життя поза спортом я і вступаю...». Людмила Титова, яка в 27-річному віці (маючи на той час за плечима вищу освіту і спеціальність інженера-програміста) вирішила залишити великий спорт, потім все ж повернулася і навіть, встановивши в березні 1975 року на чемпіонаті СРСР особисті рекорди в бігу на 500 і 1000 м, потім на відбіркових змаганнях пробилася в збірну команду СРСР і взяла участь в третій в своєму житті зимових Олімпійських іграх, що проводилися в 1976 р. в Інсбруку (до цього у неї були «золото» на 500-метровці і «срібло» на 1000-метровій дистанції в Греноблі-1968 а такж «бронза» на дистанції 500 м в Саппоро-1972). Правда, Інсбрук-1976 не приніс цій спортсменці олімпійських медалей.

Нерідко спортсмени відчують труднощі в отриманні освіти та роботи після закінчення спортивної кар'єри [66]. Втім, навіть отримання вищої освіти (найчастіше за спеціальностями фізичного виховання і спорту) далеко не завжди гарантує колишньому спортсмену успішність його постспортивного життя. І справа тут не тільки в хворобах і в наслідках травм, а й в невмінні знайти себе в

цьому постспортивному житті. Наведемо лише два – на жаль, негативних – приклади.

Дворазовий олімпійський чемпіон з греко-римської боротьби у ваговій категорії понад 100 кг (Монреаль-1976 і Москва-1980), випускник КДФК (1981) Олександр Колчинський через деякий час після прощання зі спортом виявився втягнутим у протиправні дії, був судимий і опинився на кілька років за ґратами.

Олімпійська чемпіонка в жіночому одиночному фігурному катанні на ковзанах Оксана Баюл, яка виграла «золото» Ліллекхаммера-1994 року в неповні 17 років, в подальшому переїхала на проживання в США, де «не змогла впоратися з безліччю життєвих спокус в поєднанні з широкими фінансовими можливостями. Це привело її до зловживання алкоголем і інших зривів у поведінці, що завершилися автомобільною аварією і гучним скандалом, що мали великий резонанс в ЗМІ. Потрібно було докласти серйозних зусиль і часу для психологічної та соціальної реабілітації» [66, 128].

Різні проблеми породжує і задіяність відомих спортсменів (як діючих, так і тих, які завершили спортивну кар'єру) в політичних, комерційних і інших акціях. Це і передвиборчі заходи, і рекламні презентації, і багато іншого. Наприклад, легендарний американський боксер – олімпійський чемпіон (Рим-1960) і чемпіон світу серед професіоналів Мохаммед Алі (Кассіус Клей) у лютому 1980 року за ініціативою тодішнього президента США Джеймса Картера відправився в пропагандистське турне по африканських країнах, з метою знайти підтримку організованого американською адміністрацією і її союзниками бойкоту Ігор XXII Олімпіади-1980 в Москві [104, 168].

Із порівняно недавніх вітчизняних прикладів з цієї теми можемо згадати залучення кілька років тому (у 2012 році) однією з політичних сил в Україні, яку тоді очолювала Наталія Королевська, в верхню трійку її передвиборчого списку кандидатів на вибори до Верховної Ради відомого українського футболіста, заслуженого майстра спорту Андрія Шевченка. Зазначимо, що ті парламентські вибори 2012 р. не принесли футболістові Шевченку політичних дивідендів, та й

політична сила, яка йшла на ті вибори під керівництвом Королевської, до Верховної Ради України не пройшла.

### **3.3. Об'єктивні та суб'єктивні фактори, які впливають на життя і професійну діяльність спортсменів України**

Раніше нами було проаналізовано період з 1952 р. (з перших для спортсменів СРСР виступів на Іграх XV Олімпіади в Гельсінкі) і далі протягом майже сорока років – до 1991 р. (до розпаду СРСР) [43]. Ці проблеми залишаються актуальними і для сучасного спорту вищих досягнень. Однак після здобуття Україною в 1991 р. державної незалежності і, відповідно, отримання в подальшому права виступів самостійними командами на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу, Європи та інших міжнародних змаганнях, з'явилися і зовсім інші проблеми, в тому числі характерні для сфери спорту вищих досягнень взагалі в останні роки ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Попередні дослідження [42] представляли аналіз і узагальнення проблем, що впливають на спортсмена (як в самому спорті вищих досягнень, так і впливають з навколишніх інших сфер). Вони були здійснені на підставі всебічного розгляду матеріалів кількох десятків книг, автори яких – відомі спортсмени (спеціалізувалися в різних видах спорту), вчені та інші спортивні фахівці, журналісти і письменники, які присвятили свою творчість спортивній тематиці. У матеріалах цього розділу представлено, головним чином, результати аналізу й узагальнення інформації за згаданою тематикою, яку автор почерпнув як з власної практичної діяльності у сфері олімпійського спорту в Україні і з вітчизняних засобів масової інформації, так і в ході анкетування, проведеного у вересні–грудні 2014 р. серед діючих і колишніх спортсменів вищого класу (від майстрів спорту до заслужених майстрів спорту, чемпіонів та призерів Олімпійських та Паралімпійських ігор, переможців і призерів чемпіонатів світу, Європи, України).

Анкета включала 25 питань (додаток А), що стосуються різних аспектів спортивної кар'єри і супутніх їй чинників. Обробку, аналіз і узагальнення даних здійснювали в січні–серпні 2015 р

Питання були сформульовані так, щоб, з одного боку, по можливості максимально охопити проблеми, з якими спортсменам, задіяним у спорті вищих досягнень, доводиться безпосередньо стикатися в спортивній діяльності, і проблеми, що впливають на них ззовні цієї сфери, а з іншого – щоб у відповідях якомога ширше був представлений весь спектр об'єктивних і суб'єктивних факторів, а також змішаних за своїм характером об'єктивно-суб'єктивних факторів, що впливають на життя і професійну діяльність спортсменів під час їхньої спортивної кар'єри і після її завершення. Наприклад, до числа факторів, що мають об'єктивний характер, можна віднести, на наш погляд, два – вік початку занять спортом і вік досягнення перших спортивних успіхів, оскільки і те й інше, зазвичай, багато в чому залежить від специфіки виду спорту, якому спортсмен вирішив присвятити себе ще в дитячі та юнацькі роки.

Інші питання анкети зачіпають фактори, які мають суб'єктивний характер: причини початку занять спортом; змагання, на яких було досягнуто найвищий результат; фактори, які сприяють досягненню найвищих спортивних результатів; причини, що змусили закінчити заняття спортом; рівень спортивних досягнень на момент закінчення занять спортом; чому присвячено вільний від спорту час; отримана освіта; трудова діяльність після закінчення спортивної кар'єри; робота за фахом, отриманим у вищому навчальному закладі; громадська діяльність після закінчення спортивної кар'єри; найбільша підтримка (соціальна, моральна тощо) після закінчення активної спортивної кар'єри.

Ряд запитань зачіпають фактори, що мають змішаний об'єктивно-суб'єктивний характер: вік досягнення спортсменом найвищих результатів; вік, коли спортсмену було найлегше справлятися навіть з найбільшими навантаженнями; вік закінчення спортивної кар'єри; кількість годин, витрачених на тренувальну і змагальну діяльність; труднощі, що виникають у зв'язку з необхідністю поєднувати навчання в школі чи ВНЗ з заняттями спортом;

наявність або відсутність вільного часу під час спортивних занять на рівні спорту вищих досягнень; травми і професійні захворювання протягом спортивної кар'єри і їх подальший вплив на здоров'я; труднощі після закінчення спортивної кар'єри.

Фактори, що впливають на життя і діяльність спортсменів України в спорті вищих досягнень, ми умовно розділили на дві групи. До першої увійшли ті, які були актуальними в цій сфері і раніше – в дослідженій нами попередній період 1952–1991 рр. До другої – фактори, які стали актуальними для українських спортсменів після 1991 р. – у зв'язку з процесами, що відбуваються в світовому спорті вищих досягнень (і, перш за все, в олімпійському) в останнє десятиліття ХХ ст. і перші п'ятнадцять років ХХІ ст., і з політичними, соціальними, економічними та іншими процесами, що відбувалися в цей час в Україні, в тому числі і в спорті вищих досягнень та в суміжних з ним сферах [14, 37, 40 та ін.] .

До групи факторів, які були актуальними для спортсменів у спорті вищих досягнень в період 1952–1991 рр. і залишилися настільки ж значущими в період 1991–2015 рр., входять: взаємини спортсмена з тренером, рівень професійної кваліфікації наставника, його організаційні та педагогічні здібності і риси характеру; неоптимальна побудова тренувального процесу, перевантаження, зайве форсування спортивної підготовки; некваліфіковане і тенденційне суддівство змагань; упереджене ставлення з боку спортивних чиновників при комплектуванні складів збірних команд і в інших ситуаціях, у тому числі і ті несправедливі дії функціонерів, які спортивні журналісти образно називають «навколоспортивними іграми»; травматизм і його наслідки; незадовільні умови проведення тренувальних занять, неякісні та застарілі спортивні снаряди, спортивний інвентар та обладнання; незбалансоване харчування, нераціональний режим дня, недотримання здорового способу життя; застосування допінгу та інших заборонених засобів і методів; проблеми, породжувані вимушеним поєднанням спортсменом інтенсивної тренувальної та змагальної діяльності з заняттями в школі, ВНЗ чи іншому навчальному закладі і т.д. [37, 64, 66 та ін.] .

Багато учасників проведеного анкетування повідомили, що в їхній спортивній кар'єрі траплялися травми (часом досить серйозні) і професійні



захворювання, викликані негативними проявами специфіки того чи іншого виду спорту вищих досягнень. Наведемо лише деякі з відповідей: «перелом руки, розтягнення, удари, бурсит, ГРЗ» (біатлон); «легкі травми попереку – дві-три в макроциклі, екстрасистолія як наслідок брадикардії в результаті високих фізичних навантажень (через травми пропущено 200 днів)» (веслування академічне); «дві важкі черепно-мозкові травми, травми середньої тяжкості кистей, п'ят, спини через удари об трамплін; через травми пропущено шість місяців; наслідки травми відчувалися протягом року» (стрибки у воду); «надрив зв'язок правого коліна – внутрішньої медіальної і хрестоподібної, травма середньої тяжкості, через неї пропущено 65 днів» (гірськолижний спорт); «у 20 років від перенавантажень – серйозна травма хребта, ускладнення, пропущено через травму понад два роки, наслідки травми відчувалися протягом року» (легка атлетика); «травм було багато, дві з них – важкі, і дві операції; наслідки травм проявляються больовими відчуттями» (художня гімнастика); «травми спини; вплив наслідків травми відчувався протягом усього тренувального процесу після 25 років» (легка атлетика); «сколіоз, остеохондроз, порушення постави, защемлення нервових відростків» (стрільба з лука); «переохолодження колінних суглобів; коліна турбують періодично, і це – на все життя» (вітрильний спорт); «надрив зв'язок в гомілкостопі в 2006 р., гіпс на три тижні» (фехтування).

Літній сезон 2015 р. приніс кілька малоприємних проблем українським легкоатлетам. Через наслідки раніше отриманих травм дещо гірше, ніж очікувалося, виступили в серпні на чемпіонаті світу з легкої атлетики в Пекіні такі лідери збірної України, як Богдан Бондаренко (стрибки у висоту) і Ольга Саладуха (потрійний стрибок), Анна Касьянова (семиборство) і Наталія Погребняк (спринт і естафета 4x100 м), хоча і прилетіли в столицю Китаю, але через наслідки травм не вийшли на старт змагань.

Як показує подальший аналіз, тренерські штаби не зробили висновків із помилок і в подальшому. Під час Ігор XXXI Олімпіади в Ріо де Жанейро 2016 року претендент на перше місце і золоту медаль у стрибках у висоту Богдан Бондаренко застудився на передолімпійському зборі та важко захворів за тиждень

до виступів. У результаті внаслідок неймовірних зусиль лікарів команди і самого спортсмена йому довелося вийти на старт з загостреним гайморитом і задовольнитися лише бронзовою нагородою. Така сама ситуація і з бронзовою призеркою Олімпіади 2012 року в Лондоні Ольгою Саладухою, яка після перенесеної операції внаслідок травми спини, проведеної за рік до найвідповідальніших змагань, на Іграх Олімпіади 2016 року в Ріо де Жанейро не змогла навіть кваліфікуватися в фіналі.

На жаль, у спорті вищих досягнень (в тому числі і в Україні), як і раніше залишаються актуальними проблеми, породжувані використанням деякими спортсменами заборонених засобів і методів, що, з одного боку, нерідко тягне за собою дискваліфікацію за результатами допінг-контролю, а з іншого – загрожує дуже небезпечними для здоров'я наслідками [42, 65, 69 та ін.].

Поряд з об'єктивними і суб'єктивними факторами, які впливали на спортсменів у період 1952–1991 рр. і донині впливають на них, особливо помітними в олімпійському спорті і в усьому світовому спорті вищих досягнень стали деякі явища, породжені тими змінами в соціальних, економічних, політичних та інших аспектах життя суспільства і в самій сфері спорту, які відбулися протягом декількох останніх десятиліть, про що піде мова далі.

Відомо, що в СРСР діяла жорстко регламентована державна система спорту вищих досягнень [31, 65, 79 та ін.] й ідеології, яка чітко вказувала рамки поведінки, і будь-який вихід за межі «прокрустового ложа» порядків, встановлених державою, закінчувались для спортсмена небезпекою стати невізним з країни, а то і взагалі бути відлученим від спорту. Це мало вкрай неприємні наслідки – як морально-психологічні (стреси, крах мрії і долі), так і матеріальні, в тому числі позбавлення досить пристойних на ті часи коштів для існування і деяких привілеїв, які мали тоді провідні спортсмени.

У 1990-ті роки і на початку XXI століття світовий і вітчизняний спорт вищих досягнень все сильніше зазнає професіоналізації, стають все більш відчутними процеси глобалізації та комерціалізації олімпійського спорту. Крім таких традиційних змагань як Олімпійські ігри, Континентальні ігри, чемпіонати

світу, регіональні і національні чемпіонати в різних видах спорту проводяться численні комерційні змагання з солідними (часом дуже великими) грошовими призами. Це породжує у спортсменів (особливо у молодих, зі слабкою психікою і незміцнілими життєвими принципами) спокусу якомога частіше брати участь у таких турнірах. Причому, найчастіше це відбувається на шкоду планомірної підготовки до основних змагань року або чотирирічного циклу (нерідко – за згодою тренерів і спортивних функціонерів, з різних причин також зацікавлених у такій участі «своїх» спортсменів у комерційних змаганнях). На жаль, таку тенденцію ми спостерігаємо в багатьох видах спорту. Наприклад, у плаванні на Іграх XXXI Олімпіади лідер жіночої збірної команди чемпіонка Юнацьких Олімпійських ігор 2010 року в Сінгапурі, чемпіонка світу 2012 року Дарина Зевіна посіла 9 місце і не змогла пробитися у фінал. Зате відразу після закінчення Ігор – (церемонія закриття відбулася 23 серпня) вона в перший день змагань на Кубку світу з плавання в Шартрі (Франція) 26 серпня 2016 року завоювала «золото» на дистанції 200 метрів на спині з результатом 1:59.35. Цей результат став новим рекордом Кубків світу та новим рекордом України. Спортсменка показала другий час на цій дистанції за всю історію плавання та стала другою спортсменкою в світі, яка пододала цю дистанцію швидше 2-х хвилин.

Спортсменам незалежних держав, що утворилися після розпаду СРСР на початку 1990-х років на територіях пострадянського простору (в тому числі і України), довелося наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зіткнутися з багатьма раніше незнайомими їм ситуаціями, які породжуються різними факторами як всередині спорту вищих досягнень, так і поза цією сферою. Серед них ті, які відбуваються в світовій економіці й обумовлені процесами глобалізації, включаючи збільшення розмірів та кількості переміщення через міждержавні кордони не тільки всіляких товарів і послуг, а й людей різних професій, у тому числі спортсменів і тренерів, які отримали широкі можливості для пошуку кращих, більш достойних, порівняно з колишніми, умов для життя і професійної діяльності. Причому нерідко це закінчується переїздом спортсмена в іншу країну і прийнятті ним громадянства з подальшим виступом за неї на Олімпійських іграх,

чемпіонатах світу, континентальних іграх, регіональних чемпіонатах та інших міжнародних змаганнях [42, 65, 77].

У вітчизняних засобах масової інформації та спеціалізованих спортивних виданнях неодноразово зазначалося, що в різні роки з України виїхали в інші країни (зокрема, в Росію, Білорусію, Німеччину, Азербайджан і т.д.) і, прийнявши їхнє громадянство, стали виступати за них на міжнародних спортивних аренах, чимало провідних українських представників різних видів спорту, в тому числі Алла Цупер, Антон Кушнір (обидва фристайл), Олена Савченко, Тетяна Волосожар (фігурне катання на ковзанах), Володимир Григор'єв (шорт-трек), Микола Куксенков (спортивна гімнастика), Інна Осипенко-Радомська (веслування на байдарках) та інші [42, 69 та ін.]. У деяких видах спорту, де ще існує поділ на «любителів» і «професіоналів» (наприклад, у боксі), розширився перехід українських спортсменів з олімпійського спорту в професійний. Зокрема, в різний час після Ігор XXX Олімпіади, що проходили в 2012 р. в Лондоні, стали професіоналами семеро боксерів, які представляли там збірну команду України, в тому числі дворазовий (2008 і 2012 рр.) Олімпійський чемпіон Василь Ломаченко, олімпійський чемпіон Ігор-2012 Олександр Усик, срібний призер цих Ігор Денис Беринчик, бронзові призери Ігор-2012 Тарас Шелестюк та Олександр Гвоздик, до них можна додати тих, які виступали на рингу в Лондоні, але не завоювали там медалей: Євген Хитров та Павло Іщенко. Зрозуміло, що такий масовий «перехід» українських боксерів-олімпійців у професіонали і пов'язане з цим вимушене оновлення олімпійської збірної команди України в цьому виді спорту не могло не послабити її шансів на майбутньому боксерському турнірі Ігор XXXI Олімпіади 2016 року в Ріо-де-Жанейро [69 та ін.].

Відчутними для українського спорту стали кадрові втрати не тільки в рядах спортсменів, які змінили громадянство нашої країни на громадянство іншої держави, а й зміна місця роботи наших провідних тренерів, які виїхали з України за кордон. Ми не станемо перераховувати всі, на жаль, далеко не поодинокі випадки цього (в багатьох видах спорту), а обмежимося лише одним характерним прикладом.

Успіхи на міжнародній арені прийшли до жіночої збірної команди Бразилії зі спортивної гімнастики після того, як її очолив Олег Остапенко. Прославлений гімнаст Борис Шахлін в одному з розділів книги «Олімпійський орден», описуючи події на чемпіонаті світу 2001 року в Генті, так висловився про причини від'їзду Олега Васильовича за кордон: «...Остапенко давно і по праву вважається одним з кращих»жіночих» тренерів в світі. Саме він свого часу підготував Наталю Калініну та Тетяну Лисенко. Потім вісім років очолював жіночу збірну України, допомагав у підготовці Лілії Подкопаєвої до Ігор XXVI Олімпіади в Атланті... Вирушаючи в Бразилію, Олег Васильович зауважив, що їде не так через невдоволення своєю заробітною платою в Україні (хоча це теж важлива причина), скільки через невизначеність: "Всі ці вісім років я працював в умовах, коли кожен день доводилося гадати – будуть гроші на збір чи ні, поїдемо на змагання або не поїдемо, отримаємо нові снаряди або не отримаємо.... Незвично було бачити Олега Васильовича на чемпіонаті світу в Генті в тренувальному костюмі з написом "BRAZIL"...» [100].

Серед численних факторів, які нині відчутно впливають на спортсменів, задіяних у спорті вищих досягнень, досить вагомими є і такі, як, наприклад, умови життя і професійної діяльності, матеріальні можливості, життєві перспективи; наявність (або, навпаки, відсутність) сучасних спортивних споруд та спортивного обладнання, інвентарю, тренажерів, діагностичної та контрольної апаратури; пов'язана з процесом спортивної підготовки напруженість в психоемоційній сфері; профілактика травм і захворювань, наявність (або відсутність) належних умов для їх лікування і реабілітації після травм; мікроклімат у спортивній команді або в тренувальній групі, взаємовідносини між спортсменами і їх взаємини з тренерами, іншими фахівцями, зі спортивними функціонерами та іншими чиновниками тих чи інших відомств [65, 77 та ін.].

Серед труднощів, пов'язаних з необхідністю поєднувати навчання в школі чи у ВНЗ з заняттями спортом, спортсмени, які брали участь в анкетуванні, називали, наприклад, брак часу на навчання; недосипання, вимушені пропуски занять; в школі – необхідність займатися з вчителями додатково вдома, а у ВНЗ –

виконувати завдання і вчитися в літаках, поїздах, автобусах; брак часу в вищих навчальних закладах на якісну підготовку до іспитів; втота після тренувань, необхідність самостійного заочного навчання тощо. Деякі респонденти відзначали відсутність у них серйозних проблем (особливо тоді, коли мова йшла про навчання спортсменів в ВНЗ спортивного профілю).

Деякі колишні і діючі спортсмени в інтерв'ю для засобів масової інформації, відповідаючи на запитання журналістів про навчання у вищих навчальних закладах, були відверті і повідомляли, що, хоча вони навчалися у ВНЗ не спортивного, а іншого профілю, процес навчання, складання іспитів і захисту дипломної роботи часом був певною мірою формальністю [37].

Різноманітні і причини, що змушують спортсменів закінчити заняття спортом. Наприклад, серед відповідей респондентів на відповідне запитання є такі, як «відсутність тренера, перспективного партнера, складна соціально-економічна ситуація в країні, необхідність пошуку засобів для існування» (академічне веслування); «несправедливість і беззаконня тренера, вкрай низька заробітна плата в штатної збірної команди України» (академічне веслування); «отримані травми» (гімнастика художня); «Зниження швидкісно-силових показників в результаті зменшення ваги, відсутність системи підготовки веслувальників легкої ваги» (академічне веслування); «травми спини» (легка атлетика); «психологічні проблеми в екіпажі і розуміння пріоритетних моментів у житті» (вітрильний спорт) та ін.

У числі інших проблемних аспектів олімпійського спорту різні питання про ті чи інші фактори, що впливають на спортсменів, обговорювалися, наприклад, у виступах вчених і фахівців-практиків у ході проведеного в березні 2014 року в Києві «круглого стола», тематику якого його організатори – Національний олімпійський комітет України, Національний університет фізичного виховання і спорту України і редакція міжнародного науково-теоретичного журналу «Наука в олімпійському спорті» – сформулювали так: «Сучасний олімпійський рух: ідеали, цінності і їх реалізація» [40]. На цьому засіданні, в якому брала участь і автор цієї дисертації, в своєму виступі член

виконкому МОК, президент НОК України Сергій Бубка зазначив: «...необхідно долати існуюче серед спортсменів прагнення заради перемог і високих нагород нехтувати ідеалами і цінностями олімпізму, що проявляється в ігноруванні принципів чесної боротьби, у вживанні допінгу і інших заборонених засобів». Член МОК в Україні Валерій Борзов у своєму виступі зупинився на ролі особистості спортсменів в олімпійському русі. Зокрема, він сказав: «... мова йде про соціалізацію особистості, про ті труднощі, з якими стикаються молоді люди, які вирішили присвятити своє життя спорту, і про фінансові, іміджеві та інші проблеми у взаєминах спортсменів і держави, про можливості для отримання атлетами освіти і гідної діяльності після закінчення спортивної кар'єри». Головний редактор журналу «Наука в олімпійському спорті» Володимир Платонов зупинився на такому актуальному аспекті, як «надзвичайно висока популярність спорту в сучасному світі, привабливість його для різних контингентів населення, особливо для молоді», а далі констатував: «На жаль, часом це набуває гіпертрофованих форм. Нерідко багато діячів (зазвичай, дуже далеких від спорту) намагаються робити собі ім'я на спорті, всіляко експлуатуючи його популярність, і далеко не завжди заради позитивних цілей» [40].

Чимало різноманітних проблем породжує і залучення відомих спортсменів різними політичними силами і бізнес-структурами у всілякі акції – політичні, комерційні та інші [42, 65 та ін.].

Подібні явища, в тому числі і залучення «зірок» спорту вищих досягнень в політику, не обійшли стороною і Україну. За весь період незалежності нашої країни семеро відомих українських спортсменів, які добивалися в різний час великих успіхів у спорті вищих досягнень, було обрано депутатами Верховної Ради різних скликань, членами тієї чи іншої політичної партії, – легкоатлет Валерій Борзов, футболіст Олег Блохін, легкоатлет Сергій Бубка, баскетболіст Олександр Волков, борець Ельбрус Тедеев, боксер Віталій Кличко, плавець Денис Силантьєв.

Так склалося, що тільки Віталій Кличко після своєї парламентської діяльності залишився політиком загальнонаціонального масштабу – став мером міста Києва, а Денис Силантьєв тільки вступив на шлях своєї політичної кар'єри і є депутатом Верховної Ради України нинішнього скликання, тоді як інші п'ятеро зі згаданих вище прославлених чемпіонів вирішили за краще займатись не політикою, а роботою в різних структурах сфери спорту (що, загалом, закономірно) – в Національному олімпійському комітеті України, національних спортивних федераціях нашої країни – або ж здійснюють тренерську діяльність.

### **Висновки до розділу 3**

1. У розділі проаналізовано комплекс проблем, які так чи інакше ускладнюють життя і діяльність спортсменів, задіяних в олімпійському спорті і у спорті вищих досягнень. Їх можна розділити на дві основні групи. До першої входять проблеми, що обумовлюються різними факторами, які впливають на спортсменів всередині сфери спорту. Друга група об'єднує проблеми, породжувані тими факторами, які впливають на спортсменів ззовні сфери спорту.

2. До першої групи спортивних проблем належать: проблеми, що виникають через несформовані взаємини між спортсменом і його тренером, між індивідуальним тренером спортсмена і тренерами збірних команд; породжувані нерационально спланованою тренером (тренерами) підготовкою; зумовлені «навколоспортивними іграми» чиновників та інших функціонерів спортивних відомств, у тому числі при формуванні складів збірних команд; необ'єктивного суддівства а також необ'єктивною (не за спортивними результатами, а за паспортним віком) заміною в командах досвідчених спортсменів молодшими; породжувані різними факторами ризику (травмами і захворюваннями); низької якості спортивного інвентарю і обладнання, надмірної складності спортивних споруд; проблеми, що виникають у спортсменів через використання тих чи інших заборонених (фармакологічних та інших); проблеми (психологічного, соціального



та іншого характеру), що є наслідком дуже тривалої багаторічної концентрації інтересів спортсмена і його зусиль вийнятоково на спортивній підготовці та змагальної діяльності.

3. У процесі дослідження визначилася і група проблем, що впливають на спортсменів ззовні сфери спорту, а саме: проблеми, що виникають через незадоволення спортсменів своїми житлово-побутовими умовами, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням, а також несформованими відносинами зі спортивним керівництвом; проблеми, які породжуються політизацією олімпійського спорту; проблеми для спортсменів, що виникають через прояви таких негативних чинників, як расизм, військова агресія, тероризм; проблеми, породжувані факторами, пов'язаними з комерціалізацією олімпійського спорту; проблеми, які є наслідком тенденційності та заангажованості засобів масової інформації; проблеми, з якими спортсмени стикаються після завершення виступів у спорті вищих досягнень та пов'язані з їх соціалізацією.

4. Фактори, які тим чи іншим чином впливають на життя українських спортсменів і їхню професійну (тренувальну і змагальну) діяльність в спорті вищих досягнень, мають різний характер: або об'єктивний (специфіка виду спорту, вік початку занять спортом тощо), або суб'єктивний (вибір виду спорту, травми і їх наслідки, причини, що змусили атлета завершити свою спортивну кар'єру тощо), або об'єктивно-суб'єктивний (кількість годин, витрачених спортсменом на тренувальну і змагальну діяльність, труднощі поєднання занять спортом з навчанням та ін.).

5. Різні чинники, які так чи інакше впливають на спортсменів, задіяних у спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), можна розділити на дві групи. Одна з них включає ті чинники, які були актуальними в період виступів спортсменів СРСР (в тому числі українських атлетів) на Олімпійських іграх (1952–1991 рр.) і залишилися такими після здобуття Україною державної незалежності. Другу групу формують фактори, які стали актуальними для спортсменів України в період після 1991 року, – як через процеси, що відбувалися в цей період в світовому спорті вищих досягнень (і тривають нині), так і

обумовлені політичними, економічними і соціальними процесами, що відбувалися і відбуваються в даний час в Україні, включаючи спорт вищих досягнень і різні суміжні з ним сфери.

До першої групи факторів, які були актуальні для спортсменів в 1952-1991 рр. і залишилися актуальними в подальшому, належать: труднощі, породжувані несформованими взаємовідносинами між спортсменом і тренером; недостатня кваліфікація тренера, його професійні (педагогічні, організаційні та ін.) здібності; неоптимальна побудова тренувального процесу, його стратегії і тактики, в тому числі перевантаження, зайве форсування спортивної підготовки і т.д.; некваліфіковане, необ'єктивне, а часом і тенденційне суддівство на національних і міжнародних спортивних змаганнях; захворювання, травматизм і їх наслідки; «навколоспортивні ігри» чиновників спортивних відомств, несправедливе ставлення цих функціонерів до спортсменів (у тому числі під час формування складів збірних команд країни, забезпечення належних умов спортивної підготовки тощо); неякісні та застарілі спортивні снаряди, обладнання та інвентар; нераціональний режим дня, надотримання здорового способу життя, недостатньо збалансоване харчування та ін.; труднощі при поєднанні занять спортом з навчанням; використання допінгу й інших заборонених у спорті засобів і методів.

До другої групи чинників, які стали особливо актуальними для українських спортсменів у період з 1991 р., віднесено: надмірне захоплення участю в комерційних та інших неосновних турнірах на шкоду планомірній підготовці до головних змагань року (чемпіонату світу або Європи) або чотирирічного циклу (Олімпійських ігор); переїзд в іншу країну і зміна громадянства (відповідно, і виступ у подальшому за іншу країну на міжнародних змаганнях); явища, пов'язані з глобалізацією, комерціалізацією і професіоналізацією олімпійського спорту, в тому числі збільшення переходів з «любителів» у «професіонали»; від'їзд в інші країни не тільки провідних спортсменів, але і деяких досвідчених тренерів; недостатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення спорту вищих

досягнень, в тому числі і провідних спортсменів; часте залучення спортсменів до політичних кампаній, рекламно-комерційних та інших проектів.

Основні положення даного розділу відображені в публікаціях автора [42, 44].

## РОЗДІЛ 4

### ПОЄДНАННЯ СПОРТИВНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ І АДАПТАЦІЯ СПОРТСМЕНІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДО ПОСТСПОРТИВНОГО ЖИТТЯ

#### **4.1. Процес професіоналізації і комерціалізації в олімпійському спорті та його вплив на становлення професії «спортсмен»**

Спорт вищих досягнень став інтенсивно розвиватися в різних країнах Європи і в США, починаючи з другої половини XIX століття. Всюди організовувалися спортивні клуби, в яких для проведення змагань створювалися об'єднання і уніфікувалися спортивні правила.

Підвищення популярності спорту і розвиток мережі міжнародних змагань привели до заснування міжнародних федерацій з різних видів спорту, яким було надано як аматорський, так і комерційний характер. Цьому багато в чому сприяла взаємодія деяких видів спорту з цирковим мистецтвом, що особливо помітно проявилось в боротьбі і важкій атлетиці.

На прикладі Міжнародної асоціації легкоатлетичних федерацій можна побачити трансформацію, яку пройшов олімпійський спорт на шляху професіоналізації. Уже сама назва організації: «Міжнародна організація аматорської легкої атлетики» свідчить про те, який саме принцип було закладено в основу організації змагань з легкої атлетики в момент її створення в 1912 році (установчим вважається Конгрес, який пройшов в Стокгольмі 17 липня 1912 року). Зазначену назву організація змінила лише в 2001 році «з метою відобразити сучасний статус легкої атлетики як виду спорту, який підтримує своїх професіоналів за допомогою доходів від маркетингових програм і від продажу телевізійних прав».

Президент ІААФ Ламін Діак, який перебував на чолі організації майже 16 років і залишив свій пост в серпні 2015 року, на фоні масштабного корупційного скандалу у відповідь на запитання кореспондента «Р-Спорт» Миколи Рязанцева 20 квітня 2015 року серед найбільших успіхів свого

перебування на посаді президента найбільшої спортивної федерації назвав вступ легкої атлетики в еру професійного спорту.

Таким чином, міжнародна система розвитку видів спорту та управління ними формувалася знизу, від спортивних клубів, мережі національних організацій і національних змагань – до міжнародної співпраці, організації міжнародних змагань та освіти міжнародних спортивних федерацій.

Протягом всієї історії розвитку різних видів спорту та систем управління ними прихильники любительського і комерційного напрямів співіснували і конкурували між собою. Комерціалізація спорту привела до появи категорії професійних спортсменів, що найбільш яскраво проявилось в боротьбі, важкій атлетиці, велосипедному спорті і ряді ігрових видів спорту (бейсбол, більярдний спорт, теніс, баскетбол, футбол, хокей з шайбою та ін.), найбільш популярних у різних країнах. Надалі комерційний спорт інтенсивно розвивався і поступово перетворився в потужну бізнес-індустрію з широкою мережею змагань, величезними доходами і масою професійних атлетів.

Зовсім інша ситуація склалася в олімпійському спорті. Міжнародний олімпійський комітет спершу (у 1894 р.) був створений як свого роду елітарний клуб – з певною системою поглядів на Олімпійські ігри, олімпійські ідеали, принципи і цінності, в числі яких одне із стрижневих місць зайняв принцип аматорства в олімпійському спорті і неможливість поєднувати професійну діяльність в спорті з участю в Олімпійських іграх. З урахуванням необхідності дотримання і збереження цього принципу формувалася склад Міжнародного олімпійського комітету і виконкому МОК, визначалися відносини МОК із створюваними національними олімпійськими комітетами і міжнародними спортивними федераціями, що прагнули до включення своїх видів спорту в програму Олімпійських ігор.

Професіоналізація олімпійського спорту протягом більше восьми десятиліть, що минули з моменту проведення в 1896 р. Ігор I Олімпіади сучасності і до приходу до керівництва МОК сьомого президента Хуана Антоніо Самаранча (був обраний на цей пост в 1980 р.), стримувалася політикою МОК,

перебувала в певному протиріччі з діяльністю спортивних клубів, спортивних федерацій та організаторів змагань.

До 1980-х років істотних змін зазнало економічне середовище, в якому розвивався олімпійський рух: у багатьох країнах, де сформувалися і функціонували економічні системи ринкового типу, орієнтовані на максимальне задоволення запитів споживачів, істотно розширилася сфера послуг, до якої належить і спорт [136]. Відповідно, виник світовий ринок спортивно-видовищних послуг і істотно зросли вимоги до їх якості з боку глядачів. У зв'язку з цим в восьмидесяті роки минулого століття виникла і далі розвивалася стійка тенденція до включення олімпійського руху (й олімпійського спорту) в систему світового ринку.

Посилилася і зацікавленість різних бізнес-структур в тісній співпраці з олімпійським рухом, оскільки бізнесмени (і, перш за все, відомі в світі великі компанії) побачили як економічний зиск в олімпійському спорті, що має високий рейтинг серед населення, як цікаве видовище, що привертає великі аудиторії, так і соціальний феномен, що відображає загально визнані людські цінності і ідеали.

У той самий час і учасники олімпійського руху (МОК, національні олімпійські комітети, міжнародні спортивні федерації та ін.) також були зацікавлені у встановленні взаємовигідних контактів з діловим світом. Їх активне взаємне зближення і привело до виникнення явища, що отримало назву «комерціалізація олімпійського спорту» [65]. Комерціалізацію, як і професіоналізацію олімпійського спорту МОК здійснює починаючи з «олімпійської революції» Хуана Антоніо Самаранча і понині.

Так, у рекомендаціях 8 стратегічного плану майбутнього олімпійського руху або рекомендаціях 20 + 20, які обговорювалися і були прийняті на 127-й сесії МОК в Монако 8–9 грудня 2014 року, стверджується позиція щодо налагодження відносин з професійними лігами. При цьому цілі, визначені у зазначеній рекомендації, чітко визначають потреби олімпійського руху, серед яких – забезпечення участі кращих спортсменів, виявлення різного роду обмежень, які

встановлюються професійними лігами, визначення найбільш відповідної моделі співпраці з міжнародними федераціями і через них.

Реалізована до цього протягом багатьох років політика МОК щодо комерціалізації і професіоналізації олімпійського спорту істотно стримувала природний хід розвитку спорту вищих досягнень. У той самий час постійне зростання його популярності, як і загострення конкуренції на Олімпійських іграх, чемпіонах світу та інших великих міжнародних змаганнях, вимагало більш серйозного ставлення до побудови процесу підготовки спортсменів, пошуку резервів зростання спортивної майстерності та забезпечення конкурентоспроможності спортсменів різних країн у найбільших змаганнях, розробки наукових основ сходження спортсменів до вершин спортивної майстерності.

Як уже зазначалося і докладно описано в розділі 1.4., виникли об'єктивні причини для виділення занять спортом у вид професійної діяльності і формування відповідної професії: збільшення, починаючи з 50-х років минулого століття, часу тренувальної діяльності до розміру фактичних тимчасових витрат на трудову діяльність; збільшення тривалості спортивної кар'єри в більшості олімпійських видів спорту; збільшення питомої ваги спортивної діяльності в житті спортсмена. Зазначені обставини більше не давали можливості спортсменам шукати і знаходити способи відділення спортивної кар'єри від професійної, поєднувати заняття спортом з навчанням і трудовою діяльністю, а питання фінансування спортивної діяльності вирішувати лише в тих обсягах, які були необхідні для належного забезпечення повноцінного тренувального і змагального процесів.

Проте, протягом останніх кількох десятиліть ситуація в олімпійському спорті кардинально змінилася. У різних видах спорту було показано, що спортсмени можуть прогресувати протягом ряду років вже після виходу на рівень вищих спортивних досягнень і зберігати конкурентоспроможність на світових та олімпійських аренах ще багато років. У деяких видах спорту (в легкій атлетиці, веслуванні академічному, веслуванні на байдарках і каное, велосипедному спорті, лижних гонках, біатлоні, бобслеї, санному спорті та ін.) середній вік світової еліти

досяг 32-35 років, тривалість виступів на вищому рівні – протягом 12-15 років, а в окремих випадках – протягом 20-25 років і більше.

Тому цілком природним виявилось прагнення до становлення професії «спортсмен», яка, відносно олімпійського спорту, бере початок в різних країнах наприкінці ХХ століття і знайшло конкретне втілення у вигляді тих чи інших законодавчих актів і нормативних документів.

Сучасний спорт також вимагає від спортсменів високого рівня самовіддачі, витрат часу, фізичних і психічних навантажень, які неможливі без належного матеріального стимулювання та забезпечення різними послугами, адже сучасний спортсмен – це вже професіонал.

Професіоналізація поступово охопила і власне спортивну діяльність: підготовка кваліфікованих спортсменів і їх участь у змаганнях фінансуються в найрізноманітніших формах (стипендії, зарплати, компенсації, виплати на рекламу і участь в стартах, премії тощо) – і цей процес бурхливо розвивається.

Цей процес багато в чому стимулювався і інтенсивною комерціалізацією олімпійських видів спорту, зростанням доходів спортивних федерацій і оргкомітетів найбільших змагань – за рахунок різних джерел (таких, як спонсорство, продаж квитків та послуг, доходи від телебачення, продаж сувенірної продукції та ін.), що характерно для успішних у комерційному відношенні професійних видів спорту. Деякі із спортивних федерацій активно включилися в процес професіоналізації праці провідних спортсменів, впроваджуючи різні форми стимулювання їхньої діяльності.

Коло фахівців, безпосередньо пов'язаних із підготовкою спортсменів високої кваліфікації, постійно розширюється. Якщо в першій половині ХХ століття підготовка спортсменів високого класу була майже повністю сферою діяльності тренерів і спортсменів, то у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. коло тих, хто залучається до підготовки спортсменів у сфері спорту вищих досягнень, стає більш широким.



У сфері спорту сформувалася і велика кількість вузьких фахівців – тренерів, спортивних лікарів, учених, масажистів та інших, для кого спорт став сферою їхньої професійної діяльності.

Уже в 1950-х роках в СРСР до підготовки найсильніших атлетів стали залучати фахівців у сфері теорії і методики спортивного тренування, фізіології, біохімії, біомеханіки, психології, спортивної медицини. Кількість таких залучених фахівців і обсяги виконуваної ними роботи зі спортсменами постійно збільшувалися, що сприяло створенню нових наукових установ і розширенню існуючих, залученню фахівців з фізкультурно-спортивних ВНЗ, формуванню специфічних відгалужень фізіології, морфології, біохімії, медицини, психології та підготовці відповідних фахівців.

Поступовий розвиток цього напрямку в СРСР, а потім і в східноєвропейських державах «соціалістичної співдружності», і в ряді країн «західного» світу (ФРН, Франції, Італії, Австралії та ін.) привів до того, що до кінця 80-х років минулого століття було усвідомлено і практично доведено необхідність підготовки атлетів високого класу на основі комплексного підходу, що передбачає діяльність тренерів у тісній співпраці з представниками інших спеціальностей, здатних вплинути на якість підготовки спортсменів вищої кваліфікації.

У наступні роки подальший розвиток цієї тенденції привів до розширення спектра послуг, що використовуються спортсменами в процесі підготовки, і, природно, до розвитку вузьких спеціальностей і формування системи підготовки таких фахівців різного профілю.

Якщо в 1930–1940-х роках у спеціалізованих (фізкультурно-спортивних) вищих навчальних закладах СРСР готували фахівців широкого профілю в галузі фізичного виховання і спорту, орієнтованих, в основному, на професію вчителя (викладача) фізичної культури, то вже в 1950-х роках при таких ВНЗ спершу стали створюватися школи тренерів, а потім відкрилися спортивні (тренерські) факультети, де готували молодих фахівців за спеціальністю «тренер» з того чи іншого виду спорту.

Нині – у відповідь на запити практики, що розвивається – наприклад, в Національному університеті фізичного виховання і спорту України на освітньому рівні "бакалавр" готують тренерів з видів спорту, фахівців з менеджменту та адміністрування в спорті, а на освітньому рівні "магістр" – фахівців з олімпійського спорту, професійного і неолімпійського спорту, біомеханіки спорту, психології спорту, фізіології спорту, менеджменту і маркетингу в спорті та ін.

Аналогічним чином розвиваються і спеціалізовані ВНЗ цього профілю в інших країнах. Наприклад, у спеціальних (фізкультурно-спортивних) вищих навчальних закладах Китайської Народної Республіки на освітньому рівні "бакалавр" готують фахівців з 15-20 різних спеціальностей, не рахуючи підготовки тренерів з різних видів спорту.

Коли мова йде про професійну діяльність спортсменів, про значущість її результату і громадської оцінки їхньої роботи, то ця діяльність у сучасному світі відзначається досить високим і постійно зростаючим суспільним статусом.

Дещо іншим є ставлення до професійної діяльності фахівців, які працюють у сфері спорту, тобто до тієї діяльності, яка пов'язана з підготовкою спортсменів і створенням для неї відповідних організаційних, управлінських, матеріально-технічних, науково-методичних, медичних, соціально-побутових і інших умов. Наприклад, спеціальність тренера, особливо працюючого в системі дитячо-юнацького спорту, нині в багатьох країнах сприймається як низько статусний, не підкріплений достатньою мірою необхідними соціальними гарантіями [65, 76 та ін.]. Аналогічне ставлення і до спеціальності менеджер у сфері спорту, авторитет і можливості якої не можна порівняти з авторитетом і можливостями менеджерів у торговій або банківській сферах. Така сама ситуація зі спеціальністю спортивного лікаря, яка знаходиться в числі найменш престижних серед лікарських спеціальностей.

В умовах глобалізації, яка відбувається в світі, спорт став універсальним видовищем, що відповідає естетичним вимогам людей різних національностей, культурних традицій, конфесійної приналежності, різного віку і статі. Зростання

соціокультурного значення спорту в сучасному світі проявляється не тільки в перетворенні спорту в шоу-індустрію, а й в значному розширенні поля практичної спортивної діяльності для різних груп населення. І в кожному сегменті спорт виконує важливі функції соціалізації, тобто забезпечує процес засвоєння індивідом певної системи знань, соціальних норм і загальнозначущих цінностей, що дозволяють людині стати (або залишатися) повноцінним членом суспільства [57].

Серед проблем, що стоять в даний час перед МОК та іншими учасниками олімпійського руху, основною є та, що пов'язана з назрілою необхідністю перегляду порядку розподілу доходів, одержуваних від проведення Ігор Олімпіад та зимових Олімпійських ігор, з метою створення преміального фонду для заохочення спортсменів, які завоювали золоті, срібні та бронзові олімпійські медалі [76].

Однією з особливостей сучасного спорту вищих досягнень, як уже зазначалося, є істотне розширення кола різних організацій і установ, зацікавлених в його розвитку, але безпосередньо не пов'язаних з процесом підготовки спортсменів. Це урядові структури різного рівня, державні та громадські органи управління спортом, оргкомітети змагань, навчальні заклади, виробники спортивних товарів, спонсори, представники торгівлі, засоби масової інформації, власники спортивних клубів та команд, агенти спортсменів та ін. Їхня діяльність протягом останніх кількох десятиліть перетворила спорт вищих досягнень на глобальне явище сучасного світу з потужною політичною, економічною та соціально-культурною основою [73, 164]. Діяльність усіх цих організацій і установ потребує добре підготовлених фахівців у сфері менеджменту, формування фундаментальних базових знань, в тому числі і в галузі спорту, і відповідних професійних навичок [160].

Визначимо, що в світовому професійному та олімпійському спорті накопичено величезний масив продуктивних знань і досвіду в різних сферах, які мають відношення до оптимізації та координації численних організацій і установ, так чи інакше пов'язаних зі спортом.

#### **4.2. Самоідентифікація спортсмена і труднощі, які виникають у нього у зв'язку з цим**

Фахівці відзначають [127 та ін.], що серйозні небезпеки для спортсмена криються і в ньому самому, зокрема в його світогляді й особливості психіки.

Часто амбіції спортсменів високого класу заважають їм виконувати належним чином свою роль у суспільстві, сім'ї і в професійній діяльності та можуть перешкоджати розвитку особистості. Це багато в чому зумовлюється підпорядкуванням освіти і виховання інтересам спортивної підготовки і досягнення високих спортивних результатів будь-якими засобами, а при цьому підготовка до реального постспортивного життя відступає на другий план [76 та ін.].

Серед основних проблем, з якими стикається атлет вищої кваліфікації, який закінчує або закінчив спортивну кар'єру, – його сформована ідентичність: він сприймає себе винятково в ролі спортсмена, який належить до певної соціальної групи, де перебував протягом багатьох років спортивної кар'єри [113, 146].

Справа в тому, що реалії сучасного спорту з їх надмірними навантаженнями і часовими витратами на тренувальну і змагальну діяльність обмежують у спортсменів протягом їх спортивного життя формування можливостей інших соціальних ролей. І це може серйозно перешкоджати переходу до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри, привести до розчарувань, втрати спортивної ідентичності і відсутності формування нової ідентичності [152].

Соціальна ідентичність – феномен, що виникає на основі усвідомлення особистістю приналежності до певної соціальної групи, в якій людина перебуває в ході своєї життєдіяльності. Розрізняють ідентичність етнічну і расову, статеву і гендерну, міську та сільську, професійну. Формування соціальної ідентичності в професійній діяльності – тривалий процес, що починається з юних років і протікає протягом всього професійного життя людини [105].

Професійна ідентичність як найважливіша складова професійного життя людини висловлює його уявлення про своє місце в професійній групі, наділяє

ціннісними орієнтирами і можливостями для самореалізації [61], забезпечуючи професійний розвиток і стійкість професійної діяльності.

Формування соціальної ідентичності багато в чому залежить від статусу соціальної групи, її положення в соціальній структурі суспільства. Якщо в першій половині ХХ століття соціальна група висококваліфікованих спортсменів не відрізнялася високим статусом, то в подальшому її статус поступово підвищувався і нині група спортсменів високої кваліфікації сприймається як досить високо статусна. Це проявляється в оцінці суспільством спортивних досягнень, в матеріальному і моральному стимулюванні праці спортсменів.

Звичайно, чим вищий соціальний статус групи, тим вища соціальна ідентичність її членів, тим менше вони сприймають наявність проблеми, пов'язаних з ідентифікацією себе з іншою групою.

Ідентичність є утворенням динамічним, зазнає змін протягом життя людини і дозволяє йому бачити своє життя в її безперервності, органічно переплітаючи минуле і майбутнє і включаючи їх в переживання сьогодення, адаптуючись до змін життєвої ситуації [105].

Процес соціальної ідентифікації полягає в тому, що всередині групи відносини все більше стабілізуються. При цьому ідентифікація членів групи стає більш деперсоналізованою, а індивідуальні властивості стають менш важливими, ніж загальні групові властивості [1].

Для більшості видатних атлетів, які присвятили спорту вищих досягнень багато років життя і важкої праці, спортивна ідентичність є центральною, а її неминуче розмивання і втрата створюють для них гостру психосоціальну проблему, серйозно ускладнюють перехід до нового постспортивного життя [113, 184].

Атлети з яскраво вираженою спортивною ідентичністю після припинення спортивної кар'єри стикаються з серйозними психологічними труднощами щодо самооцінки. Справа в тому, що колишні відомі спортсмени, раніше популярні у публіки, що користувались підвищеною увагою засобів масової інформації, прихильністю політиків, представників державних і комерційних структур,

розпечені увагою тренерів і спортивних керівників, потім протягом нетривалого часу опиняються в категорії звичайних людей, а їх місце займають нові спортивні кумири. І чим вища у атлета спортивна ідентичність, тим вужче коло його інтересів і можливостей для адаптації до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри, тим з більш гострими психологічними проблемами він стикається, і далеко не всім спортсменам вдається подолати ці проблеми [152, 159].

Можна навести чимало випадків того, як видатні спортсмени, які досягли дуже великих успіхів на Олімпійських іграх і чемпіонатах світу, але не зуміли потім подолати психологічних, соціальних і фінансових труднощів, через кілька років після припинення спортивної кар'єри робили спроби повернутися в спорт вищих досягнень. Але ці спроби в переважній більшості випадків виявилися невдалими, ще більше ускладнивши проблему спортивної ідентичності. Наприклад, тільки в плаванні можна назвати багато спортсменів, які спробували своїм поверненням у великий спорт повернути собі колишню славу і шанування, і серед них виявилися такі видатні плавці, як дев'ятиразовий олімпійський чемпіон (1968, 1972 рр.) Марк Спітц (США), п'ятиразовий олімпійський чемпіон (2000, 2004 рр.) Йен Торп (Австралія) та дворазовий олімпійський чемпіон (2000 р.) Майкл Клим (Австралія) та ін.

#### **4.3. Труднощі поєднання спортсменами процесу багаторічної спортивної підготовки з отриманням повноцінної освіти**

Під час підготовки спортсменів високого класу до постспортивного життя звертається особлива увага на отримання ними повноцінної середньої та вищої освіти в процесі занять спортом, на поєднання спортивної та освітньої кар'єр [117, 165]. Цьому сприяють різні форми навчання (в тому числі дистанційне), гнучкий графік освоєння навчальних дисциплін і складання іспитів [152].

Як вже було зазначено в розділі 1.6, багатий досвід у цій сфері був накопичений свого часу в СРСР ще в 1970–1980-х роках, коли поєднання занять спортом з навчанням у школах і ВНЗ забезпечувалося рядом організаційних

форм: створення в школах спеціалізованих спортивних класів з особливим графіком навчання; формування широкої мережі шкіл-інтернатів спортивного профілю, в яких діти, починаючи з 11–12-річного віку, мали повноцінні умови для поєднання навчання із спортивною підготовкою; надання студентам-спортсменам індивідуальних графіків навчання в ВНЗ, доповнене відрядженням викладачів-консультантів для організації навчального процесу на тренувальних зборах; створення центрів олімпійської підготовки та експериментальних груп при спеціалізованих вузах, в яких спортивна підготовка і навчання являли собою єдиний процес, та ін. [16].

Фахівці, які займаються проблемами, що виникають у спортсменів після закінчення занять спортом і переходу в звичайне життя, на жаль, не піддають серйозному аналізу сфери трудової діяльності колишніх спортсменів [117, 119, 142, 167, 184 та ін.]. Йдеться, в основному, про різного роду форми підтримки спортсменів високого класу для отримання ними повноцінної освіти і професійного навчання. Зокрема, рекомендується планувати для них програми підтримки, які дозволили б впоратися з труднощами переходу до нової кар'єри після завершення спортивної, збалансувати спосіб життя тощо. Також, рекомендуються для колишніх спортсменів різного роду семінари, що сприяють розумовому і професійному розвитку, оптимізації способу життя [134, 184]. Зосереджується увага і на підтримці здобуття вищої освіти на основі рекомендацій професійних консультантів у різних сферах і на вивченні ринку праці та зайнятості населення – знову ж за допомогою фахівців відповідного профілю і т.д. [171, 184].

При цьому залишаються без уваги ті факти, які свідчать, що спортсмени, які досягли найвищої майстерності в молодому віці після, в середньому, десятирічної підготовки, витратили на заняття спортом близько 10 тис. годин [44, 73, 74 та ін.].

У разі продовження спортивної кар'єри вони протягом кожного наступного року витрачають на спортивну підготовку, змагання, переїзди, необхідний відпочинок, відновлювальні процедури, лікування травм і інші складові спортивної діяльності, в середньому, від 1200 до 1800 год і більше щорічно,

причому від 3–4 до 7–8 год і більше в день. Таким чином, протягом наступного десятиліття, яке зазвичай завершується у 28–32 роки, заняття спортом займають у спортсмена ще близько 15 тис. годин. І кожен наступний рік успішної спортивної кар'єри, яка може тривати до 35–40 років і більше, вимагатиме приблизно таких самих часових витрат.

У зв'язку з цим виникає цілком резонне запитання: чи можуть спортсмени високої кваліфікації поєднати спортивну кар'єру з повноцінною освітою і подальшою успішною трудовою діяльністю в різних сферах, і скласти конкуренцію на ринку праці людям, які присвятили ці десятки тисяч годин не спорту вищих досягнень, а різнобічному базовому та спеціальному розвитку й освіті, виробничій практиці і тривалій трудовій діяльності?

На жаль, у численних публікаціях, присвячених проблемі здобуття спеціальності спортсменами вищої кваліфікації і виконуваний ними роботі після завершення занять спортом, ми не знаходимо вичерпної відповіді на це запитання, а вирішення вбачається, як уже зазначалося, в оптимізації процесів паралельного розвитку спортивної кар'єри й отримання освіти та професійного навчання, а також у пошуку нереалізованих шляхів і резервів у сфері підготовки до трудової діяльності внаслідок багаторічної зайнятості в спорті вищих досягнень [57, 73, 75 та ін.].

Звичайно, вдосконалення управління такими процесами є правильним і потрібним, особливо щодо тих спортсменів, які припиняють заняття спортом в юнацькому і молодому віці, однак проблеми це не вирішує.

Як свідчать наведені дані, спортивна кар'єра не залишає навіть мінімального часу для отримання повноцінної освіти і підготовки до професійної діяльності в тій чи іншій сфері. А зменшення часу, який виділяється на заняття спортом, на користь освіти неминуче знижує ефективність спортивної підготовки.

У цьому відношенні абсолютно унікальна практика існувала свого часу в НДР. Ті спортсмени цієї країни, які виявлялися безперспективними з позицій досягнення успіхів на міжнародній арені (Олімпійські ігри, чемпіонати світу), що підтверджувалося серйозним науковим і медичним аналізом, виключалися з



системи спорту вищих досягнень на будь-якому етапі багаторічної підготовки, незважаючи на поточні спортивні успіхи, бажання юних спортсменів і обурення їхніх батьків. Обґрунтування при прийнятті таких рішень було простим: спорт вищих досягнень – не та сфера, в якій цей спортсмен може принести славу своїй державі. Потрібно дякувати спорту за те, що він допоміг таким підліткам, юнакам і дівчатам, а стати міцними та здоровими, позбавленими шкідливих звичок, а подальшу долю слід пов'язувати з іншою сферою діяльності, до якої у таких молодих людей є задатки і здібності і де вони можуть принести максимальну користь країні і суспільству. Що ж стосується спортивних інтересів, то їх таким людям слід пов'язати з масовим рекреаційним та оздоровчим спортом. В результаті в НДР переважна частина дітей, підлітків, юнаків та дівчат рано припиняли професійні заняття спортом, отримуючи можливість для переорієнтації своєї кар'єри і її реалізації [73, 75, 76].

Зазначена практика може бути піддана критиці як така, що порушувала права людини на вільний вибір професії чи роду занять, але, з іншого боку, за наявності бажання спортсмен міг самостійно займатися професійним спортом за свій рахунок, не залучаючи ресурси держави. Зазначена практика, хоча і мала авторитарний характер, з одного боку дозволяла державі вивільняти ресурси і їх раціонально використовувати, а з іншого – давала можливість спортсмену без втрати часу і сил знайти собі застосування в інших сферах. Держава в даному випадку поступала як бізнесмен – не вкладала кошти у тих атлетів, у яких не бачила перспективи результатів.

Нині, з огляду на тенденції, які в останні роки проявилися в спорті вищих досягнень (різке зростання результатів, зростаючі вимоги до природної обдарованості спортсменів, збільшилася тривалість спортивної кар'єри, набагато виросли фінансові витрати на підготовку та участь в змаганнях та ін.), підхід, який реалізовувався в НДР, бачиться цікавим, зокрема, з точки зору досягнення результату та визначення позиції держави як спонсора чи головного замовника послуг у сфері спорту, в тому числі і щодо спортивних результатів на міжнародному рівні.

При цьому ми не можемо стверджувати, що він повністю відповідає принципам основоположних прав людини, та й Конституції, які гарантують право вільного вибору професії та роду заняття. Адже, коли йдеться про авторитет країни, її високий спортивний імідж на міжнародній арені, забезпечити це можуть тільки успішні виступи в найбільших змаганнях. Тому, доцільно і необхідно на кожному етапі багаторічного спортивного вдосконалення виокремлювати елітну групу спортсменів, здатних вийти на вищий міжнародний рівень, з набагато більшої кількості кваліфікованих спортсменів, які такого потенціалу не мають. Від цього виграють дійсно перспективні атлети, оскільки для їх підготовки можуть бути сконцентровані великі фінансові, організаційні, кадрові та матеріально-технічні ресурси. Виграють і інші спортсмени, які отримують можливість визначити пріоритети своєї діяльності – отримання освіти та професійних навичок, а спорт залишити захопленням і складовою частиною здорового способу життя, що формуються в системі освітніх установ, територіальних структур, спортивних клубів тощо і мають, зазвичай, громадський характер діяльності та вимагають набагато менших ресурсів і витрат часу.

При такій політиці кількість атлетів, які потребують вирішення питань їхньої освіти, професійної підготовки до трудової діяльності та соціального життя після закінчення спортивної кар'єри, мінімізується.

Багаторічна світова практика чітко виділяє тут найбільш перспективний напрям поєднання занять спортом з отриманням спеціальної освіти і професійних навичок – до наступної після закінчення спортивної кар'єри професійної та соціальної адаптації.

Найважливішим питанням, що належать до отримання спортсменом освіти і планування подальшої трудової кар'єри, є правильне визначення професії та спеціальності. На жаль, з цих позицій проблема отримання спортсменом освіти і подальшої трудової кар'єри після завершення занять спортом в спеціальній літературі практично не аналізується, а рекомендації розробляються відповідно до різних сфер професійної діяльності з урахуванням різноманіття інтересів спортсменів і різних зовнішніх факторів – особливо тих, які пов'язані з

прагненням керівництва вищих та інших навчальних закладів різного профілю залучити до навчання в них відомих спортсменів [44, 58, 76 та ін.]. І тут, як свідчить практика, у спортсмена з'являються можливості для отримання освіти в найбільш престижних у суспільній свідомості сферах – економіці, юриспруденції, політиці та ін.

Багато спортсменів користуються такими можливостями. Наприклад, олімпійська чемпіонка з вільної боротьби (Афіни-2004) Ірина Мерлені в одному з інтерв'ю [58] розповіла журналістам, що після навчання у Львівському училищі фізичної культури і спорту (де отримала ступінь молодшого спеціаліста з фізичної культури і фізичного виховання), а потім в Кам'янець-Подільському педагогічному університеті (де стала магістром за фахом «Учитель фізкультури основної школи»), вона – вже в Києві – закінчила ще один ВНЗ – Міжрегіональну академію управління персоналом за фахом «Міжнародні відносини і дипломатія» (проте, Ірина залишилася в спорті, займала посаду начальника управління спорту обласної державної адміністрації, а нині створила спортивний клуб, при цьому нічого не чути про її перехід на роботу в дипломатичній сфері).

Відомий футболіст Олег Блохін свого часу, крім Київського державного інституту фізичної культури, закінчив ще й факультет міжнародних відносин Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (хоча дипломатом не став і навряд чи стане).

Ще двоє відомих футболістів – Йозеф Сабо (в 1960-ті роки) і Олександр Шовковський (на початку ХХІ ст.) отримали дипломи про закінчення факультету (пізніше – інституту) журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (хоча ні той, ні інший так і не стали працювати в журналістиці).

Як показує проведений нами аналіз, гармонійно поєднувати отримання повноцінної освіти з успішною спортивною кар'єрою практично не вдається, а рівень отриманих у ВНЗ знань і професійних навичок через об'єктивні причини виявляється у спортсменів в кращому випадку на мінімально допустимому рівні – і на явно більш низькому, ніж у тих студентів, які не були обтяжені багатогодинними щоденними заняттями спортом і могли приділяти навчанню

значно більше сил і часу. Та й після отримання диплома про вищу освіту спортсмени, зазвичай, протягом ряду років продовжують спортивну кар'єру, тоді як їхні однолітки включаються в трудову діяльність, отримують і розвивають професійні навички і вміння, набираються досвіду і просуваються по кар'єрних сходах.

Бувають випадки (і аж ніяк не поодинокі), коли спортсмен, вельми успішно виступаючи в спорті вищих досягнень, усвідомлює, що подальша спортивна кар'єра – з прагненням до нових вершин – буде заважати йому в отриманні повноцінної освіти, що не має відношення до спорту, – і, віддаючи перевагу освіті, завершує спортивні виступи «на злеті», ще далеко не вичерпавши свій потенціал. Як приклад такого рішення наведемо талановитого молодого фігуриста другої половини 1960-х років Тімоті Вуда з США, який на X зимових Олімпійських іграх, що проходили в 1968 р. в Греноблі, став срібним призером у чоловічому одиночному катанні, зовсім небагато поступившись переможцю – австрійському спортсмену Вольфгангу Шварцу (в олімпійського чемпіона сума балів була 1904,1, а у Тімоті Вуда, який посів друге місце, – 1891,6; сума балів, виставлених цим спортсменам суддями, – відповідно 13 – у Шварца і 17 – у Вуда). Здавалося б, у наступному олімпійському циклі у американського фігуриста реальний шанс стати олімпійським чемпіоном, тим більше, що Шварц після своєї перемоги залишив олімпійський спорт. Однак Тімоті Вуд – на той час студент медичного факультету одного з американських університетів – заявив, що завершує свою спортивну кар'єру і відмовляється від спроби перемогти на XI зимових Олімпійських іграх 1972 р. у Саппоро, оскільки, як він пояснив у пресі, спорт буде заважати йому в отриманні належної медичної освіти.

В умовах перенасиченості ринку праці фахівцями з дипломами про вищу освіту, що особливо характерно, наприклад, для України, перспективи колишніх спортсменів на працевлаштування та успішну діяльність за обраною спеціальністю в переважній більшості випадків закінчуються безрезультатно.

Проте є сфера професійної діяльності з широким переліком спеціальностей, в якій спортивна кар'єра й отримані в її процесі знання, навички та досвід є потужним фундаментом для спеціальної вищої освіти, гарантією працевлаштування, ефективної професійної діяльності та соціальної адаптації в професійному середовищі. І такі знання і навички, отримані спортсменом в процесі багаторічної спортивної кар'єри, не можуть бути належним чином компенсовані жодними теоретичними і практичними заняттями. Цією сферою є сучасний спорт, що постійно розвивається як самостійна галузь професійної діяльності.

Прикладом такої вдалої кар'єри можна назвати адвокатську практику Дмитра Івануси, який, будучи членом збірної команди України з плавання, представляв Україну на Іграх Олімпіади в Атланті в 1996 року і одночасно навчався на денному відділенні юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. При цьому, відомий адвокат є спеціалістом саме в галузі спортивного права, очолює Асоціацію спортивного права і права індустрії розваг (Київ, Україна), а також є членом Юридичної комісії НОК України.

У цій сфері розширюється спектр спеціальностей і, відповідно, зростає потреба в підготовлених кадрах фахівців. Зокрема, широкий ринок праці в дитячо-юнацькому спорті, резервному спорті, спорті вищих досягнень, масовому і оздоровчому спорті, в управлінні діяльністю різних державних і громадських організацій – федерацій з видів спорту, Національного олімпійського комітету та його структур, спортивних клубів, тренувальних центрів, спортивних споруд, спеціалізованих середніх і вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, оргкомітетів змагань різного рівня тощо. Велика потреба і засобів масової інформації (насамперед телебачення) в фахівцях, які глибоко знають спорт.

Безпосередньо в сфері тренувальної діяльності нині затребувані тренери з видів спорту, з фізичної підготовки, з кардіоваскулярного тренування, спортивні психологи, спортивні фізіологи, кінезіологи, масажисти, фахівці з відновлення,

спеціалісти зі спеціального харчування, з посттравматичної реабілітації, спортивні юристи та ін.

Видатні спортсмени у ході набуття будь-якої зі спеціальностей, пов'язаних зі спортом, і роботи за цими спеціальностями спочатку отримують серйозні переваги – як психологічні, так і спеціальні – над конкурентами, які не мають відповідних спортивних досягнень і спортивного досвіду. Це зумовлює успішність трудової діяльності в згаданих сферах після завершення спортивної кар'єри, природну і швидку адаптацію колишніх спортсменів до нового соціального середовища, належну мотивацію і психічну стійкість.

Прикладами в цьому відношенні можуть бути такі відомі спортсмени, як олімпійський чемпіон Ігор-1960 (Рим) у груповій шосейній велосипедній гонці заслужений майстер спорту Віктор Капітонов та олімпійський чемпіон Ігор-1964 (Токіо) в греко-римській боротьбі заслужений майстер спорту Анатолій Колесов. Віктор Капітонов, отримавши спеціальну вищу освіту, а потім захистивши кандидатську дисертацію (в спецраді Київського державного інституту фізичної культури), протягом ряду років успішно очолював – як головний тренер – збірну команду СРСР з велосипедного спорту (шосе), спортсмени якої під його керівництвом виграли чимало золотих і інших медалей на Іграх Олімпіад 1972, 1976 і 1980 рр.

Анатолій Колесов, також отримавши спеціальну вищу освіту, в подальшому протягом ряду років своєї роботи на посаді заступника голови Споркмітету СРСР відповідав за підготовку збірних команд Радянського Союзу до Ігор Олімпіад, показавши дуже високий рівень професіоналізму в керівництві цим надзвичайно важливим напрямом.

Аналіз біографій понад ста спортсменів України – чемпіонів та призерів Олімпійських ігор різних років, переможців і призерів чемпіонатів світу з різних видів спорту – показує, що понад 90% колишніх спортсменів, які обрали спорт сферою своєї професійної діяльності, практично безболісно подолали труднощі, пов'язані з припиненням активних занять спортом і завершенням спортивної кар'єри, швидко адаптувалися до нових умов, домоглися більш-менш явних

успіхів у трудовій діяльності, а в ряді випадків – і видатних успіхів. Це стосується українських спортсменів різних поколінь – тих, хто виступав на першому етапі виходу збірних команд СРСР на олімпійські арени (1950–1960-ті роки), на наступному етапі (1970-1980-ті роки – в складі збірних команд СРСР та 1992 р. – Об'єднаної команди СНД), і в складі команд уже незалежної України (з Ігор 1994 року до сьогодні).

У таблиці 4.1 перераховано за згаданими вище етапами імена українських спортсменів – чемпіонів та призерів Олімпійських ігор, які після завершення спортивної кар'єри і отримання спеціальної вищої освіти працювали (або працюють) у сферах фізичного виховання і спорту. Хоча деякі спортсмени виступали протягом двох етапів (першого і другого або другого і третього), проте ми віднесли їх до етапу, коли були перші успіхи на Олімпійських іграх.

Наведемо кілька характерних прикладів спортивної та постспортивною трудовою діяльністю українських спортсменів [31].

Віктор Чукарін – заслужений майстер спорту, володар 11 олімпійських медалей (в тому числі 7 золотих), завойованих у змаганнях зі спортивної гімнастики на Іграх-1952 Гельсінкі і Іграх-1956 Мельбурні. Закінчив Львівський державний інститут фізичної культури (1951 р.). Заслужений тренер УРСР (1972 р.), суддя міжнародної категорії (1967 р.). Протягом ряду років працював завідувачем кафедри гімнастики Львівського ДІФКУ.

Ігор Ємчук – заслужений майстер спорту, срібний (Гельсінкі-1952) і бронзовий (Мельбурн-1956) призер Ігор Олімпіад з академічного веслування. Після закінчення Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1955 р.) закінчив Київський державний інститут фізичної культури (1960 р.). Заслужений тренер УРСР (1967 р.). Працював в КДІФК, в тому числі протягом ряду років – проректором з навчальної роботи, завідувачем кафедри веслувального спорту, завідувачем кафедри водних видів спорту, а також кілька років – головним тренером збірної команди СРСР з академічного веслування.

**Українські спортсмени – чемпіони та призери Олімпійських ігор, які після завершення спортивної кар'єри працювали (або працюють) у сферах фізичного виховання і спорту**

Етап		
1952–1968 рр.	1972–1992 рр.	з 1994 р. до сьогодні
Борис Шахлін	Анатолій Білоглазов	Андрій Сердінов
Віктор Цибуленко	Анатолій Бондарчук	Анна Безсонова
Віктор Чукарін	Вадим Гутцайт	Анна Сорокіна
Володимир Голубничий	Валерій Борзов	Володимир Кличко
Володимир Морозов	Віктор Петренко	Денис Силантьєв
Григорій Крісс	Віктор Савченко	Ельбрус Тедеев
Іван Богдан	Георгій Погосов	Інга Бабакова
Ігор Ємчук	Зінаїда Турчина	Ірина Мерлені
Ігор Тер-Ованесян	Ігор Коробчинський	Катерина Серебрянська
Лариса Латиніна	Марина Ткаченко	Наталія Добринська
Леонід Жаботинський	Олег Блохін	Олена Вітриченко
Олександр Шапаренко	Олександр Волков	Олена Говорова
Поліна Астахова	Олександр Сидоренко	Олена Пахольчик
Юрій Поярков	Олександра Тимошенко	
Юрій Титов	Олексій Михайличенко	
	Ольга Бризгіна	
	Павло Ледньов	
	Павло Пінігін	
	Сергій Білоглазов	
	Сергій Бубка	
	Сергій Новиков	
	Тетяна Макарець	
	Тетяна Самоленко	
	Юрій Седих	
	Юрій Стеценко	

Лариса Латиніна – заслужений майстер спорту, володарка 18 олімпійських медалей (у тому числі 9 золотих), завойованих у змаганнях зі спортивної гімнастики на Іграх-1956 в Мельбурні, Іграх-1960 в Римі і Іграх-1964 в Токіо. Закінчила Київський державний інститут фізичної культури (в 1959 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень протягом ряду років працювала головним тренером жіночої збірної команди СРСР зі спортивної гімнастики, а



потім – в Оргкомітеті Ігор XXII Олімпіади 1980 року в Москві. Заслужений тренер СРСР (1972 р.), суддя міжнародної категорії (1968 р.).

Борис Шахлін – заслужений майстер спорту, володар 11 олімпійських медалей (у тому числі 7 золотих), завойованих у змаганнях зі спортивної гімнастики на Іграх-1956 у Мельбурні, Іграх-1960 у Римі і Іграх-1964 у Токіо. Закінчив Київський державний інститут фізичної культури (в 1955 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень протягом кількох десятків років працював в КДІФК (доцентом кафедри гімнастики), а також був членом техкому Міжнародної федерації гімнастики (FIG). Суддя міжнародної категорії (1968 р.). Був суддею змагань зі спортивної гімнастики на кількох Іграх Олімпіад (від Мехіко-1968 до Сіднея-2000) і на чемпіонатах світу і Європи з цього виду спорту; відзначений найвищою нагородою МОК – Олімпійським орденом.

Поліна Астахова – заслужений майстер спорту, володарка 10 олімпійських медалей (у тому числі 5 золотих), завойованих у змаганнях зі спортивної гімнастики на Іграх-1956 в Мельбурні, Іграх-1960 в Римі і Іграх-1964 в Токіо. Закінчила КДІФК (1969 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень протягом кількох років працювала старшим тренером жіночої збірної команди УРСР і одним з тренерів жіночої збірної команди СРСР зі спортивної гімнастики. Заслужений тренер УРСР (1980 р.), заслужений тренер СРСР (1980 р.).

Юрій Тітов – заслужений майстер спорту, володар п'яти олімпійських медалей (у тому числі одна золота), завойованих у змаганнях зі спортивної гімнастики на Іграх-1956 в Мельбурні, Іграх-1960 в Римі і Іграх-1964 в Токіо. Закінчив КДІФК (1959 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень тривалий час працював у Спорткомітеті СРСР, очолюючи управління гімнастики. Суддя міжнародної категорії (1968 р.). Протягом кількох років був президентом Міжнародної федерації гімнастики (FIG). У 1988 р. підготував і успішно захистив у спецраді КДІФК кандидатську дисертацію.

Григорій Крісс – заслужений майстер спорту, володар п'яти олімпійських медалей (у тому числі одна золота), завойованих у змаганнях з фехтування на Іграх-1964 в Токіо, Іграх-1968 в Мехіко і Іграх-1972 в Мюнхені. Закінчив КДІФК

(1969 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень працював тренером в тій же динамівській спортшколі в Києві, де починав займатися фехтуванням, а потім замінив у ній на посаді директора свого наставника – заслуженого тренера СРСР Семена Колчинського.

Валерій Борзов – заслужений майстер спорту, володар п'яти олімпійських медалей (в тому числі дві золотих), завойованих у змаганнях з легкої атлетики на Іграх-1972 в Мюнхені і Іграх-1976 в Монреалі. Закінчив КДІФК (1971). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень – на громадській роботі, був головою Держкомспорту України (1990–1996 рр.), першим президентом Національного олімпійського комітету України (1991–1998 рр.), президентом Федерації легкої атлетики України. Член Міжнародного олімпійського комітету для України (з 1994 р. і донині), віце-президент НОК України. У 1980 р. підготував і успішно захистив у спецраді КДІФК кандидатську дисертацію.

Анатолій Бондарчук – заслужений майстер спорту, володар двох олімпійських медалей (в тому числі одна золота), завойованих у змаганнях з легкої атлетики на Іграх-1972 в Мюнхені і Іграх-1976 в Монреалі. Закінчив Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Підготував і успішно захистив (у спецраді КДІФК) кандидатську дисертацію (1972 р.), а потім – докторську дисертацію (1987 р.). Ще під час своїх спортивних виступів став займатися тренерською діяльністю, підготував дворазового олімпійського чемпіона в метанні молота (1976 і 1980 рр.) і срібного призера Ігор (1988 р.) Юрія Седих та дворазового бронзового призера Ігор (1980 і 1988 рр.) Юрія Тамма. Заслужений тренер СРСР (1976 р.).

Віктор Савченко – заслужений майстер спорту, володар бронзової (1976 р.) і срібної (1980 р.) олімпійських медалей, завойованих у змаганнях з боксу на Іграх XXI і XXII Олімпіад (в Монреалі і Москві). Закінчив Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту (1980 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень працює в ДГІФКС, в тому числі протягом ряду років (і донині) – ректор цього ВНЗ. Кандидат педагогічних наук (1989 р.), доктор педагогічних наук (1997 р.).

Сергій Бубка – заслужений майстер спорту, олімпійський чемпіон з легкої атлетики (в стрибках з жердиною) на Іграх-1988 Сеулі, багаторазовий чемпіон світу і 35-разовий рекордсмен світу. Закінчив КДІФК (1987 р.), підготував і успішно захистив кандидатську дисертацію (2002 р.), а потім – докторську (2014 р.). Член Міжнародного олімпійського комітету (з 1999 р.), член виконкому МОК (з 2000 р.), президент Національного олімпійського комітету України (з 2005 р.). віце-президент Міжнародної асоціації легкоатлетичних федерацій (IAAF), а з 2015 року – перший віце-президент IAAF.

Олена Пахольчик – заслужений майстер спорту, володарка двох бронзових олімпійських медалей, завойованих у змаганнях з вітрильного спорту на Іграх-1996 і Іграх-2000. Закінчила Мінський державний інститут фізичної культури і спорту (1986 р.). Після завершення виступів у спорті вищих досягнень працює в Національному олімпійському комітеті України.

Наталія Добринська – заслужений майстер спорту, володарка золотої олімпійської медалі, завойованої в змаганнях з легкої атлетики (в семиборстві) на Іграх-2008 в Пекіні, заступник голови комісії атлетів Європейських олімпійських комітетів. Після завершення виступів у спорті вищих досягнень та навчання в аспірантурі Національного університету фізичного виховання і спорту України підготувала і в 2015 році захистила (в спецраді НУФВСУ) дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту. Нині займається викладацькою діяльністю на кафедрі історії та теорії олімпійського спорту НУФВСУ, є активним членом Європейської комісії атлетів та членом НОК України.

В останні роки проблема поєднання спортивної кар'єри з отриманням освіти розглядається в ряді європейських країн на державному рівні [112, 175, 184 та ін.] і була предметом обговорення в Комісії атлетів МОК, на олімпійських конгресах в Парижі (1994 р.) і в Копенгагені (2009 р.), а також на засіданні Європейського парламенту [184]. В результаті цих обговорень було чітко означено необхідність паралельного розвитку двох кар'єр – спортивної та освітньої.

З ініціативи МОК і Комісії атлетів МОК в 2005 році спільно з компанією АДЕККО було запущено програму професійної адаптації спортсменів «IOC Athletes' Career Programm». Основною метою програми є максимальне сприяння атлетам в отриманні освіти під час активної спортивної кар'єри й інтеграція атлетів у майбутнє суспільне життя після завершення спортивної кар'єри. Крім цього, в рамках програми компанія АДЕККО сприяє у налагодженні зв'язку атлета з потенційним роботодавцем. Необхідно відзначити, що фахівці компанії на спеціальних тренінгах не тільки допомагають спортсменам з визначенням майбутньої професії, а й сприяють прояву у них вже вироблених в процесі спорту навичок і умінь (цілеспрямованість, дисциплінованість, результативність тощо), необхідних в інших професіях.

За час роботи програми тисячі атлетів пройшли курс професійної адаптації і, як результат, отримали можливість працевлаштування.

У світі програма реалізується у понад 35 країнах, в тому числі і з 2012 року – в Україні. Комісія атлетів НОК України створила флагманську групу українських атлетів з 12 олімпійців: Ірина Мерлені, Наталія Добринська, Ольга Коробка, Олена Цигиця, Катерина Ксенофонтова, Антоніна Єфремова, Наталія Годунко, Роман Щуренко, Наталія Ляпіна, Роман Зозуля, Олександр Воробйов та Роман Гонтюк. Зазначена група протягом кількох років проходить спеціальні тренінги. Оцінити ефективність програми ми зможемо вже найближчим часом. При цьому можна відзначити вже зараз, що абсолютна більшість учасників групи сьогодні вже працюють у спортивних організаціях або пов'язані зі спортом.

Важливо не забувати і про те, що спорт і спортсмени відіграють важливу роль у житті суспільства. Не дарма президент МОК Томас Бах у щорічному посланні напередодні 2015 року, направленому всім спортивним організаціям світу і розміщеному на сайті МОК, наголосив на важливості спорту в освіті молоді, а також створення спортивних ініціатив, що сприяють соціальній інтеграції та економічному розвитку в усьому світі.

#### **4.4. Труднощі адаптації спортсменів високої кваліфікації, які завершили спортивну кар'єру, до постспортивного життя**

Протягом спортивної діяльності мотиваційна структура спортсменів зазнає якісних і кількісних змін і має неординарний і гетерохронний характер. При цьому мотиваційна структура спортсменів відрізняється залежно від виду спортивної діяльності і її стажу, віку, статі та спортивної кваліфікації.

Демотивація в спортивній діяльності – це різке зниження її ефективності та якості. Фахівці виділяють різні причини зниження мотивації (демотиватори), які найбільш часто усвідомлювані спортсменами і нерідко спонукають (або змушують) їх завершити спортивну кар'єру [62, 65 та ін.].

Багаторічне перебування атлета в тому соціальному середовищі, яке обмежене інтересами спорту, може серйозно ускладнити процес соціалізації спортсмена в звичайному житті після завершення спортивної кар'єри. Це і зрозуміло, оскільки соціалізація охоплює процеси, завдяки яким індивід засвоює певні знання, життєві норми та цінності, способи мислення, традиції, звичаї, зразки і прийоми діяльності тощо, що дозволяють йому бути рівноправним членом суспільства.

Існують різні причини закінчення спортивної кар'єри:

1. Специфіка виду спорту, відображена в структурі змагальної діяльності і в факторах, що обумовлюють її ефективність. Наприклад, специфіка жіночої спортивної гімнастики змушує більшість спортсменок завершити спортивну кар'єру у 18-19 років, тоді як особливості веслувального і велосипедного спорту дозволяють досягти в цьому віці лише перших успіхів, а потім протягом багатьох років підвищувати спортивну майстерність і успішно виступати в найбільших змаганнях до 35-40-річного і старшого віку [73, 75, 76].

2. Травматизм та перетренування спортсменів, які особливо почастишали в останні десятиліття – через різке розширення спортивного календаря, загострення конкуренції на спортивних аренах, максимальні величини тренувальних і змагальних навантажень і труднощі, в зв'язку з цим, умов для повноцінного відновлення після навантажень і реабілітації після травм. Ця причина припинення

занять спортом виявляється для спортсменів найбільш болючою – через несподіванки і виникнення часто в молодому віці на тлі прогресу в спортивних результатах і успіхів у змаганнях [147, 165, 179].

3. Відрахування спортсмена з команди або елітної групи, зменшення фінансування і погіршення умов для спортивної підготовки. У таких випадках спортсмен, не розуміючи перспектив подальшого зростання спортивної майстерності і втративши звичне для підготовки середовище, нерідко припиняє заняття спортом, не задовольняючись підготовкою та змагальною діяльністю на більш низькому рівні [152].

4. Вікова стабілізація спортивних результатів і їх зниження, відсутність прогресу в зв'язку з вичерпанням адаптаційних резервів, вікові зміни в рівні функціональних можливостей систем організму [76, 100 та ін.].

5. Гостра конкуренція з боку юних і молодих атлетів, які досягли високої майстерності більш ефективними сучасними засобами і методами при меншому рівні мобілізації функціональних резервів організму і меншій його зношеності.

6. Невдалий виступ у найбільших змаганнях (найчастіше – на Олімпійських іграх), до яких велася тривала напружена підготовка і з виступом в яких були пов'язані надії на спортивні та життєві успіхи.

7. Прагнення до зміни способу життя, бажання отримати повноцінну освіту і забезпечити успішну постспортивну кар'єру, приділяти більшу увагу родині, мати більш різноманітне і безтурботне життя [106, 122 та ін.].

Адаптація спортсмена до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри залежить від багатьох причин.

Вимушене або незаплановане припинення спортивної кар'єри (в зв'язку з травмою, відрахуванням з команди або групи тощо) вкрай ускладнює перехід до нового життя, приводячи до зміни відносин у звичному для нього соціальному середовищі (інші спортсмени, тренери, менеджери, друзі, вболівальники та ін.), непідготовленість до нової кар'єри, психічної пригніченості через невикористаних можливостей в спорті, фінансових утруднень, складнощів в сімейних відносинах і т.д.

Зовсім інша ситуація виникає, коли спортсмен свідомо завершує свою спортивну кар'єру на тому чи іншому етапі багаторічної підготовки. Як показали різні дослідження [108, 172], добровільне усвідомлене закінчення спортивної кар'єри супроводжується посиленням відчуттям самоефективності і раціональними поведінковими реакціями, які полегшують перехід спортсмена до нового способу життя.

Зміна нових життєвих і професійних умов після завершення спортивної кар'єри відбувається значно легше і продуктивніше, якщо спортсмен ще в процесі занять спортом аналізує свої життєві і кар'єрні перспективи. При цьому важливо орієнтуватися на адаптацію до соціального середовища, а також мати план професійного розвитку і підготовки до трудової діяльності [126, 147].

Перехід здійснюється легше й ефективніше в разі різноманітності інтересів і захоплень спортсмена під час занять спортом [162], а також за наявності у нього ряду різних можливостей для постспортивної кар'єри [111, 152].

Процес переходу атлетів із системи спорту вищих досягнень у постспортивне життя і трудову діяльність перетворився в одну з гострих соціальних проблем. Це обумовлено тим, що досягнення спортивних результатів, які дозволяють успішно конкурувати на міжнародній арені, перетворює спортивну діяльність – з позицій використання спортсменом особистих ресурсів (часу, матеріально-технічних можливостей, фінансових коштів, енергії, здоров'я тощо) – в професійну діяльність [115], до того ж – в один з її найбільш трудомістких видів, які не мають аналогів у фізичному відношенні, вкрай напружених і цілком здорових психічно і, до того ж, пов'язаних з ризиком для здоров'я [75, 76].

Адаптація спортсмена до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри залежить від багатьох причин.

Вимушене або незаплановане припинення спортивної кар'єри (в зв'язку з травмою, відрахуванням з команди або групи тощо) вкрай ускладнює перехід до нового життя, приводячи до зміни відносин у звичному для нього соціальному середовищі (інші спортсмени, тренери, менеджери, друзі, вболівальники та ін.),

має місце невідповідність до нової кар'єри, психічна пригніченість через невикористані можливості в спорті, фінансові утруднення, складнощі в сімейних стосунках тощо.

Ефективні програми побудови постспортивного життя передбачають багатопланову превентивну діяльність, яка готує спортсменів до закінчення спортивної кар'єри і переходу до іншого способу життя й іншої професійної діяльності [134, 148]. Реалізація такої превентивної діяльності повинна починатися на етапі підготовки спортсмена до вищих досягнень, коли він після закінчення середньої школи вибирає сферу майбутньої професійної діяльності, вирішує питання про отримання вищої освіти, і тривати протягом усієї подальшої спортивної кар'єри [42, 44, 148, 156].

Фахівці Австралійського інституту спорту, протягом трьох десятиліть активно беруть участь у формуванні системи спорту вищих досягнень в цій країні, його організаційно-управлінському, методичному і науковому супроводі, відзначають, що ефективна система спортивної підготовки повинна забезпечувати баланс, з одного боку, між тренувальними і змагальними навантаженнями, відпочинком і відновленням, а з іншого – між усіма складовими системи підготовки і численними життєвими потребами [123].

Життєві потреби, що значно впливають на якість підготовки спортсменів і їх адаптації до нових умов життя після закінчення спортивної кар'єри, рекомендується зводити до трьох основних груп: ідентифікація і прогнозування життєвих пріоритетів; баланс між короткостроковими, середньостроковими та довгостроковими устремліннями; встановлення життєвих цілей, планування і тимчасовий менеджмент [123].

Забезпечення цих життєвих потреб і прагнень має здійснюватися через досягнення безлічі цілей, пов'язаних як зі спортивною кар'єрою, так і з освітою, родинними стосунками, соціальним життям, трудовою кар'єрою після закінчення спортивної кар'єри.

В Австралійському інституті спорту допомога спортсменам у плануванні життя і досягненні різних цілей здійснюється переважно вузькими спеціалістами



професіоналами в тій чи іншій галузі (освіта, кар'єрне планування, суспільні контакти, відносини із засобами масової інформації, навички інтерв'ю, управління, фінанси і ділова діяльність, раціональне використання часу, планування способу життя).

Аналогічна діяльність отримала розвиток в останні роки і в Великій Британії, Канаді, Норвегії, Нідерландах і ряді інших країн з високорозвиненим спортом, аналогічну діяльність здійснює компанія АДДЕКО по всьому світу через мережу своїх представництв.

Стосовно атлетів, що завершують спортивну кар'єру, стало широко використовуватися таке поняття, як «кар'єрне управління», яке орієнтоване на сприяння спортсменам в їх переході до ринку праці [152, 169, 185].

Виділяють два види такого кар'єрного управління: перший націлений на сприяння кар'єрі спортсменів у межах організації, а другий зосереджений на сприянні кар'єрі спортсменів поза організацією (на прикладі АДДЕКО) [169].

Наявність кар'єрної стратегії і її реалізація не тільки сприяють постспортивній адаптації атлета, а й помітно впливають на якість процесу спортивної підготовки, зменшуючи відчуття неспокою і невпевненості і дозволяючи спортсмену сконцентрувати свої сили й увагу на тренувальному процесі і змагальній діяльності [141, 152].

В останні роки загострилася увага до необхідності розробки методології і спеціальних програм підтримки колишніх спортсменів і спортсменів, що завершують свою спортивну кар'єру [118, 134, 152, 184 та ін.]. В основі цих програм – надання допомоги атлетам в освітньому та кар'єрному управлінні і в соціальній адаптації [68, 152].

Такі програми охоплюють різні напрями підтримки атлетів. Однак кожна з них має і свою специфіку. Наприклад, програми, що реалізуються в США і в Австралії, пов'язані переважно з кар'єрними перспективами і включають створення вакансій, тестування здібностей, професійне навчання [152].

У тренувальних центрах Канади, Норвегії та деяких інших країн надаються послуги за поєднанням занять спортом з освітою, професійною орієнтацією, соціальною адаптацією [68, 73].

У Вільному університеті Брюсселя (Бельгія) реалізується програма, в якій процеси спортивної та освітньої кар'єр органічно взаємопов'язані з трудовою практикою, що істотно полегшує процес переходу від спорту вищих досягнень до звичайного життя [118].

Національний олімпійський комітет України протягом ряду років реалізує програму адаптації колишніх спортсменів, орієнтовану на їх активну участь у соціальному житті і надання їм підтримки в освіті і працевлаштуванні [13, 42, 44].

Відповідно до рішення виконкому Національного олімпійського комітету України, прийнятого 12 січня 2011 року, починаючи з 2011 року щорічно НОК України виділяє 27 (а зараз 25) стипендій – по одній на регіон, які виплачуються через регіональні відділення НОК України атлетам, котрі завершили спортивну кар'єру і хочуть пройти практичне навчання роботі, спрямованій на розвиток олімпійського руху. Таке своєрідне стажування проходить на базі регіональних відділень і під безпосереднім керівництвом їх глав. Завдяки цій ініціативі щорічно відділення поповнюють 25–26 стипендіатів – колишніх спортсменів, які завдяки програмі практичного навчання Національного олімпійського комітету України мають можливість оволодіти основними управлінськими навичками і пройти соціалізацію в сфері управління фізичною культурою і спортом. Всього за шість років на реалізацію цієї програми було витрачено майже три мільйони гривень, програму пройшли близько 150 атлетів. Програма має позитивні результати, адже серед її учасників багато колишніх спортсменів, які на даний момент вже успішно працюють у сфері спорту чи розвивають свою кар'єру у міжнародних спортивних організаціях.

## Висновки до розділу 4

1. В умовах все більшої комерціалізації та професіоналізації сучасного олімпійського спорту, для яких характерною ознакою стало збільшення обсягів і інтенсивності тренувальних і змагальних навантажень, об'єктивною необхідністю і усвідомленою реальністю стало виділення занять спортом (на рівні спорту вищих досягнень) в самостійний вид професійної діяльності, а, відповідно до цього, і формування такої професії, як «спортсмен».

2. Серед проблем, з якими стикаються спортсмени, задіяні в спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), однією з основних є сформована спортивна ідентичність, яка виражається в тому, що атлет усвідомлює і сприймає себе винятково як спортсмен. Оскільки така спортивна ідентичність є для нього центральною, то згодом вона досить відчутно ускладнює перехід до постспортивного життя. При цьому, слід врахувати, що серйозні небезпеки для спортсмена криються в ньому самому – в його особливостях психіки, світогляді тощо, а тому нерідко амбіції атлетів високого класу заважають їм вести себе належним чином в сім'ї, суспільстві, професійній діяльності – і в той самий час можуть перешкоджати розвитку особистості.

3. У ході підготовки спортсменів високого класу до постспортивного життя слід звертати особливу увагу на отримання ними під час занять спортом повноцінної освіти (середньої та вищої). Тут складність полягає в тому, що діючому спортсмену високої кваліфікації, з одного боку, зазвичай, важко повсякденно поєднувати спортивну кар'єру з навчанням, а, з іншого боку, в подальшому, під час трудової діяльності в тій чи іншій сфері, не пов'язаній зі спортом, колишньому спортсмену важко конкурувати з тими, хто присвятив роки не спорту вищих досягнень, а отриманню належної освіти (базової та спеціальної), професійному вдосконаленню у виробничій практиці і роботі за фахом.

4. Під час отримання спортсменом освіти і планування подальшої трудової діяльності та професійної кар'єри дуже важливо правильно вибрати професію і спеціальність. Як показали проведені нами дослідження, що охоплюють вивчення

біографій понад ста відомих українських спортсменів (чемпіонів і призерів Олімпійських ігор, переможців і призерів чемпіонатів світу та ін.), існує сфера професійної діяльності (що має широкий спектр різноманітних спеціальностей), де отримані в процесі спортивної кар'єри знання і навички служать ґрунтовним і надійним фундаментом для отримання спеціалізованої вищої освіти, а також гарантією цілком гідного працевлаштування та подальшої ефективної трудової діяльності, такою сферою є спорт вищих досягнень, що вимагає не тільки тренерів з різних видів спорту, але і спортивних фізіологів, біохіміків, біомеханіка, психологів, спортивних медиків, менеджерів, юристів та інших фахівців.

5. Адаптація атлета до нових для нього умов постспортивного життя залежить від різних чинників, так чи інакше пов'язаних з причинами завершення спортивної кар'єри. Так, якщо відбувається раптове або ж вимушене її припинення (через серйозну травму, відрахування з команди), то різко і, при цьому, негативно змінюються взаємини спортсмена в звичному для нього соціальному середовищі, а сам він виявляється неготовим до нового життя і іншої професійної діяльності, через що виникають, з одного боку, фінансові та інші матеріальні труднощі, проблеми в родинному житті тощо, а з іншого боку – психічна пригніченість через невикористані можливості в спорті вищих досягнень. Якщо ж атлет на тому чи іншому етапі своєї багаторічної підготовки свідомо приймає рішення про завершення спортивної кар'єри, то ситуація складається і розвивається більш сприятливо, супроводжується раціональними поведінковими реакціями, що полегшує перехід до реалій постспортивного життя.

6. Гострі соціальні проблеми нерідко з'являються у спортсменів при поєднанні спортивної кар'єри з отриманням освіти і переході зі спорту вищих досягнень у постспортивне життя і трудову діяльність, в останні роки в різних країнах розглядаються на державному рівні, обговорювалися на олімпійських конгресах, в комісії атлетів МОК, на засіданні Європейського парламенту і на інших форумах. Також в різних країнах, у тому числі і в Україні (в основному по лінії НОК) розробляються і реалізуються спеціальні програми, спрямовані на

підтримку атлетів, що будуть доповнювати спортивну кар'єру, і підтримку колишніх спортсменів, які раніше завершили виступи в спорті вищих досягнень та перейшли в постспортивне життя.

Основні положення даного розділу відображені в публікаціях автора [45, 47, 48].

## РОЗДІЛ 5

### АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною особливістю сучасного олімпійського спорту є його інтенсивна професіоналізація та комерціалізація. Розвиток цього процесу можна пов'язати з приходом у 1980 р. до керівництва Міжнародним олімпійським комітетом Хуана Антоніо Самаранча, який ініціював та довів до практичної реалізації ряд напрямів розвитку олімпійського руху та популяризації Олімпійських ігор, які сприяли безпосередньому росту їх популярності, різко підвищили його політичну значущість та економічну могутність [70]. Тому, досить справедливо дії Самаранча під час управління міжнародним олімпійським рухом, розглядаються як «олімпійська революція», яка привела до радикальних змін діяльності усіх елементів міжнародної олімпійської системи – Міжнародного олімпійського комітету, міжнародних спортивних федерацій, національних олімпійських комітетів. Різко активізувалась діяльність з розвитку олімпійського спорту у багатьох країнах світу, олімпійський спорт перетворився у привабливу для комерційного телебачення та спонсорів сферу.

Популярність олімпійського спорту, різке зростання його значущості у житті світового суспільства стали результатом принципово нової політики Міжнародного олімпійського комітету. До приходу в керівництво МОК Х. А. Самаранча Міжнародний олімпійський комітет всіляко намагався ізолювати олімпійський спорт від політики та комерціалізації, зберегти статус аматора за олімпійськими спортсменами, уникнути кооперації з професійним спортом, допущення спортсменів-професіоналів до Олімпійських ігор. Це призвело до ізоляції спорту від життя світової спільноти, відсутності інтересу до його розвитку у політичних та ділових кругах, популярних засобах масової інформації [27, 29, 70].

Х. А. Самаранч та його прихильники в різних ланках Міжнародної олімпійської системи відразу зняли усі ті проблеми, які призводили до ізоляції олімпійського спорту від інших сфер життя світової спільноти. Були розроблені

та успішно реалізувались програми співробітництва з найбільшими компаніями у різних сферах виробництва та надання послуг, які стали активними спонсорами МОК та заходів, що проходили за його підтримки [75]; найбільші телеканали включили популяризацію олімпійського спорту, трансляцію Олімпійських ігор у ряд пріоритетних та комерційно вигідних проектів [77]; керівники та політичні лідери різних країн побачили в олімпійському спорті могутній інструмент популяризації політики та демонстрації досягнень їхніх країн на світовій арені, розширення міжнародного співробітництва, консолідації та розвитку патріотизму націй, впровадження передових досягнень в різні сфери життя, відволікання дітей та молоді від негативних проявів сучасного життя [32].

Зміна ставлення до олімпійського спорту у більшості країн світу, особливо високо розвинутих та тих, що розвиваються, привела до інтенсивного розвитку інфраструктури для спорту вищих досягнень, збільшення масовості, створення ефективних систем олімпійської підготовки з потужним фінансовим, кадровим, науково-методичним та організаційним забезпеченням. Це дало поштовх не тільки безперервному росту спортивних досягнень та конкуренції на світовій та олімпійській аренах, але й поступовій комерціалізації та професіоналізації олімпійського спорту, розвитку широкомасштабної системи спортивних змагань, більша частина яких набула комерційного характеру.

У різних країнах почала активно розвиватися професія «спортсмен», яка в багатьох випадках стала суто прибутковою. У підготовку спортсменів поступово включилась велика кількість спеціалістів різного профілю – менеджерів, тренерів, лікарів, інженерів, представників різних галузей науки – теорії та методики підготовки спортсменів, фізіологів, біохіміків, фармакологів, психологів, економістів, юристів та ін.

У результаті усіх цих змін процес підготовки до змагальної діяльності спортсменів, залучених у систему олімпійського спорту, суттєво розширюється та ускладнюється, потребує значних часових затрат – до 5–6 та більше годин щоденно, а також всебічної організаційно-управлінської, матеріально-фінансової, методичної, наукової та медичної підтримки [28, 68].

Труднощі, що виникли через це, загострились та суттєво вплинули на збільшення тривалості спортивної кар'єри в олімпійському спорті. Якщо в 1970-х – 1980-х роках, у період найгострішої конкуренції на олімпійській арені СРСР та США, великих країн «західного» світу та, так званого, соціалістичного табору, кар'єра більшості спортсменів завершувалась до 23–25-річного віку, а заняття спортом охоплювали період від 7–8 до 12–15 років [8, 74], то нині тривалість спортивної кар'єри у більшості провідних спортсменів практично подвоїлася.

Сьогодні середній вік атлетів, які виступають на вищому рівні у багатьох видах спорту перевищив 30-річний рубіж, а багато з них успішно виступають до 40–45-річного віку та витрачають на підготовку до вищих досягнень 10–15 років, а потім протягом 10–20 років активно виступають у багатьох спортивних змаганнях.

Для сучасного олімпійського спорту, як справедливо відмічають спеціалісти [29, 32, 180], характерний інтенсивний розвиток індустрії підготовки та змагальної діяльності спортсменів, перетворення її в специфічну сферу політичного та соціального впливу, інтенсивної економічної діяльності. У її ефективності зацікавлені не тільки спортивні організації, але й численні представники політичних сил та ділових кругів, орієнтовані на використання спорту у політичних та економічних цілях [32].

Зрозуміло, що умови сучасного спорту ставлять особливі вимоги до способу життя спортсменів, вимагають особливих зусиль у сферах організації, матеріально-технічного, фінансового, кадрового, медичного та наукового супроводу підготовки, пов'язані з виникненням у спортсмена багатьох проблем психічного, емоційного, соціального характеру, включаючи проблеми отримання освіти, професійної та соціальної адаптації після завершення кар'єри, житлово-побутового, матеріального, сімейного характеру.

Усе це загостило увагу до формування так званого оточуючого середовища, яке включає багато факторів, здатних як позитивно, так і негативно вплинути на його спосіб життя, якість підготовки та змагальної діяльності.



Вивченню цих факторів, як і формуванню ефективного оточуючого середовища, приділяється значна увага уже протягом кількох років.

Проте, раніше інтерес як науковців, так і практиків спорту обмежувався, в основному, факторами, пов'язаними безпосередньо з тренувальним процесом і змагальною діяльністю – оснащенням місць тренування і змагань, медичним і науковим забезпеченням, кваліфікацією тренерів, можливостями використання засобів відновлення і реабілітації і т.п. [41, 71, 89, 95 та ін.].

Нині поняття «оточуюче середовище» різко розширилося і охопило безліч факторів, що знаходяться власне поза системою підготовки і змагань, але здатних зробити істотний, а, іноді, і вирішальний вплив на професійну діяльність спортсменів, це – ряд факторів соціально-політичного і економічного [32, 116, 121], організаційно-управлінського [32, 74], культурно-освітнього характеру [14, 129].

Міжнародний олімпійський комітет, стурбований необхідністю створення навколо спортсмена сприятливого навколишнього середовища, створив у 2010 р. Комісію з антуражу атлетів, покликану оптимізувати взаємовідносини спортсмена з оточенням, розуміючи під ним широке коло осіб і організацій – спортивні організації, спонсорів, тренерів, медичний персонал, науковців, юристів, агентів, члені сімей; тобто всіх, хто здатний вплинути на стан і ефективність діяльності спортсмена. Природно, що успішність діяльності Комісії з антуражу атлетів, МОК та інших організацій, що входять до міжнародної олімпійської системи в цьому напрямі вимагають серйозного наукового обґрунтування.

На жаль, вивчення численних факторів середовища, що оточує спортсмена і впливає на ефективність його підготовки і змагальної діяльності, в більшості випадків здійснювалося поза серйозним вивченням і узагальненням поглядів самих видатних спортсменів, які зазнали на собі як позитивний, так і негативний вплив різного роду зовнішніх факторів. У зв'язку з цим наше дослідження, яке спирається на широкомасштабне вивчення і узагальнення матеріалів, що відображають досвід великої кількості видатних атлетів – чемпіонів та призерів чемпіонатів світу та Олімпійських ігор, суттєво збагачує поняття «оточуюче

середовище», розширює уявлення про роль різного роду факторів їх впливу на спосіб життя спортсменів, їхній психічний і емоційний стан, якість підготовки та участі у змаганнях.

Узагальнення поглядів спортсменів на досліджувану проблему дозволяє розділити фактори оточуючого середовища на дві основні групи. Одна з них охоплює різного роду чинники, що знаходяться власне у системі спорту – взаємини між спортсменом і тренером, стосунки особистого тренера і тренера збірної команди, якість побудови тренувального процесу, медичного і наукового забезпечення, травматизм, справедливість комплектування збірних команд, рівень суддівства, взаємини в команді, якість інвентарю та обладнання, можливість тренуватися в різних кліматичних і географічних умовах, конкурентне середовище в підготовці та ін. Друга група пов'язана з факторами, які виникають поза сферою спорту – поєднання занять спортом з освітою, житлово-побутові умови, відносини з керівництвом спортивних організацій, діяльність Всесвітнього антидопінгового агентства, фінансове, організаційне та матеріально-технічне забезпечення підготовки, відносини з представниками засобів масової інформації тощо.

Отримані матеріали уточнили й об'єктивізувати роль різних чинників, істотно розширивши уявлення в цій сфері, відображені в ряді як окремих [137, 170 та ін.], так і узагальнюючих [32, 129, 176] робіт.

Принципова особливість і новизна нашого дослідження проявилася в ретроспективному вивченні проблеми навколишнього середовища, починаючи з 1950-х років до теперішнього часу. Це дозволило визначити значущість тих чи інших факторів зовнішнього середовища залежно від історичного етапу розвитку спорту вищих досягнень та системи спортивної підготовки, соціально-політичних і економічних умов, стану розвитку науки, організаційних основ підготовки, системи підготовки тренерів тощо.

Наприклад, проблеми пов'язані зі зміною громадянства і переїздом в інші країни виявилися лише в останні роки. Перевантаженість спортивного календаря, небезпека надмірно інтенсивної змагальної діяльності для якості підготовки та

здоров'я спортсменів також проявилася лише недавно. Для останніх років характерна і група факторів, пов'язаних з процесами глобалізації сучасного світу, комерціалізацією і професіоналізацією спорту. Особливої гостроти набули проблеми, обумовлені поширенням допінгу і діяльністю Всесвітнього антидопінгового агентства, взаємовідносинами спортсменів з представниками засобів масової інформації.

Дія багатьох зовнішніх чинників залишається стабільною протягом багатьох років. В основному вони стосуються взаємин в команді, з тренером, спортивними керівниками, якості тренувального процесу і його матеріально-технічного та організаційного забезпечення. Залишаються актуальними питання, пов'язані з об'єктивністю суддівства, справедливістю відбору та комплектування збірних команд, кваліфікацією тренерів та інших фахівців.

У дисертації піддано розгляду різні аспекти проблем, пов'язаних із виділенням спорту в самостійний вид професійної діяльності і формуванням такої професії як «спортсмен». Піддано аналізу і проблему формування спортивної ідентичності, яка виражається в тому, що спортсмен сприймає себе виключно як спортсмена. Як свідчить ряд досліджень, виконаних в цій сфері, спортивна ідентичність формується у спортсмена протягом багатьох років [113, 131, 133, 135]. І це цілком природно, тому що напружена тренувальна діяльність, величезна кількість змагань зі специфічним середовищем дуже жорсткої конкуренції практично не залишають часу не тільки на активне життя і захоплення в інших сферах діяльності, а і на родинні стосунки, отримання повноцінної освіти. Крім цього, багаторічна і постійна гостра конкуренція в боротьбі за право опинитися в команді, а потім в змаганнях різного рівня формують у спортсменів певні особливості психіки і світогляду [1]. Все це нерідко ускладнює професійну і соціальну адаптацію спортсменів після завершення спортивної кар'єри [107, 122, 134, 142].

Труднощі постспортивного життя спортсмена багато в чому пов'язані з отриманням освіти під час занять спортом. По-перше, спортсмену високої кваліфікації важко поєднувати спортивну кар'єру з повноцінним навчанням, а

наявність диплома про вищу освіту далеко не завжди підкріплена належною готовністю до професійної діяльності за отриманою спеціальністю. По-друге, колишньому спортсмену важко конкурувати з тими, хто присвятив роки не спорту, а повноцінній освіті і вдосконаленню подальшої трудової діяльності [134, 142, 171]. Спортсмени, які звикли до лідерства, перемог і успіхів, визнання і поваги в спортивному середовищі, шанування з боку любителів спорту, популярності в колі друзів і знайомих, зазвичай, виявляються не готовими до тієї ролі, в якій вони опиняються після завершення спортивної кар'єри [113, 131, 133, 135].

В останні роки, через зазначені причини ця проблема привертає велику увагу представників спортивних організацій, фахівців різного профілю і громадськості. Як вихід з положення рекомендується реалізація двох паралельних кар'єр – спортивної та освітньої, що готує спортсменів до трудового життя після закінчення занять спортом [131, 133, 135]. При цьому, поза увагою знаходиться сфера професійної діяльності, в якій можуть знайти своє місце спортсмени після завершення кар'єри [14].

Наші дослідження показали, що таке визначення не вирішує проблеми, через відсутність достатнього часу для поєднання двох кар'єр. Нагадаємо, що спорт вищих досягнень вимагає від спортсмена як мінімум 4-5 годин тренувальної роботи, підготовки до неї, аналізу тренувальних програм і їх результатів, спілкування з тренером і іншими фахівцями, відновлювальних процедур, спеціального харчування та ін. Загалом щоденні тимчасові витрати на спорт становлять до 7-8, а іноді і 9-10 годин [8, 74]. Розраховувати в таких умовах на поєднання двох кар'єр не зовсім реально [47].

Наші дослідження показали, що найбільш радикальним вирішенням проблеми є орієнтація спортсменів на отримання освіти і подальшої трудової діяльності переважно в сфері спорту.

По-перше, слід зазначити, що сучасний спорт являє собою винятково широкі можливості для трудової діяльності в широкому спектрі різноманітних спеціальностей.

По-друге, вже тільки багаторічні заняття спортом на вищому рівні збагачують спортсмена величезним масивом знань і досвіду, отриманого як у результаті тренувальної та змагальної діяльності, так і багаторічного навчання з багатьма фахівцями, які працюють у сфері спорту. Подібна практика, звичайно доповнює отримання освіти у вищих навчальних закладах спортивного профілю, є достатньою підставою для подальшої трудової діяльності.

По-третє, перехід до постспортивної трудової діяльності в сфері спорту, є звичним життям і природною ситуацією для колишнього спортсмена, не викликає особливих психологічних і професійних труднощів.

І, нарешті, по-четверте, що важливо, спортсмен залишається в тому середовищі, в якому його авторитет і заслуги не відходять на другий план, а, навпаки, дають йому перевагу в працевлаштуванні, відносинах з колегами на роботі, оточуючому соціальному середовищі [13, 46].

Таким чином, проведені нами дослідження істотно розширюють уявлення про особливості середовища, що оточує підготовку і змагальну діяльність спортсменів, розкриває наявні в цій галузі проблеми і труднощі, показує шляхи їх вирішення і подолання. Це особливо важливо у зв'язку з суттєвим підвищенням уваги до спортсмена і його проблем з боку Міжнародного і національних олімпійських комітетів, міжнародних і національних федерацій з видів спорту, різних спортивних організацій країн і регіонів [91]. Сьогодні, як ніколи раніше, світова громадськість сприймає та усвідомлює той факт, що центральною фігурою в сучасному спорті є спортсмен, від майстерності і досягнень якого, його способу життя, здоров'я і благополуччя залежать авторитет і стабільність олімпійського спорту. Тому цілком природно, що створення навколо спортсмена сприятливого навколишнього середовища вимагає серйозного вивчення і обґрунтування.

Результати проведених досліджень знайшли відображення в різнобічній діяльності Національного олімпійського комітету України із забезпечення та оптимізації тренувальної та змагальної діяльності спортсменів-олімпійців, їх соціальної та трудової адаптації після завершення спортивної кар'єри.

Результати досліджень впроваджено в діяльність обласних відділень Національного олімпійського комітету України, рекомендовано до використання національними федераціями з олімпійських видів спорту, впроваджено в навчальний процес вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту.

## ВИСНОВКИ

1. Головними фігурами в олімпійському спорті є спортсмени, причому не тільки в суто спортивних, а й в соціальних аспектах, оскільки саме вони своїми виступами створюють такі масштабні, захопливі й емоційні видовища, як спортивні змагання. Проте, при всьому цьому атлети є найбільш уразливими і найменш захищеними серед усіх, хто задіяний у спорті вищих досягнень (і перш за все – в олімпійському спорті). Саме тому спортсмени стикаються з дуже великою кількістю різноманітних (не тільки суто спортивних, а й соціальних, економічних, психологічних та інших) проблем, які породжуються різними негативними факторами, що діють усередині сфери спорту і поза нею.

2. Фактори, що так чи інакше впливають на життя і професійну спортивну діяльність атлетів, задіяних у різних видах спорту вищих досягнень, мають або об'єктивний характер (у зв'язку зі специфікою виду спорту – вік початку занять спортом, вік завершення спортивної кар'єри тощо), або суб'єктивний (вибір виду спорту, травми і їхні наслідки, різні причини, що змушують атлета закінчити заняття спортом, тощо), або змішаний – об'єктивно-суб'єктивний характер (кількість годин, витрачених спортсменом на тренувальну і змагальну діяльність, питання поєднання занять спортом з навчанням та ін.).

3. Увесь великий комплекс багатогранних проблем, з якими стикаються спортсмени, задіяні в спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), можна розділити на дві великі групи. Одна об'єднує проблеми, породжувані факторами, які впливають на спортсменів всередині сфери спорту. А в іншу входять проблеми, що обумовлені факторами, котрі впливають на спортсменів ззовні сфери їх тренувальної і змагальної діяльності.

4. Різноманітні чинники, що впливали і впливають на спортсменів України, задіяних у спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), класифіковані залежно від історичного етапу. До першого етапу віднесено чинники, які були актуальними в цій сфері в період 1952–1991 рр. (тобто з першого для спортсменів СРСР, у тому числі і українських атлетів, виступу на

олімпійській арені в Гельсінкі на Іграх XV Олімпіади 1952 року – і до розпаду СРСР у 1991 році) і зберегли свою актуальність після здобуття Україною державної незалежності. На другому етапі аналізувалися фактори, що стали актуальними для спортсменів нашої країни в незалежній Україні (1991 і до сьогодні) як у зв'язку з різноманітними процесами, що відбувалися в цей період у світовому спорті вищих досягнень (перш за все в олімпійському спорті), так і з політичними, соціальними, економічними та іншими процесами в самій країні, в тому числі у вітчизняному спорті вищих досягнень та в різних суміжних з ним сферах.

5. До першого етапу належать фактори, які були актуальними для радянських (в тому числі українських) спортсменів в 1952–1991 рр. і залишилися актуальними і нині, а саме: взаємини спортсмена з тренером, недостатня професійна кваліфікація тренера, його педагогічні та організаційні здібності, риси характеру; неоптимальна побудова тренувального процесу, зайве форсування спортивної підготовки, перевантаження та ін.; некваліфіковане і тенденційне суддівство спортивних змагань, «навколоспортивні ігри» спортивних чиновників та інших функціонерів, їх упереджене і несправедливе ставлення до спортсменів; травматизм і його наслідки; незадовільні умови проведення тренувальних занять, неякісні та застарілі спортивні снаряди, інвентар та обладнання, складні спортивні споруди; незбалансоване харчування, нераціональний режим дня, порушення правил здорового способу життя; використання допінгу й інших заборонених у спорті засобів і методів; проблеми, що породжуються труднощами поєднання тренувальної та змагальної діяльності з навчанням і т.д.

6. На другому етапі виділено чинники, які стали особливо актуальними для українських атлетів у період з 1991 року і нині, а саме: надмірне захоплення спортсменів участю в комерційних турнірах, що шкодить планомірній олімпійській підготовці; зміна громадянства – з переїздом з України в інші держави і виступом за них на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу та інших міжнародних змаганнях – і інші явища, пов'язані з глобалізацією сучасного світу, комерціалізацією олімпійського спорту; збільшення тенденції до переходу



спортсменів з «любителів» у «професіонали» (в тих видах спорту, де зберігається такий поділ, наприклад, у боксі); від'їзд за кордон не тільки відомих українських спортсменів, а й ряду досвідчених українських тренерів; незадовільне фінансове і матеріально-технічне забезпечення вітчизняного спорту вищих досягнень, в тому числі і провідних українських спортсменів, чії умови життя і професійної спортивної діяльності, зазвичай, далекі від належних; нерідке залучення українських спортсменів до політичних кампаній, бізнес-проектів та інших різних комерційних акцій.

7. В умовах великих обсягів високих навантажень у тренувальній та змагальній діяльності спортсменів, задіяних у сучасному спорті вищих досягнень (включаючи олімпійський спорт), і, що особливо актуально, за значної його професіоналізації і комерціалізації, виділення занять спортом у вид професійної діяльності і формування відповідної професії «спортсмен» стало об'єктивною необхідністю й усвідомленою реальністю цієї сфери. Протягом останніх декількох десятиліть у різних олімпійських видах спорту було переконливо показано, що спортсмени можуть прогресувати протягом ряду років після виходу на рівень вищих спортивних досягнень і ще багато років зберігати конкурентоспроможність на олімпійській і світовій аренах.

8. До числа основних проблем, з якими стикається атлет вищої кваліфікації, який завершує або закінчив спортивну кар'єру, належить його сформована спортивна ідентичність: він сприймає себе винятково в ролі спортсмена, який входить до тієї соціальної групи, в яку атлет входив протягом багатьох років своєї тренувальної та змагальної діяльності в спорті вищих досягнень. Оскільки для більшості висококваліфікованих атлетів (особливо – видатних) їхня спортивна ідентичність є центральною, то її неминуче розмивання і втрата після завершення спортивної кар'єри створюють для спортсмена гостру психосоціальну проблему, серйозно утруднює йому перехід до нового – постспортивного – життя.

9. У ході підготовки спортсменів високого класу до життя після завершення занять спортом, особлива увага звертається на отримання

повноцінної середньої і вищої освіти під час спортивної кар'єри і оптимальне її поєднання зі спортивною кар'єрою. При цьому висококваліфікованим діючим спортсменам часто важко поєднувати активну багаторічну тренувальну і змагальну діяльність з процесом отримання належної освіти і подальшою успішною трудовою діяльністю в тій чи іншій сфері, й складно конкурувати на ринку праці з людьми, які присвятили ці роки не спорту вищих досягнень, а різнобічній базовій і фаховій освіті, виробничій практиці і тривалій трудовій діяльності.

10. Найважливішим питанням, що стосується отримання спортсменом освіти і планування подальшої трудової діяльності (професійної кар'єри), є правильний вибір професії та спеціальності. Як показує проведений аналіз, спортсмену практично не вдається гармонійно поєднувати отримання повноцінної освіти з успішною спортивною кар'єрою. Рівень знань і професійних навичок, отриманих у ВНЗ студентом-спортсменом, через об'єктивні причини виявляється в кращому випадку на мінімально допустимому рівні, який явно нижчий, ніж у тих студентів, які не були обтяжені багатогодинними щоденними заняттями спортом і могли приділяти навчанню значно більше сили і часу. У той самий час, як показало проведене нами вивчення біографій понад ста відомих спортсменів – переможців та призерів Олімпійських ігор і чемпіонатів світу з різних видів спорту, є сфера професійної діяльності (з дуже широким переліком спеціальностей), в якій спортивна кар'єра й отримані в її процесі знання, навички та досвід складають потужний фундамент для отримання спеціальної вищої освіти, служать, як правило, гарантією працевлаштування і ефективної трудової діяльності. Ця сфера – сучасний спорт, який постійно розвивається як самостійна галузь професійної діяльності, що вимагає фахівців різного профілю.

11. Адаптація спортсмена до нових умов життя після завершення спортивної кар'єри залежить від багатьох причин. Вимушене або незаплановане її припинення (через серйозну травму, в зв'язку з відрахуванням з команди тощо) вкрай ускладнює перехід атлета до нового для нього

постспортивного життя, спричиняючи зміни у звичному для нього соціальному середовищі, психічну пригніченість через невикористані можливості в спорті, невідповідність до нової професійної кар'єри, фінансові ускладнення, проблеми у сімейних стосунках тощо. Інша ситуація виникає, коли атлет на тому чи іншому етапі багаторічної підготовки свідомо завершує свою спортивну кар'єру. Таке його рішення супроводжується посиленням відчуттям самоефективності і раціональними поведінковими реакціями, що полегшує атлету перехід до нового способу життя.

12. В останні роки з боку Міжнародного олімпійського комітету і національних олімпійських комітетів різних країн посилилась увага до необхідності розробки методології і спеціальних програм підтримки колишніх спортсменів і спортсменів, які завершують спортивну кар'єру. Програму адаптації колишніх спортсменів, орієнтовану на їх участь у соціальному житті і надання їм підтримки в освіті і працевлаштуванні, протягом ряду років реалізує і Національний олімпійський комітет України.

Подальші дослідження будуть присвячені вивченню необхідності багаторічного перебування у сфері спорту вищих досягнень великої кількості спортсменів, які не мають реальних перспектив для досягнення результатів міжнародного рівня, їх соціального і морально-психологічного стану, перспектив постспортивної кар'єри; поглибленим дослідженням, спрямованим на оптимізацію способу життя, спортивної та освітньої діяльності спортсменів протягом багаторічної кар'єри, що забезпечують їх різнобічний розвиток, життєві та професійні перспективи після завершення спортивної кар'єри.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 201–211.
2. Альетти П. Травмы в футболе: механизм и эпидемиология / П. Альетти, Д. Заччеротти, П. Биасе, Ф. Лателла // Спортивные травмы. Клиническая практика предупреждения и лечения. – К.: Олимпийская литература, 2003. – С. 229–234.
3. Андрен-Сандберг А. Травмы в гандболе / А. Андрен-Сандберг // Спортивные травмы : Клиническая практика предупреждения и лечения; пер. с англ. – К.: Олимп. л-ра, 2003. – С. 273–275.
4. Беляков В. Т. Мастерство советских гимнастов / В. Т. Беляков. – М.: Физкультура и спорт, 1955. – 212 с.
5. Бобров В. М. Рыцари спорта / В. М. Бобров. – М.: Советская Россия, 1971. – 238 с.
6. Богатырев Е. Г. Юрий Седых / Е. Г. Богатырев. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 48 с.
7. Болотников П. Г. Последний круг / П. Г. Болотников. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 208 с.
8. Большакова И. В. Периодизация многолетней подготовки пловцов: дис.... канд. наук по физ. восп. и спорту. – 24.00.01 "Олимпийский и профессиональный спорт" / Большакова Ирина Витальевна, НУФВСУ. – К., 2014. – 289 с.
9. Бондар Ю. В. Герої XXIV Олімпіади / Ю. В. Бондар, І. І. Заседа, А. Л. Иванов та ін. – К.: Здоров'я, 1989. – 208 с.
10. Бондарчук А. П. Автографы золотого молота / А. П. Бондарчук. – К.: Молодь, 1984. – 126 с.
11. Борзов В. Ф. 10 секунд – целая жизнь / В. Ф. Борзов. – К.: Молодь, 1987. – 119 с.

12. Бубка С. Н. Попытка в запасе / С. Н. Бубка. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 160 с.
13. Бубка С. Н. Олимпийский спорт в обществе: история развития и современное состояние / С. Н. Бубка. – К.: Олимп. лит., 2012. – 260 с.
14. Бубка С. Н. Олимпийский спорт: древнегреческое наследие и современное состояние: дис. ... доктора наук по физ. воспитанию и спорту: спец. 24.00.01 / С. Н. Бубка; НУФВСУ. – К., 2013. – 498 с.
15. Бурла А. М. Первым буду я... [О биатлонисте А. Тихонове] / А. М. Бурла. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 224 с.
16. Вайцеховский С. М. Система спортивной подготовки пловцов к Олимпийским играм: автореф. дис.... д-ра пед. наук / С. М. Вайцеховский. – М., 1985. – 52 с.
17. Волошин А. П. На олімпійській хвилі / А. П. Волошин. – К.: МП Леся, 2007. – 448 с.
18. Габорець В. С. Гандбольна зірка із Закарпаття / В. С. Габорець. – Ужгород: КП Ужгородська міська друкарня, 2009. – 254 с.
19. Голубев В. Л. Николай Андрианов / В. Л. Голубев. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 48 с.
20. Голубев В. Л. Гимнастика / В. Л. Голубев. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – 48 с.
21. Голубев В. Л. Александр Дитятин / В. Л. Голубев. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 40 с.
22. Гончаренко О. Г. Повесть о коньках / О. Г. Гончаренко. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 160 с.
23. Грана У. А. Повреждения в гимнастике / У. А. Грана, Г. Г. Уокер // Спортивные травмы: Клиническая практика предупреждения и лечения. – К.: Олимпийская литература, 2003. – С. 353–359.
24. Григорян Л. Г. И снова – гонг! / Л. Г. Григорян, С. В. Чумаков. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 192 с.

25. Гришин Е. Р. 500 м / Е. Р. Гришин. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 335 с.
26. Гришин Е. Р. Или-или / Е. Р. Гришин. – М.: Физкультура и спорт, 1976. – 224 с.
27. Дрюков В. Сучасний стан розвитку літніх олімпійських видів спорту в Україні / В. Дрюков, О. Дрюков // Актуал. пробл. фіз. культури і спорту. – 2013. Вип. 28 - № 3. – С. 3 – 21.
28. Дрюков В. Формування організаційної структури спорту відповідно до навколишнього середовища сучасної системи підготовки спортсменів / В. Дрюков, Ю. Павленко // Актуал. пробл. фіз. культури і спорту. – 2016. Вип. 35 - № 1. – С. 3 – 10.
29. Дэвис Д. А. Эффект Олимпийских игр. Как спортивный маркетинг создает сильные бренды. – 2-е изд., испр. и доп. : пер. с англ. / Д. А. Дэвис. – М. : Рид Медиа, 2013. – 384 с.
30. Емчук И. Ф. Одержимость / И. Ф. Емчук, Г. Е. Аронов. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 192 с.
31. Енциклопедія олімпійського спорту України / Кол. авт. [за ред. В. М. Платонова]. – К.: Олімп. л-ра, 2005. – 464 с.
32. Есентаев Т. К. Окружающая среда тренировочной и соревновательной деятельности спортсменов: дис. канд. наук по физ. воспитанию и спорту: спец. 24.00.01 / Т. К. Есентаев; НУФВСУ. – К., 2016. – 191 с.
33. Емчук И. Ф. Голуби дороги / И. Ф. Емчук. – К.: Молодь, 1960. – 136 с.
34. Жаботинский Л. И. Сталь и сердце / Л. И. Жаботинский. – М.: Физкультура и спорт, 1969. – 215 с.
35. Железняк Я. На олімпійських полігонах / Я. Железняк. – К.: Здоров'я, 1980. – 96 с.
36. Заседа І. І. Олімпійці / І. І. Заседа. – К.: Молодь, 1975. – 224 с.
37. Зачетка чемпионов. – К.: Газета «Сегодня». – 2015. – 9 сент. – С. 21–23.
38. Иванов Д. И. Василий Алексеев / Д. И. Иванов. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 44 с.

39. Иванов Д. И. Русский исполин – Василий Алексеев / Д. И. Иванов. – М.: Советская Россия, 1980. – 144 с.
40. Идеалы и ценности олимпизма, проблемы и перспективы современного олимпийского движения // Наука в олимп. спорте. – 2014. – № 3. – С. 83–87.
41. Иоффе Л. А. Система восстановления и повышения работоспособности / Л. А. Иоффе // Современная система спортивной подготовки. – М.: СААМ, 1995. – С. 281–305.
42. Коваленко Н. Проблемы, с которыми сталкиваются спортсмены в спорте высших достижений / Н. Коваленко // Наука в олимп. спорте. – 2015. – № 1. – С. 71–83.
43. Коваленко Н. Негативні фактори, які впливають на відомих спортсменів у спорті вищих досягнень / Н. Коваленко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2015. – №3. – С. 104–109.
44. Коваленко Н. Объективные и субъективные факторы, влияющие на жизнь и профессиональную деятельность спортсменов Украины / Н. Коваленко // Наука в олимп. спорте. – 2015. – № 3. – С. 64–68.
45. Коваленко Н. Проблемы спортсменов, связанные с их социальной самоидентификацией, трудностями в получении полноценного образования и необходимостью адаптации к обычной жизни после окончания спортивной карьеры / Н. Коваленко // Наука в олимпийском спорте. – 2015. – № 4. – С. 74–87.
46. Коваленко Н. Сучасні проблеми спортсменів України у спорті вищих досягнень / Н. Коваленко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2015. – №4. – С. 12–16.
47. Коваленко Н. Роль оптимального вибору спортсменами профіля вуза для послідувочей успішної професійної трудової діяльності / Н. Коваленко // Молодь та олімпійський рух : Зб. тез доповідей VIII Міжнародної наук. конференції, 10-11 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – К., 2015. – С. 243-244. – Режим доступу: [www.uni-sport.edu.ua/sites/default/files/zbirnyk\\_materialiv\\_04.08.2015\\_1.pdf](http://www.uni-sport.edu.ua/sites/default/files/zbirnyk_materialiv_04.08.2015_1.pdf).

48. Коваленко Н. Социальная самоидентификация спортсменов в спорте высших достижений / Н. Коваленко // Молодь та олімпійський рух : Збірник тез доповідей ІХ Міжнародної наукової конференції, 12-13 жовтня 2016 року [Електронний ресурс]. – К., 2016. – С. 408-409. – Режим доступу: [http://www.unisport.edu.ua/sites/default/files/foto\\_legk\\_atletics/legk\\_2012/zbirnyk\\_tez\\_2016\\_11.pdf](http://www.unisport.edu.ua/sites/default/files/foto_legk_atletics/legk_2012/zbirnyk_tez_2016_11.pdf)
49. Козлова Е. К. Подготовка спортсменов высокой квалификации в условиях профессионализации легкой атлетики / Е. К. Козлова. – Киев: Олимп. лит., 2012. – 368 с.
50. Крисс Г. Я. Формула бою / Г. Я. Крисс. – К.: Здоров'я, 1980. – 96 с.
51. Кузнецов В. В. Олимпийские кольца «королевы спорта»: Бег, бег, бег... (Легкая атлетика на Олимпиадах) / В. В. Кузнецов, В. П. Теннов. – М.: Советская Россия, 1979. – 128 с.
52. Куценко Я. Г. У житті і спорті / Я. Г. Куценко. – К.: Молодь. 1971. – 316 с.
53. Латынина Л. С. Равновесие / Л. С. Латынина. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 240 с.
54. Латынина Л. С. Гимнастика сквозь годы / Л. С. Латынина. – М.: Советская Россия, 1977. – 157 с.
55. Лейбовский В. В. Виктор Маркин / В. В. Лейбовский. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 48 с.
56. Леонидов Л. Ю. Татьяна Казанкина / Л. Ю. Леонидов. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 48 с.
57. Лубышева Л. И. Современный спорт в условиях новой социокультурной реальности / Л. И. Лубышева // Олимпийский спорт и спорт для всех: материалы XIX Междунар. науч. конгр. – Ереван, 2015. – С. 353–356.
58. Люлька О. Зачетка чемпионов / О. Люлька, Д. Мещерякова, Е. Павлова [и др.] // Сегодня. – 09.09.2015 г.
59. Манкин В. Г. Белый треугольник / В. Г. Манкин. – М.: Молодая гвардия, 1976. – 208 с.



60. Мехелен В. Распространенность и степень серьезности спортивных травм / В. Мехелен // Спортивные травмы: Основные принципы профилактики и лечения; пер. с англ. – К.: Олимпийская литература, 2002. – С. 15–23.

61. Михляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования / А. В. Михляева, П. В. Румянцева. – СПб.: Из-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – С. 8–47.

62. Мнацакян Б. Х. Влияние различных демотиваторов на изменение мотивации спортсменов, прекративших активные занятия спортом / Б. Х. Мнацакян, Г. Г. Виласян // Олимпийский спорт и спорт для всех: материалы XIX Междунар. науч. конгр. – Ереван, 2015. – С. 360–364.

63. Нетто И. А. Это футбол / И. А. Нетто. – М.: Физкультура и спорт, 1974. – 200 с.

64. Нилин А. П. Василий Трофимов / А. П. Нилин. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 160 с.

65. Олимпийский спорт: в 2 т. / В. Н. Платонов, М. М. Булатова, С. Н. Бубка и др. – [под общ. ред. В. Н. Платонова]. – К.: Олимп. лит., 2009. – Т. 1. – 736 с.

66. Олимпийский спорт: в 2 т. / В. Н. Платонов, С. Н. Бубка, М. М. Булатова и др. – [под общ. ред. В. Н. Платонова]. – К.: Олимп. лит., 2009. – Т. 2. – 696 с.

67. Орлов Р. В. Людмила Кондратьева / Р. В. Орлов. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 48 с.

68. Павленко Ю. О. Організаційно–методологічні основи формування науково–методичного забезпечення підготовки національних команд до Олімпійських ігор: дис.... доктора наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / Ю. О. Павленко. – К., 2012. – 428 с.

69. Петрусевич А. Год до Рио: где наши 24 медали? / А. Петрусевич. – К.: Газета «2000». – 2015. – 28 авг.

70. Платонов В. Н. Олимпийский спорт: [учебник]: в 2 кн. / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – К.: Олимп. л-ра, 1994. – Кн. 1. – 496 с.

71. Платонов В. Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте / В. Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 1997. – 584 с.

72. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте: общая теория и ее практические приложения / В. Н. Платонов. – К.: Олимп. л-ра, 2004. – 808 с.

73. Платонов В. Н. Спорт высших достижений и подготовка национальных команд к Олимпийским играм. Отечественный и зарубежный опыт: история и современность / В. Н. Платонов. – М.: Сов. спорт, 2010. – 312 с.

74. Платонов В. Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение / В. Н. Платонов. – К.: Олимп. лит., 2013. – 624 с.

75. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учебник [для тренеров] : в 2 кн. / В. Н. Платонов. – К.: Олимп. лит., 2015. – Кн. 1. – 680 с.

76. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учебник [для тренеров] : в 2 кн. / В. Н. Платонов. – К.: Олимп. лит., 2015. – Кн. 2. – 770 с.

77. Платонов В. Организационно-управленческие модели подготовки спортсменов высокой квалификации в условиях политизации и коммерциализации олимпийского спорта / В. Платонов, Т. Есентаев // Наука в олимпийском спорте. – 2015. – № 2. – С. 19–26.

78. Попов С. Г. Нелли Ким / С. Г. Попов, А. К. Сребницкий. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – 48 с.

79. Пушкарьов К. М. На олімпійському п'єдесталі / К. М. Пушкарьов. – К.: Молодь, 1963. – 96 с.

80. Пушкарев К. М. В. Борзов / К. М. Пушкарев. – М.: Физкультура и спорт, 1974. – 150 с.

81. Рейзер Л. Ю. Вячеслав Фетисов / Л. Ю. Рейзер. – М.: Физкультура и спорт, 1989. – 48 с.

82. Роднина И. К. Олимпийская орбита / И. К. Роднина, А. Г. Зайцев. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 302 с.

83. Ростовцев Д. Е. Зеркало скорости / Д. Е. Ростовцев. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 192 с.
84. Салуцкий А. С. Всеволод Бобров / А. С. Салуцкий. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 334 с.
85. Середина А. А. В любую погоду / А. А. Середина. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 160 с.
86. Скляренко А. А. Юрий Захаревич / А. А. Скляренко. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 176 с.
87. Снегирев В. Владислав Третьяк / В. Снегирев. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 48 с.
88. Сосновский И. Ю. Юрик Варданян / И. Ю. Сосновский. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 48 с.
89. Суслов Ф. П. Экологические условия и система спортивной подготовки / Ф. П. Суслов // Современная система подготовки спортсмена. – М.: СААМ, 1995. – С. 305–323.
90. Томенко О. А. Сессии и программы международной олимпийской академии как средство олимпийского образования / О. А. Томенко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Х.: ХДАФК, 2013. – № 2. – С. 55-57.
91. Томенко О. А. Особливості освітньої діяльності Спортивного комітету України / О. А. Томенко, А. Д. Красілов // Спортивний вісник Придніпров'я: науково-практичний журнал. – Дніпропетровськ, 2016. – № 3. – С. 222-225.
92. Турищева, Борзов, Карпов, Третьяк. – [Сборник]. – М.: Молодая гвардия, 1978. – 143 с.
93. Уильямс М. Эргогенные средства в системе спортивной тренировки / М. Уильямс. – К.: Олимп. лит., 1997. – 256 с.
94. Фесенко С. Л. Быстрая вода / С. Л. Фесенко. – К.: Молодь, 1967. – 144 с.
95. Фискалов В. Д. Спорт и система подготовки спортсменов / В. Д. Фискалов. – М.: Сов. спорт, 2010. – 392 с.

96. Чен Е. Б. Молот на рекордной орбите / Е. Б. Чен. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 192 с.
97. Шапаренко А. М. Золотое весло капитана / А. М. Шапаренко. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 80 с.
98. Шапаренко О. М. Золоті весла / О. М. Шапаренко. – К.: Здоров'я, 1979. – 102 с.
99. Шахлин Б. А. Моя гимнастика / Б. А. Шахлин. – М.: Физкультура и спорт, 1973. – 47 с.
100. Шахлин Б. А. Олимпийский орден / Б. А. Шахлин. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 256 с.
101. Шахлин Б. Путь к пьедесталу / Б. Шахлин. – К.: Олимп. лит., 2009. – 136 с.
102. Штейнбах В. Л. Герои олимпийских баталий / В. Л. Штейнбах. – [2-е изд., доп.]. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – 216 с.
103. Штейнбах В. Л. Век олимпийский. Книга I. 1896–1963 / В. Л. Штейнбах. – М.: Терра-Спорт; Олимпия Пресс, 2002. – 344 с.
104. Штейнбах В. Л. Век олимпийский. Книга II. 1964–2000 / В. Л. Штейнбах. – М.: Терра-Спорт; Олимпия Пресс, 2002. – 584 с.
105. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 344 с.
106. Юсин А. А. Что получает победитель / А. А. Юсин. – М.: Советская Россия, 1989. – 224 с.
107. Allison M. T. Career problems and retirement among elite athletes: The female tennis professional / M. T. Allison, C. Meyer // *Sociology of Sport J.* – 1988. – Vol. 5. – P. 212–222.
108. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control / A. Bandura. – New York: W. H. Freeman, 1997.
109. Beunen G. Growth and physical performance relative to the timing of adolescent spurt / G. Beunen, R. M. Malina // *Exercise and Sport Science Reviews.* – 1988. – Vol. 16. – P. 503-540.

110. Beunen G. Growth and biological maturation: relevance to athletic performance / G. Beunen, R. M. Malina // *The Child and Adolescent Athlete* / eds. by G. Beunen, R. M. Malina. – Oxford: Blackwell Science, 1996. – P. 3-24.

111. Blinde E. M. A reconceptualization of the process of leaving the role of elite athlete / E. M. Blinde, S. L. Greendorfer // *Intern. Review for Sociology of Sport*. – 1985. – Vol. 20. – P. 87–93.

112. Bouchetal P. F. Carriere sportive. Projet de vie. / P. F. Bouchetal, V. Leseur, N. Debois // Paris: INSEP–Publications, 2006.

113. Brewer B. W. Athletic identity: Hercules' muscles or Achilles heel? / B. W. Brewer, J. L. Van Raalte, D. E. Linder // *Intern. J. of Sport Psychology*. – 1993. – Vol. 24. – P. 237–254.

114. Clark J. Olympic Athletes: the Pressures of Winning / J. Clark // XIII Olympic Congress. – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 546–547.

115. Conzelmann A. Professional careers of the German Olympic athletes / A. Conzelmann, S. Nagel // *Intern. Rev. for the Sociology of Sport*. – 2003. – Vol. 38. – P. 259–280.

116. De Bosscher V. Managing high performance sport at the national policy level / V. De Bosscher, M. van Bottenburg, S. Shibl, P. De Knop // *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 45–64.

117. De Knop P. Sports management – A European approach to the management of the combination of academics and elite–level sport / P. De Knop, P. Wylleman, J. Van Hoecke, L. Bollaert // *Perspectives – The interdisciplinary series of physical education and sport science* / ed. by S. Bailey // *School Sport and Competition*. – Oxford: Meyer & Meyer Sport, 1999. – Vol. 1. – P. 49–62.

118. De Knop P. 20 jaar Topsport en Studie in publicaties en presentaties [20 years elite sport and study in publications and presentations] / P. De Knop, P. Wylleman. – Unpublished raw data, 2008.

119. Donnelly P. Problems associated with youth involvement in high-performance sport / P. Donnelly // Intensive participation in children's sports / ed. by B. R. Cahill, A. J. Pearl. – Champaign, IL: Human Kinetics, 1993. – P. 95–126.

120. Durantez C. Olympia los juegos Olympicas antiguas / C. Durantez // Buzlata-Pamplona. – Tomo I. – 1975, Espania. – 249 p.

121. Ferkins L. The governance of high performance sport / L. Ferkins, M. van Bottenburg // Managing high performance sport / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 115–136.

122. Fernandez A. Assessing reasons for sports career termination: Development of the athletes' retirement decision inventory (ARDI) / A. Fernandez, Y. Stephan, E. Fouquereau // Psychology of Sport and Exercise. – 2006. – Vol. 7. – P. 407–421.

123. Fricker P. Support services in athletic development: good practices from the field / P. Fricker // Managing high performance sport / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 183–204.

124. Grouber A. J. Psychiatric and medical effects of anabolic-androgenic steroid use in women / A. J. Grouber, H. G. Pope // Psychother. Psychosom. – 2000. – № 69. – P. 19-26.

125. Guo J. Specific support for Athletes: the Earlier, the better / J. Guo // XIII Olympic Committee, 2009. – P. 551-552.

126. Hawkins K. Athlete/coach career development and transition / K. Hawkins, F. W. Blann. – Canberra, Australia: Australian Sports Commission, 1993.

127. Herzog M. The athletes development, place and role in society / M. Herzog // Centennial Olympic Congress Report, 1994. – P. 177.

128. Hesketh B. Dilemmas in training for transfer and retention / B. Hesketh // Applied Psychology. – 1997. – Vol. 46. – P. 317–386.

129. Houlihan B. Commercial, political, social and cultural factors impacting on the management of high performance sport / B. Houlihan // Managing high performance sport / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 17–29.

130. Kannus P. Posttraumatic anterior cruciate ligament insufficiency as a cause of osteoarthritis in a knee joint / P. Kannus, M. Jarvinen // Clin. Rheumatol. – 1989. – № 8. – P. 251-260.

131. Lally A. Identity and athletic retirement: A prospective study / A. Lally // Psychology of Sport and Exercise. – 2007. – Vol. 8. – P. 85–99.

132. Laseter J. Anabolic steroid-induced tendon pathology: a review of the literature / J. Laseter // Meet. Sci. Sports Exerc. – 1991. – № 23. – P. 1-3.

133. Lavalley D. Retirement from sport and the loss of athletic identity / D. Lavalley, S. Gordon, J. R. Grove // J. of Personal and Interpersonal Loss. – 1997. – Vol. 2. – P. 129–147.

134. Lavalley D. Career development programs for athletes / D. Lavalley, T. Gorely, R. M. Lavalley, P. Wylleman // Career development programs: Preparation for life long career decision making / ed. by W. Patton, M. McMahon. – Camberwell, Australia: Australian Council for Educational Research Press, 2001. – P. 125–133.

135. Li H. Y. Validation of the athletic identity measurement scale with a Hong Kong sample / H. Y. Li. – Melbourne: Victoria University, 2006.

136. Lucas J. A. Future of the Olympic Games / J. A. Lucas. – Champaign: Human Kinetics, 1992. – 231 p.

137. Mazanov J. The management of performance-enhancing drugs in high performance sport / J. Mazanov // Managing high performance sport / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 272–282.

138. Michina H. Tendon injuries induced by exercise and anabolic steroids in experimental mice / H. Michina // Int. J. Orthop. – 1987. – № 11. – P. 62-157.

139. Miller G. Behind the Olympic Ring / G. Miller. – Lynn, Massachusetts: H. O. Zimman, 2004. – P. 97-107.

140. Müller N. Die olympische idee Piere de Coubertin und Carl Diem in ihrer answirkung auf die IOA: diss. ... doct. / N. Müller. – Graz, 1975.

141. Murphy S. Transitions in competitive sport: Maximizing individual potential / S. Murphy // Sport psychology interventions / ed. by S. M. Murphy. – Champaign, IL: Human Kinetics, 1995. – P. 331–346.

142. Naul R. The elite athlete career: Sport pedagogy must counsel social and professional problems in life development / R. Naul // *Psycho-social issues and interventions in elite sport* / ed. by D. Hackfort. – Frankfurt: Lang, 1994. – P. 237–258.

143. O'Connor P. J. Physical and emotional problems of elite female gymnasts (letter) / P. J. O'Connor, R. D. Lewis // *New England J. Med.* – 1997. – № 336. – P. 140-141.

144. Oswald D. Nationality in sport / D. Oswald // *XIII Olympic Congress*. – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 57-58.

145. Parssinen M. Steroid use and long-term health risk in former female athletes / M. Parssinen, T. Seppala // *Sport. Med.* – 2002. – № 32. – P. 83-94.

146. Pearson R. E. Transitions of athletes: Developmental and preventive perspectives / R. E. Pearson, A. J. Petitpas // *J. of Counseling and Development*. – 1990. – Vol. 69. – P. 7–10.

147. Perna F. M. The influence of career planning, race, and athletic injury on life satisfaction among recently retired collegiate male athletes / F. M. Perna, R. L. Ahlgren, L. Zaichkowsky // *The Sport Psychologist*. – 1999. – Vol. 13. – P. 144–156.

148. Petitpas A. J. A career assistance program for elite athletes / A. J. Petitpas, S. Danish, R. McKelvain, S. Murphy // *J. of Counseling Development*. – 1992. – Vol. 70. – P. 383–386.

149. Pipe A. Drugs in sport: past, present and future / A. Pipe // *Symposium on Drugs and Sport : Issues and Perspectives*. RSC and UK Sport. – Manchester, 2002.

150. Pound R. The Commercialization of Sport: Dilemma or Deliverance? / R. Pound // *Proc. Olympic Congress of Centenary*. – 1994. – P. 9–11.

151. Pound R. W. Continental rotation for games / R. W. Pound // *XIII Olympic Congress*. – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 244.

152. Reints A. Managing athletes' post-athletic careers / A. Reints, P. Wylleman // *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 221–236.



153. Ringuet C. Addressing Athletes' & Organisations' Interests in the Olympic Movement / C. Ringuet // XIII Olympic Congress. – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 542–543.

154. Sandelin J. Sports injuries in large urban population: Occurrence and epidemiological aspects / J. Sandelin, S. Santavirta, R. Lattila, S. Sama // Int. J. Sport Med. – 1987. – № 8. – P. 61-66.

155. Scanlan T. K. An in-depth study of former elite figure skaters: 1. Introduction to the project / T. K. Scanlan, G. L. Stein, K. Ravizza // J. Sport and Exerc. Psychology. – 1989. – Vol. 11. – P. 54–64.

156. Schlossberg N. Counseling adults in transition: Linking practice with theory / N. Schlossberg, E. B. Waters, J. Goodman. – New York: Springer, 1995.

157. Schneider A. Ethical issues / A. Schneider // Women in Sport / ed. by B. L. Drinkwater. – Oxford: Blackwell Science Ltd, 2000. – P. 430-440.

158. Segura J. Sports Drug Testing. / J. Segura // JEC Sci. Conf.: Doping Sport. – Website: [www.blues.uab.es/olimpic.studies/doping/segura.htm](http://www.blues.uab.es/olimpic.studies/doping/segura.htm), 2003. – P. 1–4.

159. Shachar B. Career decision-making and adjustment difficulties among retired Athletes: A comparison between coaches and noncoaches / B. Shachar, B. Brewer, A. E. Cornelius, J. Petitpas // Kinesiologia Slovenica. – 2004. – Vol. 10. – P. 71–85.

160. Shilbury D. Sport management in Australia: An organizational overview / D. Shilbury, P. Kellett. – [4th ed.]. – Victoria, Australia: Strategic Sport Management, 2011.

161. Sigman S. M. Are we all Dopes? A behavior law & economics Approach to legal regulation of doping in sport / S. M. Sigman // Marquette Sports Law Rev. – 2008. – Vol. 19, № 1. – P. 126-208.

162. Sinclair D. A. Positive transitions from high performance sport / D. A. Sinclair, T. Orlick // The Sport Psychologist. – 1993. – Vol. 7 (20). – P. 138–150.

163. Smith A. D. Gymnastics / A. D. Smith // Women in Sport / ed. by B. L. Drinkwater. – Oxford: Blackwell Science Ltd, 2000. – P. 494-509.

164. Sotiriadou P *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – 320 p.

165. Stambulova N. B. *Athletic retirement: A cross-national comparison of elite French and Swedish athletes* / N. B. Stambulova, Y. Stephan, U. Japhag // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2007. – Vol. 8. – P. 101–118.

166. Stephan Y. *Repercussions of transition out of elite sport on subjective well-being: A one-year study* / Y. Stephan, J. Bilard, G. Ninot, D. Delignieres // *J. of Appl. Sport Psychology*. – 2003. – Vol. 15. – P. 354–371.

167. Stephan Y. *The body matters: Psychophysical impact of retiring from elite sport* / Y. Stephan, M. Torregrosa, X. Sanchez // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2007. – Vol. 8. – P. 73–83.

168. Stronach M. *Sport career transition: the case of elite Indigenous Australian boxers* / M. Stronach // *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 226–229.

169. Sturges J. *A longitudinal study of the relationship between career management and organizational commitment among graduates in the first ten years at work* / J. Sturges, D. Guest, N. Conway, K. M. Davey // *J. of Organizational Behavior*. – 2002. – Vol. 23. – P. 731–748.

170. Sweetenham B. *Strategies for preparing international winning teams and athletes* / B. Sweetenham // *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 80–83.

171. Taelman K. *How athletes can be coached during/through the transition into higher education: structure and content of career support in Flanders* / K. Taelman // *Managing high performance sport* / ed. by P Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P 169–172.

172. Taylor J. *Career termination among athletes* / J. Taylor, B. C. Ogilvie // *Handbook of sport psychology* / ed. by R. N. Singer, H. E. Hausenblas, C. M. Janelle. – New York: Wiley, 2001. – P. 45–58.

173. Tofler I. R. Physical and emotional problems of elite gymnasts / I. R. Tofler, B. K. Stryer, L. J. Micheli, L. R. Herman // *New England J. Med.* – 1996. – № 335. – P. 281-283.

174. Tonoli G. Athlete's career / G. Tonoli // *XIII Olympic Congress.* – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 543-545.

175. Van Aken I. Het recht van een getalenteerd kind om al dan niet sportkampioen te worden / The right of the young talented athlete to (not) become a champion! / I. Van Aken, P. Wylleman, K. Taelman [et al.] // *Tijdschrift Jeugd – en Kinderrechten.* – 2008. – Vol. 2. – P. 101–109.

176. Van Hoecke J. Quality and performance management of national sport organizations: measuring and steering the performance of the distribution network / J. Van Hoecke, H. Schoukens, P. De Knop // *Managing high performance sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 87–114.

177. Varona D. de. Relationship between the athletes, the clubs, federations and NOCs / D. de Varona // *XIII Olympic Congress.* – Lausanne, Switzerland: International Olympic Committee, 2009. – P. 47-49.

178. Voy R. *Drugs, Sport and Politics* / R. Voy. – Champaign, Illinois: Leisure Press, 1991. – P. 198–199.

179. Werthner P. Retirement experiences of successful Olympic athletes / P. Werthner, T. Orlick // *Int. J. of Sport Psychology.* – 1986. – Vol. 17. – P. 337–363.

180. Westerbeek H. The influence of commercialization and globalization on high performance sport / H. Westerbeek, A. Hahn // *Managing High Performance Sport* / ed. by P. Sotiriadou, V. De Bosscher. – London: Routledge, 2013. – P. 239–254.

181. Wright J. E. Anabolic steroids and athletics / J. E. Wright // *Exerc. Sport Sci. Res.* – 1980. – № 8. – P. 149-202.

182. Wylleman P. *Career transitions and sport: Research and applications* / P. Wylleman, D. Lavallee. – Morgantown, WV: Fitness Information Technology. – 2004.

183. Wylleman P. From talented to elite to retired athlete: A holistic perspective on career development and transitions / P. Wylleman // *During the Personal Lifestyle*

Conference 2008 'The Contribution of Performance Lifestyle to Athlete Legacy'.  
London: UK Sport, 14 May. – 2008.

184. Wylleman P A developmental and holistic perspective on athletic career development / P. Wylleman, A. Reints, P. De Knop // *Managing high performance sport* / ed. by P. Soti-riadou, V. De Bosscher. – New York: Routledge, 2013. – P. 159–182.

185. Zaichkowsky L. Factors affecting transition from intercollegiate sport / L. Zaichkowsky, G. Lipton, G. Tucci // *Innovations in sport psychology: linking theory and practice* / ed. by R. Lidor, M. Bar-Eli. – Netanya, Israel: The Wingate Institute of PE. and Sport, 1997. – P. 782–784.

## **ДОДАТКИ**

### Анкета

Ф.И.О. \_\_\_\_\_  
 Год рождения \_\_\_\_\_ Пол \_\_\_\_\_  
 Вид спорта \_\_\_\_\_  
 Стаж занятий спортом (с начала и до окончания карьеры) \_\_\_\_\_  
 Дата и время заполнения анкеты \_\_\_\_\_

**Инструкция.** Вам предложены вопросы, касающиеся Вашей профессиональной спортивной карьеры. Внимательно прочтите их и дайте ответ напротив каждого из них.

1. Возраст начала занятий спортом \_\_\_\_\_

2. Причины, по которым вы начали заниматься спортом \_\_\_\_\_  
 \_\_\_\_\_

3. Возраст первого успеха \_\_\_\_\_

призёр национальных первенств среди юниоров

призёр национальных первенств среди взрослых

4. Возраст достижения наивысших результатов \_\_\_\_\_

5. На каких соревнованиях \_\_\_\_\_

6. В каком возрасте Вам легче всего было справляться даже с самыми большими нагрузками \_\_\_\_\_

7. Факторы, на Ваш взгляд, способствующие достижению наивысших результатов \_\_\_\_\_  
 \_\_\_\_\_

8. Возраст ухода из спорта \_\_\_\_\_

9. Причины, вынудившие Вас закончить занятия спортом \_\_\_\_\_  
 \_\_\_\_\_

10. Уровень Ваших достижений на момент ухода со спорта \_\_\_\_\_  
 \_\_\_\_\_

11. Количество часов, затраченных

• на тренировочную деятельность:

○ за всю карьеру \_\_\_\_\_

○ в годы наивысших нагрузок \_\_\_\_\_

• на соревновательную деятельность

○ за всю карьеру \_\_\_\_\_

○ в годы наивысших нагрузок \_\_\_\_\_

12. Количество дополнительных часов, затраченных на подготовку в целом (переезды к местам сборов и соревнований, дополнительный отдых, собрания,

беседы с тренером и т.п.) \_\_\_\_\_

13. Трудности, возникшие в связи с необходимостью совмещать:

• учебу в школе с занятиями спортом \_\_\_\_\_

• учебу в вузе с занятиями спортом \_\_\_\_\_

14. Было ли у Вас свободное время при занятиях спортом на уровне высших достижений (общение с друзьями, родными, культурно-развлекательные мероприятия и т.п.) \_\_\_\_\_

15. Чему Вы отдавали предпочтение в свободное от спорта время (отметить необходимое):

чтению книг

поискам разнообразной информации в сети Интернет

общению с родными и близкими людьми

повышению самообразования

походам на экскурсии, в музеи, кино

отдыху

другое \_\_\_\_\_

16. Травмы и профессиональные заболевания в течение спортивной карьеры:

• характеристика травм (вид, тяжесть, количество) \_\_\_\_\_

• количество пропущенных дней из-за травм \_\_\_\_\_

17. Как долго, приступив к активным занятиям спортом, Вы еще ощущали влияние полученной травмы \_\_\_\_\_

18. Ощущали ли Вы последствия травм после окончания занятий спортом, если да, то в чем это проявлялось \_\_\_\_\_

19. Образование (в каком возрасте, какой ВУЗ окончил, форма обучения (очная-заочная) и по какой специальности) \_\_\_\_\_

20. Трудовая деятельность после окончания спортивной карьеры \_\_\_\_\_

21. Вы работаете по специальности, полученной в ВУЗе (если нет, то кем) \_\_\_\_\_

22. Общественная деятельность после окончания спортивной карьеры \_\_\_\_\_

23. Откуда Вам поступили предложения относительно общественной деятельности после окончания спортивной карьеры \_\_\_\_\_

24. Какие трудности Вы испытывали после окончания спортивной карьеры:

• в области образования \_\_\_\_\_

• в профессиональной деятельности \_\_\_\_\_

• при трудоустройстве \_\_\_\_\_

• в состоянии здоровья \_\_\_\_\_

• в социальной адаптации \_\_\_\_\_

• в семейных отношениях \_\_\_\_\_

• материальные \_\_\_\_\_

25. Со стороны кого Вы получили наибольшую поддержку после ухода со спорта:

тренера

друзей

семьи

Министерства молодежи и спорта Украины

Национального олимпийского комитета Украины

федерации

ФСТ

другое (указать) \_\_\_\_\_

**Спасибо за сотрудничество!**



## АКТ

## впровадження результатів наукових досліджень

## у практику діяльності Міністерства молоді та спорту України

Ми, ті, які підписалися нижче, **заступник директора департаменту олімпійського спорту Федюшина Тетяна Андріївна** та представник НУФВСУ, **проректор з науково-педагогічної роботи Борисова Ольга Володимирівна** склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» **Коваленко Наталія Петрівна** внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Практичні рекомендації до проектів нормативно-правових актів, які розробляє Мінмолодьспорт щодо покращення системи олімпійської підготовки та соціального захисту спортсменів і тренерів.</p> <p>Форма впровадження: включення рекомендацій у проект Концепції олімпійської підготовки до Ігор XXXII Олімпіади у Токіо 2020 року та нормативно-правових актів, якими регулюється призначення державних стипендій, стипендій Кабінету Міністрів України та НОК України.</p> <p>Використання практичних рекомендацій під час впровадження спеціальної програми олімпійської підготовки найсильніших атлетів України, з концентрацією зусиль на відносно невеликій кількості атлетів, що дозволить акумулювати фінансові, науково-методичні та організаційні ресурси на їх підготовці та покращання істотних умов щодо соціального захисту спортсменів та тренерів.</p>	<p>Вперше здійснено всебічне вивчення ролі і місце спортсмена в сучасному спорті вищих досягнень, численні труднощі і фактори ризику, які обмежують ефективність тренувальної та змагальної діяльності, зокрема стосунки з тренерами та адміністративним апаратом, нераціонально побудовані підготовка і змагальна діяльність, травми і захворювання, використання речовин і методів, віднесених до допінгу тощо, а також факторів, які впливають на творчу працю та високий спортивний результат.</p> <p>Рекомендовано для використання при формуванні планів підготовки спортсменів елітної групи до Олімпійських ігор та офіційних міжнародних змагань, визначенні системи соціального захисту спортсменів та тренерів.</p>	<p>Сприяє реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, реалізації Закону України «Про фізичну культуру і спорт» щодо посилення ролі, значення та відповідальності спортсмена, стимулювання до досягнення ним високих спортивних результатів, які впливатимуть на позитивний імідж України у світовому спортивному русі, і врахування його соціальних, побутових, освітніх потреб під час спортивної діяльності та по її завершенню.</p> <p>Використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяє покращенню олімпійської підготовки та соціальному захисту спортсменів, що в свою чергу, сприятиме піднесенню іміджу України на світовій арені.</p>

**Автор, розробник:**

Представник НУФВСУ:

**проректор з науково-педагогічної роботи**

Установа, де здійснювалося впровадження:

**Заступник директора департаменту олімпійського спорту Мінмолодьспорту**

**Н.П.Коваленко**

**О.В. Борисова**

**Т.А. Федюшина**



## А К Т

## впровадження результатів наукових досліджень

## у практику діяльності Національного олімпійського комітету України

Ми, ті, які підписалися нижче, Президент НОК України Бубка Сергій Назарович та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи Борисова Ольга Володимирівна склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» Коваленко Наталія Петрівна внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Посилення позицій щодо відповідальності оточення спортсмена за дотримання ним вимог Олімпійської хартії, зокрема у частині комерційних прав спортсмена, взаємодії із засобами інформації, підпорядкування вирішення спірних питань, виконання Антидопінгового кодексу Олімпійського руху, Медичного кодексу Олімпійського руху й Етичного кодексу МОК.</p> <p>Форма впровадження: Типовий контракт із членом делегації на Олімпійські ігри із вказаними змінами було затверджено постановою виконкому НОК України із подальшим врахуванням на майбутні Олімпійські ігри.</p> <p>Впровадження практичних рекомендацій щодо внесення відповідних змін у контракт посилює відповідальність оточення спортсмена, є однією із форм реалізації політики МОК щодо захисту прав спортсменів та посилення ролі і відповідальності антуражу атлета.</p>	<p>Уперше представлено у вигляді цілісної системи сукупність проблем і чинників ризику, з якими стикаються спортсмени безпосередньо у сфері спорту вищих досягнень, зокрема у частині стосунків із антуражем, щодо використання речовин і методів, віднесених до допінгу тощо.</p> <p>Доповнено дані про різноманітні фактори, що впливають на спортсменів, мають динамічний характер і залежать як від історичного етапу розвитку спорту вищих досягнень, так і від ставлення держави до розвитку спорту і досягнень на світовій та олімпійській аренах, фінансових, матеріально-технічних, організаційних можливостей системи спорту вищих досягнень.</p> <p>Рекомендовано для використання при укладенні контрактів з членами делегацій на олімпійські ігри, контрактів федерацій із тренерами, лікарями, іншим оточенням спортсмена.</p>	<p>Сприяє реалізації вимог Олімпійської хартії, рішень XII Олімпійського конгресу, рекомендацій Олімпійського порядку денного 2020, місії Національного олімпійського комітету України щодо посилення ролі, значення та відповідальності оточення спортсмена, захисту атлетів. Встановлює відповідальність оточення спортсмена за дотримання ним вимог Олімпійської хартії, виконання Антидопінгового кодексу Олімпійського руху, Медичного кодексу Олімпійського руху й Етичного кодексу МОК.</p>

Автор, розробник:  
Представник НУФВСУ:  
проректор з науково-педагогічної роботи  
Установа, де здійснювалося впровадження:  
Президент НОК України

Н.П.Коваленко

О.В. Борисова

С.Н.Бубка



## А К Т

**впровадження результатів наукових досліджень  
у практику діяльності Олімпійської академії України**

Ми, ті, які підписалися нижче, директор Олімпійської академії України **Єрмолова Валентина Михайлівна** та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи **Борисова Ольга Володимирівна**, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» Коваленко Наталія Петрівна внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Практичні рекомендації щодо створення умов для реалізації «подвійної кар'єри» для спортсменів через раціональне поєднання освітнього й виховного процесів та спортивного удосконалення.</p> <p>Форма впровадження: врахування відповідних позицій при формуванні планів закладів освіти з навчальної, виховної та позаурочної роботи. Тренінги для педагогічних працівників під час щорічних семінарів Олімпійської академії України.</p>	<p>Вивчено питання ролі та місця спортсмена у сучасному світі; необхідність його всебічного та ґрунтового розвитку як гармонійної особистості, важливість врахування потреб спортсмена під час його активної спортивної кар'єри щодо освіти, культурного розвитку, медичного та психологічного супроводу, доступу до сучасних інноваційних знань, в тому числі за рахунок використання сучасних інформаційних технологій; посиленні виховної ролі постаті спортсмена у навчальному процесі.</p> <p>Рекомендовано використовувати для вдосконалення системи навчально-виховної та позаурочної роботи закладів освіти України.</p>	<p>Сприяє реалізації ст. 2 Олімпійської хартії, рішень XII Олімпійського конгресу, рекомендації 18 Олімпійського порядку денного, місії Олімпійської академії України щодо виховання молоді у дусі олімпійських цінностей. Використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяє гуманізації освіти, вихованню гармонійно розвиненого підростаючого покоління.</p>

Автор, розробник:



**Н.П.Коваленко**

Представник НУФВСУ:  
проректор з науково-педагогічної роботи



**О.В.Борисова**

Установа, де здійснювалося впровадження:  
Директор Олімпійської академії України



**В. М. Єрмолова**

**А К Т**  
**впровадження результатів наукових досліджень**  
**у практику діяльності Міжнародного центру олімпійських досліджень та**  
**олімпійської освіти**

Ми, ті, які підписалися нижче, директор Міжнародного центру олімпійських досліджень та освіти, президент Олімпійської академії України **Булатова Марія Михайлівна** та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи **Борисова Ольга Володимирівна** склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» Коваленко Наталія Петрівна внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Матеріали з визначення статусу та ролі оточення атлета (антуражу) в його спортивній та пост спортивній кар'єрі та житті, політики МОК і його ролі у підвищенні статусу атлета, та його ролі в сучасному олімпійському русі як ключової фігури, розвитку олімпійського руху сучасності.</p> <p>Форма впровадження: лекції, доповіді, аналітичні матеріали для регіональних та міжнародних центрів олімпійських досліджень.</p> <p>Розглянуто історію і стан політики МОК щодо атлета, його оточення, позиції МОК щодо захисту чистих атлетів, повноважень та відповідальності оточення атлета, шляхи підвищення його значущості.</p>	<p>Результати досліджень дозволили отримати нові дані в галузі олімпійського руху через всебічний аналіз нормативних документів МОК щодо такого напрямку розвитку олімпійського руху як визначення статусу та ролі оточення атлета в його спортивній та пост спортивній кар'єрі та житті, політики МОК і його ролі у просуванні значення атлета як ключової фігури олімпійського руху сучасності.</p> <p>Рекомендовано для використання у діяльності регіональних та міжнародних центрів олімпійських досліджень та олімпійської освіти, педагогічній діяльності.</p>	<p>Матеріали дисертаційного дослідження збагатили інформацію про вітчизняний та міжнародний олімпійський рух. Впровадження матеріалів досліджень у діяльність регіональних та міжнародних центрів олімпійських досліджень та олімпійської освіти сприяє гуманізації освітнього простору та удосконаленню систем олімпійських досліджень та олімпійської освіти в Україні та різних країнах світу.</p>

Автор, розробник:

Представник НУФВСУ:

проректор з науково-педагогічної роботи

Установа, де здійснювалось впровадження:

Директор

Міжнародного центру олімпійських досліджень та олімпійської освіти

**Н.П.Коваленко**

**О.В.Борисова**

**М. М. Булатова**



## Акт

**впровадження результатів наукових досліджень  
у практику діяльності державного підприємства  
"ОЛІМПІЙСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-СПОРТИВНИЙ ЦЕНТР "КОНЧА-ЗАСПА"**

Ми, ті, які підписалися нижче, Генеральний директор ДП «ОНСЦ «Конча заспа» Гутцайт **Вадим Маркович** та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи **Борисова Ольга Володимирівна** склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» **Коваленко Наталія Петрівна** внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>При формуванні навчально-тренувальної роботи враховувати потреби спортсмена у його розвитку як особистості: запровадити курси іноземних мов, лекції з психології, культури, мистецтва, відвідування театру, ознайомлення з історією країни, встановлення якісного інтернету, вирішення питання дозвілля і т.д. ;</p> <p>Форма впровадження: включення в план роботи ДП та програми перебування спортсменів під час НТЗ культурно-мистецьких заходів, створення інтернет-кімнати, запрошення лекторів, викладачів вивчення іноземних мов, організація роботи центру дозвілля.</p> <p>Впровадження практичних рекомендацій щодо розвитку спортсмена як особистості є однією із форм реалізації політики МОК щодо захисту прав спортсменів, створення передумов для його професійної, соціальної та культурного розвитку, покращення навколишнього середовища атлета.</p>	<p>Уперше включення в план роботи ДП та програми перебування спортсменів під час НТЗ культурно-мистецьких заходів, створення інтернет-кімнати, запрошення лекторів, викладачів вивчення іноземних мов, організація роботи центру дозвілля забезпечує врахування потреб спортсмена під час його активної спортивної кар'єри щодо розвитку атлета як особистості. Сприяє його соціальній адаптації..</p> <p>Рекомендовано для використання при формуванні планів роботи Центрів олімпійської підготовки, баз олімпійської підготовки, закладів фізичної культури і спорту, які є базою для проведення навчально-тренувальної роботи.</p>	<p>Сприяє реалізації вимог Олімпійської хартії, рішень XII Олімпійського конгресу, рекомендацій Олімпійського порядку денного 2020, місії Національного олімпійського комітету України щодо посилення ролі, значення та відповідальності розвитку спортсмена та врахування його соціальних, побутових, освітніх потреб. Використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяє удосконаленню шляхів соціалізації спортсмена, визначенні його місця і ролі в олімпійському спорті та для піднесення іміджу України на світовій арені.</p>

**Автор, розробник:**

Представник НУФВСУ:

**проректор з науково-педагогічної роботи**

Установа, де здійснювалося впровадження:

**Генеральний директор ДП «ОНСЦ Конча-Заспа»**

**Н.П.Коваленко**

**О.В. Борисова**

**В.М. Гутцайт**



## А К Т

впровадження результатів наукових досліджень  
у практику діяльності Федерації стрільби України

Ми, ті, які підписалися нижче, Президент Федерації стрільби України Волков Олег Ігорович та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи Борисова Ольга Володимирівна склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» Коваленко Наталія Петрівна внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Посилення позицій щодо відповідальності оточення спортсмена за дотримання ним вимог Олімпійської хартії, зокрема у частині зобов'язань федерації щодо забезпечення комерційних прав спортсмена, взаємодії із засобами інформації, підпорядкування вирішення спірних питань, виконання Антидопінгового кодексу Олімпійського руху, Медичного кодексу Олімпійського руху й Етичного кодексу МОК.</p> <p>Форма впровадження: Договір про співробітництво між НОК України та Федерацією стрільби України із вказаними змінами було підписано сторонами та виконується федерацією.</p> <p>Впровадження практичних рекомендацій щодо внесення відповідних змін у договір про співпрацю посилило відповідальність представників федерації, які входять в склад оточення спортсмена, є однією із форм реалізації політики МОК щодо захисту прав спортсменів та посилення ролі і відповідальності антуражу атлета.</p>	<p>Уперше включення позицій щодо відповідальності оточення спортсмена в договір про співробітництво з федерацією забезпечує врахування потреб спортсмена під час його активної спортивної кар'єри щодо недобросовісних посягань з боку антуражу, встановлює відповідальність оточення спортсмена за дотримання ним вимог Олімпійської хартії, виконання Антидопінгового кодексу Олімпійського руху, Медичного кодексу Олімпійського руху й Етичного кодексу МОК.</p> <p>Рекомендовано для використання при укладенні контрактів федерацій із тренерами, лікарями, іншим оточенням спортсмена.</p>	<p>Сприяє реалізації вимог Олімпійської хартії, рішень XII Олімпійського конгресу, рекомендацій Олімпійського порядку денного 2020, місії Національного олімпійського комітету України щодо посилення ролі, значення та відповідальності оточення спортсмена, захисту атлетів. Використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяє удосконаленню шляхів соціалізації спортсмена, визначенні його місця і ролі для піднесення іміджу України на світовій арені.</p>

Автор, розробник:

Представник НУФВСУ:

проректор з науково-педагогічної роботи

Установа, де здійснювалося впровадження:

Президент Федерації стрільби України

Н.П.Коваленко

О.В. Борисова

О.І.Волков



**А К Т**  
**впровадження результатів наукових досліджень**  
**у практику діяльності обласного осередку**  
**Національного олімпійського комітету України**

Ми, ті, які підписалися нижче, Голова Луганського обласного відділення НОК України **Кравченко Микола Михайлович** та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи **Борисова Ольга Володимирівна** склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2016-2020 роки Міністерства освіти і науки України: 1.1. «Сучасні системи розвитку спорту вищих досягнень, стратегія розвитку спорту і олімпійської підготовки спортсменів України на найближчу і віддалену перспективу» (№ державної реєстрації 0116U007019), виконавець теми «Спортсмен в умовах професіоналізації і комерціалізації спорту вищих досягнень» **Коваленко Наталія Петрівна** внесла такі рекомендації і пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Надання рекомендацій щодо орієнтації спортсменів на отримання освіти та трудової діяльності в області спорту і фізичного виховання.</p> <p>Форма впровадження: рекомендації впроваджені через спеціально створену програму НОК України для атлетів, які планують закінчити або закінчили активні заняття спортом, і протягом певного терміну набувають практичних навичок щодо спортивного менеджменту та маркетингу (стажування) в обласному відділенні НОК України та отримують відповідну стипендію, що дає можливість для повної та результативної реалізації набутого ними під час занять спортом досвіду та сприяє їх адаптації у пост-спортивному житті і подальшому працевлаштуванню.</p>	<p>Уперше вивчено питання поєднання спортивної кар'єри з отриманням освіти і підготовкою до трудової діяльності після завершення занять спортом; показано, що найбільш раціонально виявляється орієнтація спортсменів на отримання освіти та трудової діяльності у сфері спорту і фізичного виховання, де сьогодні існує широкий перелік спеціальностей.</p> <p>Рекомендовано для використання при реалізації програм адаптації спортсменів при їх переході до пост-спортивного життя у всіх регіональних відділеннях НОК, ФСТ, національних федераціях.</p>	<p>Сприяє реалізації вимог Олімпійської хартії, рішень XII Олімпійського конгресу, рекомендацій Олімпійського порядку денного 2020, місії Національного олімпійського комітету України щодо посилення ролі, значення та захисту атлетів.</p> <p>Використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяє удосконаленню шляхів соціалізації спортсмена, визначенні його місця і ролі в пост-спортивному житті.</p>

Автор, розробник:

**Н.П.Коваленко**

Представник НУФВСУ:

проректор з науково-педагогічної роботи

**О.В. Борисова**

Установа, де здійснювалося впровадження:

Голова Луганського обласного відділення  
НОК України

**М.М.Кравченко**

